

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT THEOLOGIE EN RELIGIEWETENSCHAPPEN

JONG, MOSLIM EN RADICAAL?

Een onderzoek naar de effecten van het discours over radicalisering en het preventing-counterterrorism-violent-extremismbeleid op hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen.

Promotor: **Prof. Dr. Jan DE VOLDER**

Masterproef: eindverhandeling
tot verkrijging van de graad van
master in de wereldreligies

door

Rabbeha Hadri

2021

SAMENVATTING

Rabbeha, HADRI. Jong, moslim en radicaal? Een onderzoek naar de effecten van het discours over radicalisering en het preventing-counteracting-violent-extremismbeleid op hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen.

Masterproef (eindverhandeling) tot verkrijging van de graad van master in de wereldreligies.

Examenperiode: september 2021

Promotor: Prof. Dr. Jan DE VOLDER

Genereren het discours over radicalisering en het preventing-counteracting-violent-extremismbeleid (P/CVE-beleid) contraproductieve effecten op hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen? Is er in het aanvoelen van deze doelgroep sprake van (groep)stigmatisering en extra surveillering? Een reeks markante gebeurtenissen, zoals de terreuraanslagen in Parijs in 2015 en in België in 2016, hebben de publieke opinie in de Belgische samenleving sterk beïnvloed. België heeft in het kielzog van deze aanslagen en in navolging van andere Europese landen een P/CVE-beleid ontwikkeld en geïmplementeerd. Verschillende beleidsdocumenten over P/CVE tonen aan dat het doel is om alle vormen van radicalisme aan te pakken, zoals radicalisme gelieerd aan moslims, extreemrechts, extreemlinks en radicaal dierenrechtenactivisme. Toch blijkt in de praktijk dat voornamelijk de doelgroep jongeren met een moslimachtergrond het speerpunt is van het gevoerde beleid.

Dit onderzoek is daarom gericht op deze doelgroep en het bestaat uit 3 delen. Het eerste deel is een kritisch literatuuronderzoek naar het publiek discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België. Het tweede deel bestaat uit een kwalitatief onderzoek. Hierbij namen 12 hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen deel aan een diepte-interview. Uit de bevraging is naar voren gekomen dat hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen het concept radicalisme als een vaag begrip ervaren dat als containerbegrip wordt gebruikt. De islam wordt sinds de aanslagen van 11 september gelinkt aan terrorisme en radicalisering in het publieke discours, maar ook aan bepaalde P/CVE-beleidspraktijken. Het gevolg hiervan is dat het thema radicalisering al snel vermengd is geraakt met het debat over de multiculturele samenleving en de plaats van de islam in de seculiere samenleving. Een ander gevolg van de vaagheid van het concept radicalisering is dat een dominante theorie tot stand is gekomen waarbij radicalisering begrepen dient te worden als een lineair proces. Het is deze theorie die aan de basis ligt van een P/CVE-beleid dat gericht is op een *predictive policy*, door aan vroege detectie te willen doen. Een dergelijk beleid wordt door de onderzoeksgroep als stigmatiserend en extra surveillerend ervaren.

In deel 3 van deze masterproef is daarom getracht een aantal aanbevelingen te formuleren. Het hanteren van uniforme conceptuele kaders over radicalisme, extremisme en terrorisme; het evalueren van het antiterreur- en veiligheidsbeleid; het versterken van de politisering en weerbaarheid van jongeren; een rechtvaardig buitenlandbeleid voeren, het versterken van de sociale cohesie; religieuze vrijheid garanderen; het vergroten van het vertrouwen in de politiek en media en het voeren van een efficiënter gelijkkansenbeleid zijn aanbevelingen die ertoe kunnen bijdragen dat Marokkaanse moslimjongeren het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid als meer evenwichtig, efficiënt en rechtvaardig kunnen zien en ervaren.

WOORD VOORAF

Met het schrijven van dit woord vooraf wil ik vooreerst mijn dank betuigen aan mijn promotor professor Jan de Volder voor de fijne samenwerking en de begeleiding die hij me heeft geboden tijdens moeilijke momenten gedurende het zoek- en schrijfproces. Het was voor mij zowel op persoonlijk als op wetenschappelijk vlak een boeiend leerproces.

Vervolgens richt ik mijn dank ook aan alle participanten voor hun deelname en medewerking aan deze masterproef. Mede dankzij hen is dit werk gerealiseerd.

Tot slot wil ik mijn dank betuigen aan mijn echtgenoot voor de grote steun die hij me heeft gegeven. Ook wil ik mijn kinderen bedanken voor hun geduld en begrip gedurende de vele momenten dat ik er niet altijd voor hen was en voor de moed die zij mij inspraken. Zonder hun liefde en onvoorwaardelijke steun zou het schrijven van deze masterproef niet mogelijk zijn geweest.

Rabbeha Hadri, Antwerpen 14 juni 2021.

INHOUDSTAFEL

SAMENVATTING	III
WOORD VOORAF	V
INHOUDSTAFEL	VI
BIBLIOGRAFIE	IX
INLEIDING	1
Opzet van het onderzoek	3
DEEL I: kritisch literatuuronderzoek naar het publieke discours over radicalisering en de contraproductieve effecten van het P/CVE-beleid	6
1. Methodologische aanpak van het literatuuronderzoek.....	6
2. Probleemstelling.....	7
HOOFDSTUK I. DE OORSPRONG VAN HET CONCEPT RADICALISME	10
1. Definitie en omschrijving van de term radicaal.....	10
2. Radicalisering en de war on terror	10
3. Context Nederland	11
4. Radicalisering als gevolg van een gefaalde integratie van etnisch-culturele minderheden	12
5. Radicalisering als concept vindt zijn oorsprong in het kolonialisme.....	13
HOOFDSTUK II. RADICALISERING ALS AMBIGU BEGRIP	15
1. Culturalisering van geweld	15
2. Tegenstelling wetenschappelijke literatuur en analyses veiligheidsdiensten	16
3. Competitief paradigma.....	17
4. Discrepancie tussen statelijke en niet-statale actoren	18
HOOFDSTUK III. VERMENGING RADICALISERING MET HET INTEGRATIEVRAAGSTUK EN HET DEBAT OVER DE MULTICULTURELE SAMENLEVING	19
1. Culturalisering van burgerschap.....	19
2. Culturalisering van gender	20
HOOFDSTUK IV. VERMENGING RADICALISERING MET DE ISLAM	21
1. Beeldvorming over de islam en de <i>war on terror</i>	21
2. Geen eenduidige definitie van salafisme	22
3. Categorijsering in het salafisme	24
3.1. Puristen.....	24
3.2. Politico's	25
3.3. Jihadis	25
4. Salafisme: een bedreiging voor de democratische rechtsorde?.....	26

5. Radicalisering vermengd met orthodoxie	28
HOOFDSTUK V. DE ROOT CAUSES VAN RADICALISERING	33
1. Radicalisering: een probleem van het individu	33
2. Statelijke actoren kunnen bijdragen aan radicalisering	34
3. Micro-, meso- en macrofactoren werken op elkaar in bij radicalisering	36
HOOFDSTUK VI. RADICALISERING ALS LINEAIR PROCES	38
1. Radicalisering wordt in een continuüm geplaatst met extremisme en terrorisme	38
2. Verklaringsmodellen over radicalisering wetenschappelijk gecontesteerd	39
3. Grenslijn tussen strafrecht en counter-radicalisation vervaagt.....	40
HOOFDSTUK VII. STIGMATISERING EN SURVEILLANCE ALS CONTRAPRODUCTIEVE EFFECTEN VAN HET P/CVE-BELEID	41
1. De lokale verankering van het P/CVE-beleid.....	41
2. Partnership- versus de suspect-communitythese	42
3. Complicit-compliancebenadering versus willfull-ignorancebenadering.....	45
DEEL II: kwalitatief onderzoek – methodologie, onderzoeksofzet en onderzoeksresultaten.....	48
1. Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews	48
1.1. De onderzoeksgroep	49
1.2. De onderzoeker	52
2. De dataverzameling en -analyse	53
2.1. De vragenlijst.....	53
2.2. Analyse	53
2.3. Betrouwbaarheid en validiteit.....	54
3. De onderzoeksresultaten	55
3.1. Betekenis van het begrip radicalisering	55
3.2. Islamitische identiteit en burgerschap	59
3.3. Radicalisering en islam	63
3.4. De root causes van radicalisering.....	65
3.5. Radicalisering als een lineair proces.....	66
3.6. Stigmatisering en surveillance.....	71
4. Discussie en conclusie	78
4.1. Radicalisering als ambigu en als containerbegrip	78
4.2. Islamitische identiteit en burgerschap	79
4.3. Radicalisering en islam	81
4.4. De root causes van radicalisering.....	83
4.5. Radicalisering als een lineair proces.....	86
4.6. Stigmatisering en surveillering	89

5. Beperkingen en aanbevelingen voor verder onderzoek	91
DEEL III: Aanbevelingen	93
1. Uniforme conceptuele kaders over radicalisme, radicalisering, extremisme en terrorisme....	93
2. Evaluatie antiterror- en veiligheidsbeleid	94
3. Politisering en weerbaarheid	95
4. Rechtvaardig buitenlandbeleid	96
5. Versterk de sociale cohesie	96
6. Vertrouwen in de politiek en media.....	97
7. Religieuze vrijheid	98
8. Gelijkekansenbeleid	98

BIBLIOGRAFIE

- ABDEL-KHALEK, A.M & EID, G.K., *Religiosity and its Association with Subjective Well-being and Depression among Kuwaiti and Palestinian Muslim Children and Adolescents*, in *Mental Health, Religion & Culture* (2011), 14 (2), 117–127.
- ABU-RAIYA, H. & PARGAMENT, K.I., *Empirically based Psychology of Islam. Summary and Critique of the Literature*, in *Mental Health, Religion & Culture* (2011), 14, 93–11.
- Acht projecten rond 'positieve identiteitsontwikkeling' goedgekeurd*, in DEMOS (15 december 2015); <https://demos.be/blog/8-projecten-rond-positieve-identiteitsontwikkeling-goedgekeurd> (toegang 17.12.2020).
- AHADDOUR, C., *Jongeren en Islam. Een kwalitatief onderzoek naar de geloofsbeleving van praktiserende Marokkaanse Belgische jongeren*, KU Leuven, Faculteit Letteren - Taal en Regiostudies - Arabistiek en Islamkunde, 2012.
- AHMED, L., *Women and gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*, Londen, Yale University Press, 1992.
- ALONSO, R. et al., *Radicalisation Processes leading to Acts of Terrorism. A concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalization*, 2008, p. 18; https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf (toegang 12.12.2020).
- ALY, A. & STRIEGHERS, J.S., *Examining the Role of Religion in Radicalisation to Violent Extremism*, in *Studies in Conflict and Terrorism* (2012), 35 (12), 849–862, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 37.
- ALY, A. & STRIEGHERS, J.S., *Examining the Role of Religion in Radicalisation to Violent Extremism*, in *Studies in Conflict and Terrorism* (2012), 35 (12), 849–862.
- AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*.
- AIVD, *Annual Report 2001*; <https://english.aivd.nl/publications/annual-report/2002/09/06/annual-report-2001> (toegang 12.10.2020).
- AIVD, *Van dawa tot jihad*, 2004; <https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2004/12/23/van-dawa-tot-jihad>. (toegang 12.10.2020).
- Art 8 Wet van 30 november 1998 houdende regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst, B.S., 18 december 1998.
- AZABAR, S., *Feminisme moet de strijd aangaan tegen elke vorm van onderdrukking*, in *Dewereldmorgen* (13 november 2016); <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2016/11/13/%c2%93feminisme-moet-de-strijd-aangaan-tegen-elke-vorm-van-onderdrukking%c2%94/> (toegang 12.10.2020).

- BAARDA, D.B., DE GOEDE, M.P.M. & TEUNISSEN, J., *Basisboek Kwalitatief Onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, Noordhoff Uitgevers, Groningen/Houten, 2009.
- BAARDA, D.B., DE GOEDE, M.P.M. & KALMIJN, M., *Enquêteren en gestructureerd interviewen. Praktische handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van gestructureerde interviews*, Groningen, EPN, 2000.
- BASRA, R., NEUMANN, P.R. & BRUNNER, C., *Criminal Pasts, Terrorist Futures. European Jihadists and the new Crime-Terror Network*, in ICSR (2016), 1–52, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 37.
- BASRA, R., NEUMANN, P.R. & BRUNNER, C., *Criminal Pasts, Terrorist Futures. European Jihadists and the new Crime-Terror Network*, in ICSR (2016), 1–52.
- BARTELS, E., *De islam als schadelijke culturele praktijk?*, in J. WAGEMAKERS & M. DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, Almere, Parthenon, 2015, 132-141.
- BAYRAKLI, E., HAFEZ, F. & FAYTRE, L., *Engineering a European Islam. An Analysis of Attempts to Domesticize European Muslims in Austria, France, and Germany*, in *Insight Turkey* (zomer 2018), 20 (3), 31-156.
- BAZZZ; <https://www.bazzz-urban.com/> (toegang 17.12.2020).
- BECTOVIC, S., *Studying Muslims and Constructing Islamic Identity*, in *Ethnic and Racial Studies* (2011), 34, 1120–1133.
- BENHADDOU, K., *Is dit nu de islam? Hoe ik als moslim voor nieuwe tijden ga, rationeel, Europees en verzoenend*, Gent, Borgerhoff & Lamberigt, 2016.
- BERREZZEG, Y. & COPS, C., *Het jeugd(welzijn)werk en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering* in D. COPS, A. PAUWELS & M. VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, 2020, 207-258.
- BLOMMAERT, J. & VERSCHUREN, J., *Debating Diversity. Analysing the Discourse of Tolerance*, Londen, Routledge, 1998.
- BOENDER, W., *Imam in Nederland. Rol, Gezag en Binding in een gesecculariseerde samenleving*, Amsterdam, Bert Bakker, 2007.
- BONNEY, R., *Jihad. From Qur'an to Bin Laden*, New York, Palgrave, 2004, p. 111-126.
- BOON, T.d., GEERAERTS, D. & VAN DER SIJS, N., *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, Utrecht, Van Dale lexicografie, 2005.
- BUIJS, F. J., DEMANT, F. & HAMDY, A., *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

- BRACKE, S. & DE MUL, S., *In naam van het feminisme. Beschaving, multiculturaliteit en vrouwenemancipatie*, in K. ARNAUT et al. (ed.), *Een leeuw in een kooi. De grenzen van het multiculturele Vlaanderen*, 68-92, Antwerpen, Meulenhoff, 2009.
- BRACKE, S., *From 'Saving Women' to 'Saving Gays'. Rescue narratives and their dis/continuities*, in *European Journal of Women's Studies*, 19, 2 (2012), 237-252.
- BROWN, K.E., *'Contesting the Securitization of British Muslims.'*, in *Interventions* 12 (2): 171–182 (toegang 10.10.2020).
- CAGE, *Beyond Prevent. A Real Alternative To Securitised Policies* (januari 2020); <https://www.cage.ngo/cage-beyond-prevent-report> (toegang 29.10.2020).
- CASTANER, C., *Quels sont les signaux qui permettent d'identifier un cas de radicalisation islamiste?*, in *Ambre Leproivre* (9 oktober 2019); https://www.bfmtv.com/police-justice/quels-sont-les-signaux-qui-permettent-d-identifier-un-cas-de-radicalisation-islamiste_AV-201910090084.html (toegang 22.10.2020).
- CESARI, J., *The Securitization of Islam in Europe. Challenge Liberty and Security*, Ceps Challenge Programme, Research paper nr. 15, 2009; <http://www.ceps.eu> (toegang 10.10.2020).
- CLAES, E. et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, Gent, Academia Press, 2020.
- COLAERT, L. (ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 13-24.
- COLAERT, L. & VAN ALSTEIN, M., *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*, in D. COPS, A. PAUWELS & M. VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering Beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2020, 89-142.
- COPS, D., PAUWELS, A. & VAN ALSTEIN, M., *Inleiding en methodologische verantwoording*, in D. COPS, A. PAUWELS & M. VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2020, 11-29, p. 24.
- COOKE, P., *'Newham Imams Oppose "Divisive" Counter- Terrorism Strategy'*, in *Newham Recorder* (Januari 2016), geciteerd in F. RAGAZZI & L.A. DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, p. 147.
- COOKE, P., *'Newham Imams Oppose "Divisive" Counter- Terrorism Strategy'*, in *Newham Recorder* (januari 2016); <https://www.newhamrecorder.co.uk/news/newham-imams-oppose-divisive-counter-terrorism-strategy-1-4366023> (toegang 28.10.2020).
- COOLSAET, R., *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge. European and American Experiences*, UGent, 2011.

- COOLSAET, R., *Niemand weet wat radicalisering inhoudt*, in KIFKIF (3 december 2014); <https://kifkif.be/cnt/artikel/niemand-weet-wat-radicalisering-inhoudt-interview-met-prof-rik-coolsaet-ugent-751> (toegang 15.10.2020).
- COOLSAET, R., *Gedachten leiden niet tot Terrorisme*, in De Morgen (31 maart 2012).
- COOLSAET, R., *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 29-52.
- COOLSAET, R., *'All radicalisation is local'. The genesis and drawbacks of an elusive concept*, Brussel, Egmont, 2016.
- DARMANIN, G., "Moi ça m'a toujours choqué de rentrer dans un hypermarché et de voir un rayon de telle cuisine communautaire", in BMFTV (20 oktober 2020); <https://twitter.com/BFMTV/status/1318656054721470465> (toegang 28.10.2020).
- DAVIS, L., *Educating Against Extremism. Towards a Critical Politicization of Young People*, in International Review of Education (mei 2009), 55(2), 183-203.
- DAVIDSON, N., *Only Muslim. Embodying Islam in Twentieth Century France*, Londen, Cornell University Press, 2012, p. 8, geciteerd in N. FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, Zuiderpershuis Antwerpen, Paul Verbraekenlezing, Vubress, 2017, p. 32.
- DAVIDSON, N., *Only Muslim. Embodying Islam in Twentieth Century France*, Londen, Cornell University Press, 2012.
- DE BIE, J.L., *Involvement Mechanisms of Jihadist Networks*, in Perspectives on Terrorism (oktober 2016), 10 (5), 22–41, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 25-48, p.34.
- DE BIE, J.L., *Involvement Mechanisms of Jihadist Networks*, in Perspectives on Terrorism (oktober 2016), 10 (5), 22–41.
- DE KONING, M., WAGEMAKERS, J. & BECKER, C. (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, Almere, Parthenon, 2015.
- DE KONING, M., *Zoeken naar een Zuivere Islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse Moslims*, Amsterdam, Bakker, 2008.
- De Encyclopaedia Britannica (<https://www.britannica.com/topic/Murjiah>) (toegang 11.12. 2020).
- DE GRAAF, B., *Foreign Fighters on Trial. Sentencing Risk (2013-17)* in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 97-130.
- DE GRAAFF, B., DE POOT, C. & KLEEMANS, E., *Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht*, in Tijdschrift voor Criminologie (2009), 51(4), 331-344.

- DE KONING, M., 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen'. *Beeldvorming en islamofobie*, in J. WAGEMAKERS & M. DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, Almere, Parthenon, 2015, 18-26.
- DE WAELE, M., *Hoe een lokale integrale veiligheidscel uitbouwen?*, VVSG, Politeia, 2018.
- DCLG, *Prevent Pathfinder Fund – Mapping of project activities (2007-2008)*, Londen, DCLG., 2008.
- DCLG, *Prevent Pathfinder Fund – Mapping of project activities (2007-2008)*, Londen, DCLG., 2008, geciteerd in P. THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 125-142, p. 127.
- DUYVENDAK, J. W., GESCHIERE, P. & TONKENS, E. (ed.), *The Culturalization of Citizenship Belonging and Polarization in a Globalizing World*, Palgrave Macmillan, 2016.
- EUROPEAN COMMISSION, *Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism. Strengthening the EU's Response*, Brussels, 2014; https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation/docs/communication_on_preventing_radicalisation_and_violence_promoting_extremism_201301_en.pdf, p. 6 (toegang 28.10.2020).
- EUROPOL, *Changes in Modus Operandi of Islamic State Terrorist Attacks. Review held by Experts from Member States and Europol on 29 November and 1 December 2015*, Den Haag, 2016, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 38.
- EUROPOL, *Changes in Modus Operandi of Islamic State Terrorist Attacks. Review held by Experts from Member States and Europol on 29 November and 1 December 2015*, Den Haag, 2016.
- FADIL, N. & DE KONING, M., *Turning 'Radicalization' into Science. Ambivalent Translations into the Dutch (speaking) Academic Field*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 53-80.
- FADIL, N., DE KONING, M. & RAGAZZI, F., *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*, in N. FADIL, M. KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 3-25.
- FADIL, N. *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, Zuiderpershuis Antwerpen, Paul Verbraekenlezing, Vubress, 2017.
- Franse president Macron wil 'verlichte islam'. Meer controle op imamopleidingen en 'radicale' beperking thuisonderwijs*, in VRTnws (2 oktober 2020); <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/10/02/frankrijk-islamplan-macron/> (toegang 15.10.2020).
- GARTENSTEIN-ROSS, D. & GROSSMAN, L., *Homegrown Terrorists in the U.S and U.K. An Empirical Examination of the Radicalisation Process*, Washington D.C., FDD'S Center for Terrorism Research, 2009; http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/HomegrownTerrorists_US_andUK.pdf (toegang 12.12.2020).

- GROENICK, M., *Considering Internal Debates on 'Radicalism' within the Brussels' Islamic Community*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 81-96.
- GORIS, K., *Onderwijs en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, in D. COPS, A. PAUWELS & M. VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, Brussel, 2020, 143-205, p. 150-151.
- GOUDA, M. & MARTANNER, M., *Muslim Youth Unemployment and Expat Jihadism. Bored to Death?*, in *Studies in Conflict & Terrorism* (16 October 2016), 42 (10), geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 33-34.
- GOUDA, M. & MARTANNER, M., *Muslim Youth Unemployment and Expat Jihadism. Bored to Death?*, in *Studies in Conflict & Terrorism* (16 October 2016), 42 (10).
- GORASHI, H., *Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen*, in *Krisis* (2006), *Tijdschrift voor actuele filosofie*, 3; <https://halleghorashi.com/nl/wp-content/uploads/2010/12/Culturalisering-emancipatie-migrantenvrouwen.pdf> (toegang 11.10.2020).
- HADRI, J., *Beste Sam van Rooy, misschien kan u iets leren uit de ontvoogdingsstrijd van Vlaamse moslimmeisjes en vrouwen*, in *Dewereldmorgen* (16 maart 2018); <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2018/03/16/beste-sam-van-rooy-misschien-kan-u-iets-leren-uit-de-ontvoogdingsstrijd-van-vlaamse-moslimmeisjes-en-vrouwen>. (toegang 12.10.2020).
- HAMDEH, E., *Introduction. Special Issue on Salafism*, in *Muslim World* 106 (2016), 407–410.
- HENKENS, N. & KASTIT, I., *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken. Radicaal voor Kinderrechten*, *Uit de Marge*, 2019; https://www.uitdemarge.be/wp-content/uploads/2019/07/UDM_02_Publicatie_deradicaliseringONLINEPDF-1.pdf (toegang 14.10.2020).
- HOMANS, L. & VAN TIGCHELT, P. *Er is een deradicaliseringsindustrie ontstaan*, in *BELGA* (21 november 2017); https://www.hbvl.be/cnt/dmf20171121_03199330 (toegang 14.10.2020).
- Identiteitsontwikkeling in het jeugdwerk. 'Jongeren kunnen hier hun ei kwijt'*, in *WELISWAAR* (21 maart 2016); <https://www.weliswaar.be/identiteitsontwikkeling-het-jeugdwerk> (toegang 17.12.2020).
- JARVIS, L. & LISTER, M., *Disconnected citizenship? The impacts of Anti-Terrorism policy on Citizenship in the UK*, in *Political Studies* (2013), 61(3), 656–675.
- JAMBON, J., *Ik heb geen uitspraak over dansende moslims gedaan*, in *Het Laatste Nieuws* (april 2016); <https://www.hln.be/default/jan-jambon-ik-heb-geen-uitspraak-over-dansende-moslims-gedaan~a3f627a4/> (toegang 29.10.2020).
- JAMBON, J. & GEENS, K., *Kadernota Integrale Veiligheid* (2016-2019); <https://www.politie.be/5998/sites/5998/> (toegang 12.10.2020).

- JAMINE, S. & FADIL, N., *Tussen preventie en veiligheid. De Belgische aanpak in de strijd tegen radicalisering*, KU LEUVEN, 2019.
- JAMINE S., & FADIL, N., *(De-)radicalization as a negotiated practice. An ethnographic case study in Flanders*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 147-169.
- KANMAZ, M., *Religie en identiteit bij moslims in de diaspora*, in M. MOYAERT & P. KEVERS (ed.), *Wanneer alteriteit realiteit wordt. Christendom en Islam. Bijbel en Koran*, 183-212, Leuven, Acco, 2008.
- KETNER, S., *"Ik denk niet in culturen... Ik denk eigenlijk meer in mijn geloof". Waarom jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland de moslimidentiteit zo sterk benadrukken*, *Migrantenstudies*, 73-87, 2009.
- KUNDNANI, A., *The Muslims Are Coming! Islamophobia, Extremism, and the Domestic War on Terror*, Londen, 2014.
- KUNDNANI, A., *Radicalisation. The journey of a concept*, in *Race & Class* (2012), 54(2), 3–25, 2012.
- KUNDNANI, A., *Spooked! How not to prevent violent extremism*, 2009.
- KUNDNANI, A., *A Lost Decade. Rethinking Radicalisation and Extremism*, Londen, Claystone, 2015.
- KUNDNANI, A. & HAYES, B., *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights Instrumentalising Civil Society*, Amsterdam, 2018;
https://www.tni.org/files/publication-downloads/cve_web.pdf (toegang 15.10.2020).
- Lettre ouverte de plusieurs organisations, dont la LDH, à Emmanuel Macron, président de la République. Les annonces sur 'la loi sur le séparatisme'*, in *Ligue des droits de l'homme* (28 oktober 2020) ; <https://www.ldh-france.org/les-annonces-sur-la-loi-sur-le-separatisme/> (toegang 17.12.2020).
- LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig* (rapport 2018), p.50-51;
[https://rapport.mensenrechten.be/rapport/Mensenrechten houden ons vrij en veilig.pdf](https://rapport.mensenrechten.be/rapport/Mensenrechten_houden_ons_vrij_en_veilig.pdf) (toegang 31.10.2020).
- LYONS-PADILLA, S. et al., *Belonging Nowhere. Marginalization & Radicalization Risk among Muslim Immigrants*, in *Behavioral Science & Policy* (2015), 1(2), 1–12.
- MALA CORBIN, C., *Terrorists Are Always Muslim but Never White. At the Intersection of Critical Race Theory and Propaganda*, 86 *Fordham L. Rev.* 455 (2017),
<https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss2/5> (toegang 25.04.2021).
- MALY, I., *De beschavingmachine. Wij en de islam*, Epo, 2009.
- MALY, I., *De culturalisatie van het politieke discours*, in I. MALY (ed.), *Cultuur en politiek. Over media, globalisering en culturele identiteiten*, Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2007.

- MANNINGHAM-BULLER, *Oral witness evidence to The Iraq Inquiry* (2010);
webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160512093938/
<http://www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/oralevidence-bydate/100720.aspx>, p. 19 (toegang 12.12.2020).
- MASSAD, J. A., *Islam in Liberalism*, Londen, University of Chicago Press, 2015.
- MAUSSEN, M., BADER, V. & MOORS, A., *Colonial and Post-Colonial Governance of Islam Continuities and Ruptures*, Amsterdam University Press, 2011;
<https://www.jstor.org/stable/pdf/j.ctt46mw6k.4.pdf?refreqid=excelsior%3Aba68d905d6a5d619084a5f196c19cd1d> (toegang 12.10.2020).
- MEIJER, R., *Salafism. Doctrine, Diversity and Practice*, in K. HROUB (ed.), *Political Islam. Context versus Ideology*, Londen, London Middle East Institute, 2009, 37-60.
- MEIJER, R., *Introduction*, in Roel MEIJER (ed.), *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*, Londen, Hurst, 2009, 1-32.
- MCAULEY, J., *France insists it's targeting Islamist Extremism. But some Foreign Observers and French Muslims see a broader agenda*, in Washington Post (14 november 2020);
https://www.washingtonpost.com/world/europe/france-terrorism-muslims-confusion/2020/11/13/e40332be-2042-11eb-ad53-4c1fda49907d_story.html (toegang 15.12.2020).
- MCCAULEY, C. & MOSKALENK, S., *Mechanisms of Political Radicalization. Pathways to Terrorism*, in *Terrorism and Political Violence* (2008), 20(3), 415–433.
- MELLIS, C., *Amsterdam and Radicalization. The Municipal Approach*, in *Radicalisation in Broader Perspective* (2007), Den Haag, NCTb, 40-48.
- MOGHADDAM, F. M., *The Staircase to Terrorism. A Psychological Exploration*, in *American Psychologist* (2005), 60(2), 161-169.
- MOHANTY, C., 'Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses,' in *Feminist Review* (1988), 30, p.79; <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1057/fr.1988.42> (toegang 20.10.2020).
- Moslim executieve misnoegd over uitspraken Minister Van Quickenborne*, in BELGA (5 december 2020); https://www.standaard.be/cnt/dmf20201205_93785590 (toegang 7.12.2020).
- NOPPE, J., HELLINCKX, J. & VANDE VELDE, M., *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*, FOD BINNENLANDSE ZAKEN, Associatieonderzoeksgroep Governance of Security, s.d.
- OKIN, S.M., *Is multiculturalism bad for women?*, in J. COHEN & M. HOWARD (ed.), Princeton University Press, 1ste druk, 1999, 7-24.
- OPEN SOCIETY JUSTICE INITIATIVE, *Eroding Trust. The UK's Prevent Counter-Extremism Strategy in Health and Education*, New York, Open Society Foundations, 2016;
https://www.justiceinitiative.org/uploads/f87bd3ad-50fb-42d0-95a8-54ba85dce818/eroding-trust-20161017_0.pdf (toegang 29.10.2020).

- OPEN SOCIETY JUSTICE INITIATIVE, *Eroding Trust. The UK's Prevent Counter-Extremism Strategy in Health and Education*, New York, Open Society Foundations, 2016, geciteerd in P. THOMAS, *Perceptie van antiradicalisering door jongeren*, in L. COLAERT, *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 125-142, p. 129.
- PANTAZIS, C. & PEMBERTON, S., *From the 'Old' to the 'New' Suspect Community. Examining the impacts of recent UK Counter-Terrorist Legislation*, in the *British Journal of Criminology* (2009), 49(5), 646–666.
- PATEL, F., *Rethinking radicalization*, Brennan Center for Justice, New York University School of Law, 2011; <https://www.brennancenter.org/sites/default/files/legacy/RethinkingRadicalization.pdf> (toegang 22.10.2020).
- PERLIGER, A. & MILTON, D., *From Cradle to Grave. The Lifecycle of Foreign Fighters in Iraq and Syria*, United States Military Academy, Combatting Terrorism at West Point, 2016; <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/11/Cradle-to-Grave2.pdf>, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 37-38.
- PERLIGER, A. & MILTON, D., *From Cradle to Grave. The Lifecycle of Foreign Fighters in Iraq and Syria*, United States Military Academy, Combatting Terrorism at West Point, 2016; <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/11/Cradle-to-Grave2.pdf> (toegang 10.12.2020).
- PIAZZA, J.A., *Poverty, Minority Economic Discrimination and Domestic Terrorism*, in *Journal of Peace Research* (2011), 48 (3), 339–353, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, 25-48, p. 33.
- PIAZZA, J.A., *Poverty, Minority Economic Discrimination and Domestic Terrorism*, in *Journal of Peace Research* (2011), 48 (3), 339–353.
- RAGAZZI, F. & DE JONGH, L.A., *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 147-168.
- RAVN, S., COOLSAET, R. & SAUER, S., *Rethinking radicalization. Addressing the lack of a Contextual Perspective in the Dominant Narratives on Radicalization*, in N. CLYQC et al. (ed.), *Radicalisation. A Marginal Phenomenon or a Mirror to Society*, CeMIS, Leuven University Press, 2019; https://rikcoolsaet.be/files/2019/02/Radicalisation-Ravn_Coolsaet_Sauer.pdf, 21-46 (toegang 15.10.2020).
- RENARD, T., *Fear not. A Critical Perspective on the Terrorist Threat in Europe*, in *Egmont Security Policy Brief* (September 2016), 77 (3); <https://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2016/09/SPB77.pdf?type=pdf> (toegang 15.10.2020).
- ROEX, I., VAN STIPHOUT, S. & TILLIE, J., *Salafisme in Nederland. Aard, Omvang en Dreiging*, Amsterdam, Instituut voor Migratie en Etnische studies, 2010.

- ROY, O., *De islam en de scheiding van kerk en staat*, vertaald uit het Frans door Hanneke LOS, Amsterdam, Van Genneep, 2006.
- ROY, O., *Islamic Terrorist Radicalisation in Europe*, in S. AMGHAR, A. BOUBEKEUR & M. EMERSON (ed.), *European Islam. Challenges for Public Policy and Society*, CEPS Centre for European Policy Studies, 2007, 52-60.
- ROY, O., *What is the driving force behind Jihadist Terrorism? A Scientific Perspective on the Causes/Circumstances of joining the scene*, Paper gepresenteerd op de BKA Autumn Conference (18 - 19 November 2015), *International Terrorism. How can prevention and repression keep pace?*, Berlijn, Duitsland;
<https://life.eui.eu/wpcontent/uploads/sites/7/2015/11/OLIVIER-ROY-what-is-a-radical-islamist.pdf> (toegang 28.10.2020).
- SAID, E., *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Londen, Penquin, 1995.
- SAGEMAN, M., *Turning to Political Violence. The Emergence of Terrorism*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2017.
- Salma the Boxer. Fighting back in Molenbeek*, in AL JAZEERA (29 augustus 2018);
<https://www.aljazeera.com/program/this-is-europe/2018/8/29/salma-the-boxer-fighting-back-in-molenbeek/> (toegang 2.11.2020).
- SCHEFFER, P., *Het multicultureel drama*; <https://www.gva.be/cnt/aid625264/het-multiculturele-drama-van-paul-scheffer-2> (toegang 15.10.2020).
- SCHOLTEN, P., *Framing Immigration Integration. Dutch Research-Policy Dialogues in Comparative Perspective*, Amsterdam, University Press, 2011.
- SCHMID, A.P., *Glossary and Abbreviations of Terms and Concepts Relating to Terrorism and Counter-Terrorism*, in A. P. SCHMID, *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Londen, Routledge, 2011, 678-679.
- SCHMID, A.P., *Radicalisation, Deradicalisation, Counter-Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review*, Den Haag, International Centre for Counter-Terrorism, 2013;
https://icct.nl/app/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf . (toegang 13.12.2020).
- SLAATS, J., *Twee maten en twee gewichten. Media, moslims en berichtgeving rond terreuraanslagen*, KIFKIF (21/12/2017), <https://kifkif.be/cnt/artikel/twee-maten-en-twee-gewichten-media-moslims-en-berichtgeving-rond-terreuraanslagen-3681> (toegang 25.04.2021).
- SLOOTMAN, M. & TILLIE, J., *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Migratie en Etnische Studies, 2006.
- SOMERS, B. et al., *Beheersen van moslimradicalisering. Handleiding voor beleid en praktijk*, 2013.
- TEICH, S., *Islamic radicalization in Belgium*, International Institute for Counter-Terrorism (February 2016); <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-IRI-Belgium-Teich-Feb-16.pdf>, geciteerd in C. MILLER & L.S. CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in L. COLAERT, *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*, 25-48, p. 39.

- TEICH, S., *Islamic radicalization in Belgium*, International Institute for Counter-Terrorism (February 2016); <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-IRI-Belgium-Teich-Feb-16.pdf> (toegang 30.10.2020).
- TILLIE, J., *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*, Amsterdam, JM Meulenhoff, 2013.
- THOMAS, P., *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*, in L. COLAERT, *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 125-142.
- Une certaine d'universitaires alertent . ' Sur l'islamisme, ce qui nous menace, c'est la persistance du déni ' ;* in Le Monde (31 oktober 2020) ; https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/10/31/une-certaine-d-universitaires-alertent-sur-l-islamisme-ce-qui-nous-menace-c-est-la-persistance-du-deni_6057989_3232.html#xtor=AL-32280270 (toegang 20.11.2020).
- UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen* (2017); <https://www.unia.be/nl/publicaties-statistieken/publicaties/maatregelen-en-klimaat-gevolgen-na-de-aanslagen> , p. 16 (toegang 14.10.2020).
- UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Visit to Belgium-Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism*, A/HRC/40/52/Add.5, OHCR, 2007.
- UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights*, UN expert, Genève, 2020; <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25655&LangID=E> (toegang 31.10.2020).
- VAN BOUCHAUTE, B. et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk. 'Preventie van radicalisering via positieve identiteitsontwikkeling in jeugdwerk'*, Gent, PWO Arteveldehogeschool, 2018.
- VAN DEN BERG, M., & SCHINKEL, W., *'Women from the Catacombs of the City'. Gender Notions in Dutch Culturalist Discourse*, in *Innovation the European Journal of Social Science Research* (2009), 22 (4), 393-410.
- VANDERWAEREN, E., *Moslimes aan de horizon. Islamitische interpretaties als hefboomen bij de emancipatie van moslimes*, in G. COENE & C. LONGMAN (ed.), *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*, 113-132, Gent, Academia Press, 2005.
- VANDECANDELAERE, H., *In Molenbeek*, boekbespreking van W. LOTENS, in *Samenleving & Politiek* (2015), 22 (10), 93-95.
- VAN SAN, M., SIECKELINCK, S. & DE WINTER, M., *Idealen op drift. Een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren*, Den Haag, Boom Lemma uitgevers, 2010.

VAN SAN, M., *De onvoorspelbare terrorist. Het 'magisch denken' over preventie van radicalisering en de mogelijkheden tot deradicalisering*, Brussel, Itinera instituut, 2018.

VAN TIGCHELT, P., *Het Actieplan Radicalisme*, OCAD;
https://www.besafe.be/sites/default/files/2019-06/plan_r_nl.pdf (toegang 12.10.2020).

VELDHUIS, T. & BAKKER, E., *Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge samenhang*, in *Vrede en Veiligheid* (2007), 36 (4), 447-470.

VERKAAIK, O., *Ritueel burgerschap. Een essay over nationalisme en secularisme in Nederland*, Amsterdam University Press, 2009.

Vierde tussentijds verslag over het onderdeel 'radicalisme'. Parlementair onderzoek belast met het onderzoek naar de omstandigheden die geleid hebben tot de terroristische aanslagen van 22 maart 2016, Brussel, Kamer Van Volksvertegenwoordigers, DOC 54-1752/009 (23 oktober 2017); www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/1752/54K1752009.pdf. (toegang 30.10.2020).

Vierde tussentijds verslag over het onderdeel 'radicalisme'. Parlementair onderzoek belast met het onderzoek naar de omstandigheden die geleid hebben tot de terroristische aanslagen van 22 maart 2016, Brussel, Kamer Van Volksvertegenwoordigers, DOC 54-1752/009 (23 oktober 2017); www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/1752/54K1752009.pdf, geciteerd in R. COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, in N. FADIL, M. DE KONING & F. RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 29-52, p. 46-47.

VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en Realiteit*;
https://justitie.belgium.be/sites/default/files/2018-01_brochure_salafisme_nl.pdf (toegang 10.10.2020).

Vzw MOTIEF, *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*; https://www.motief.org/wp-content/uploads/2019/01/De-impact-van-het-radicaliseringsdebat-op-jongeren_Motief_2015.pdf, 2015, (toegang 15.10.2020).

WEIL, P., *Le statut des musulmans en Algérie coloniale. Une nationalité française dénaturée*, EUI Working Papers HEC, 2003, geciteerd in N. FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, Zuiderpershuis Antwerpen, Paul Verbraekenlezing, Vubress, 2017, p. 34.

WAGEMAKERS, J., *Salafism*, in Oxford Research Encyclopedia of Religion (2016);
https://www.academia.edu/27786496/Salafism_2016 (toegang 20.11.2020).

WAGEMAKERS, J., *Revisiting Wiktorowicz. Categorising and Defining the Branches of Salafism*, in Francesco CAVATORTA & Fabio MERONE (ed.), *Salafism after the Arab awakening. Contending with People's Power*, Londen, Hurst, 2017, 7-24.

WAGEMAKERS, J., *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*, in J. WAGEMAKERS & M. DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, Almere, Parthenon, 2015, 42-52.

Wet LIVC-R van 30 juli 2018;
<https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=nl&cfm=/site/wwwcfm/flwb/flwbn.cfm?lang=N&legislat=54&dossierID=3209> (toegang 28.10.2020).

Wet van 6 juli 2017 houdende vereenvoudiging, harmonisering, informatisering en modernisering van bepalingen van burgerlijk recht en van burgerlijk procesrecht alsook van het notariaat en houdende diverse bepalingen inzake justitie, Belgische staatsblad, 24.07.2017, (numac: 2017030652).

WIKTOROWICZ, Q., *Anatomy of the Salafi Movement*, in *Studies in Conflict & Terrorism* 29 (2006), 207-239.

INLEIDING

De terreuraanslagen van 11 september 2001 (9/11) hebben internationaal en nationaal geleid tot een verhoogde aandacht van inlichtingen- en veiligheidsdiensten voor radicaliseringsproblematieken. In het kielzog van deze aanslagen ontwikkelde België het Plan R, ofwel het Federaal Actieplan Tegen Radicalisering.¹ Hieraan gingen eerdere actieplannen vooraf, zoals het Plan M (Moskeeën) uit 2002 dat later in 2005 werd omgedoopt tot het Plan R.² Toch bleven brede preventieve acties uit tot 2012.³ In dat jaar werd radicalisering in België urgent, omdat in de stad Antwerpen zich een bijzondere stedelijke context ontwikkelde met de groep *Shariah for Belgium*. De aanleiding hiervoor was de verspreiding van de film *The Innocence* op het internet. Deze anti-islamfilm veroorzaakte in navolging van de verspreiding van de controversiële Deense Mohamedcartoons veel commotie en boosheid onder Antwerpse moslimjongeren die zich gekwetst en beledigd voelden door de aanval op hun religie.⁴ Er ontstond een klimaat van protest dat onder leiding van militanten van *Shariah for Belgium* vorm kreeg als een protestactie tijdens de Reuzenstoet in Borgerhout. Dit protest leidde tot een confrontatie met de politie, waarbij meer dan 100 jongeren werden gearresteerd.

Nadat deze jongeren werden geïnterviewd door stadsambtenaren, erkende de stad Antwerpen dat actie noodzakelijk was. Er werd immers vastgesteld dat deze jongeren geradicaliseerd waren. De stad Antwerpen zorgde daarom voor een primeur door als eerste stad in België een cel deradicalisering op te richten.⁵ Deze specifieke lokale context bracht met zich mee dat voor België, anders dan in andere Europese landen, het lokale niveau de belangrijkste bevoegdheden kreeg bij het uitvoeren van een *preventing-counteracting-violent-extremismbeleid* (P/CVE-beleid).⁶ Dit neemt niet weg dat het Belgische P/CVE-beleid naast de specifieke aandacht voor het lokale niveau gekenmerkt wordt door een benadering of een integrale aanpak die geïmplementeerd is op alle bestuursniveaus: federaal – gemeenschappen – stedelijk en gemeentelijk.⁷ Hierbij heeft België zich sterk laten inspireren door naburige Europese landen, waaronder Nederland en het Verenigd Koninkrijk.⁸ De integrale aanpak houdt in dat verschillende bestuursniveaus in België samenkomen in een structuur die gecoördineerd wordt door een *national task force*. Op het lokale niveau bestaan *local task forces*. Binnen deze task forces wordt zowel *top down* als *bottom up* informatie uitgewisseld tussen nationale en lokale

---

¹ Paul VAN TIGCHELT, *Het Actieplan Radicalisme*, OCAD; https://www.besafe.be/sites/default/files/2019-06/plan_r_nl.pdf (toegang 12.10.2020).

² Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid. De Belgische aanpak in de strijd tegen radicalisering*, KU LEUVEN, 2019, p. 17-18.

³ *Ibid.*, p. 17-18; Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*, in Lore COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 13-24.

⁴ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; L. COLAERT (ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

⁵ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

⁶ *Ibid.*; L. COLAERT (ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

⁷ Jan JAMBON & Koen GEENS, *Kadernota Integrale Veiligheid* (2016-2019); <https://www.politie.be/5998/sites/5998/> (toegang 12.10.2020); Paul VAN TIGCHELT, *Het Actieplan Radicalisme*.

⁸ Francesco RAGAZZI & Lili-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and The Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 147-168; Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 3-25.

inlichtingen- en veiligheidsdiensten over de aanpak van *foreign terrorist fighters*.⁹ Op het niveau van de probleemgerichte preventie van radicalisering komen statelijke en niet-statelijke actoren samen in een Lokale integrale veiligheidscel – Radicalisering (LIVC-R). Dit is een multidisciplinair overlegorgaan dat gecoördineerd wordt door een stad of gemeente, waarin verontrustende dossiers over radicalisering worden besproken. Daar wordt beslist hoe te interveniëren om radicaliseringsprocessen bij aangemelde individuen tegen te gaan.¹⁰ De link tussen de local task forces en de LIVC-R wordt verzekerd door een *information officer* die in een LIVC-R zetelt. Deze behoort tot een van de lokale politiediensten en dient ervoor te zorgen dat bij verontrustende dossiers informatie-uitwisseling plaatsvindt met lokale veiligheidsdiensten.¹¹ Buiten deze bestuurlijke aanpak worden ook samenwerkingsverbanden gelegd met partners uit het sociale middenveld.¹²

Niet alleen betreffende de integrale aanpak, maar ook met betrekking tot de ontwikkeling van radicalisme als beleidsconcept, de identificatie van de grondoorzaken van radicalisering en de procesmatige visie op het fenomeen, heeft België zich sterk laten inspireren door naburige Europese landen als Nederland en het Verenigd Koninkrijk.¹³ Radicalisering wordt als een maatschappelijk proces gezien en begrepen en daarom ontwikkelt het P/CVE-beleid zich als een tweesporenbeleid: enerzijds is er de inzet van repressieve maatregelen door het staats- en veiligheidsapparaat en anderzijds is er een meer zachte benadering in de vorm van brede preventieve acties die opgezet zijn door sociaal-preventieve actoren.¹⁴ De zachte benadering bestaat uit het opzetten en verspreiden van een cultureel en pedagogisch aanbod rond weerbaarheid en kritisch denken.¹⁵ De Vlaamse en Franstalige Gemeenschap zetten beide in op financiering van projecten die de sociale cohesie in de samenleving dienen te versterken, zoals het bevorderen van samenleven in diversiteit, het verminderen van tegenstellingen in de samenleving en de inzet op een positieve identiteitsontwikkeling bij jongeren. Het werkveld wordt aldus verruimd naar domeinen die op zichzelf niet rechtstreeks te maken hebben met radicalisering, maar die wel als acties tegen radicalisering worden vermeld in actieplannen.¹⁶

Ook het onderwijs is een belangrijke partner in de strijd tegen radicalisering, op basis van het idee dat jongeren meer vatbaar zijn voor radicalisering.¹⁷ Zo biedt de Vlaamse overheid via het platform *Klasse* een pedagogische methodologie aan, om met het thema radicalisering op school te werken. Het Netwerk Islamexperten van de Vlaamse overheid dient vragen te beantwoorden van leerkrachten en leerlingen om mogelijke signalen van radicalisering op te vangen.¹⁸ Aan de Franstalige kant heeft de Fédération Wallonie-Bruxelles ervoor gekozen om gebruik te blijven maken van bestaande diensten, zoals de justitiehuisen en de *Equipes Mobiles* in scholen. Deze diensten worden

⁹ De term *foreign terrorist fighters* is door de Belgische regering toegekend aan ieder die naar Syrië is vertrokken om er zich te vestigen in het door het IS uitgeroepen en opgerichte kalifaat; Zie P. VAN TIGCHELT, *Het Actieplan Radicalisme*.

¹⁰ Lore COLAERT(ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*; Jamine SILKE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

¹¹ Maarten DE WAELE, *Hoe een lokale integrale veiligheidscel uitbouwen?*, VVSG, in Politeia, 2018.

¹² Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

¹³ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and The Netherlands: Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 29-52; Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trials. Sentencing Risk (2013-17)*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 97-130.

¹⁴ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*; Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trials*.

¹⁵ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ *Ibid.*; zie ook Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*, in Lore COLAERT, *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017, 125-142.

¹⁸ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

dan versterkt met de opbouw van expertise in de aanpak van radicalisering.¹⁹ De waaier aan initiatieven en acties zorgt ervoor dat critici twifelen over de wetenschappelijke fundering van een aantal P/CVE-programma's. Sommige critici hebben het daarom over een *deradicaliseringsindustrie*, omdat er een gebrek is aan kwaliteitscontroles.²⁰

Verschillende beleidsdocumenten over P/CVE tonen aan dat het doel is om alle vormen van radicalisme aan te pakken, waaronder moslimradicalisme, extreemrechts, extreemlinks radicalisme en radicaal dierenrechtenactivisme.²¹ Toch blijkt in de praktijk dat voornamelijk de doelgroep jongeren met een moslimachtergrond het speerpunt vormt van het gevoerde beleid.²²

Uit het voorgaande kan afgeleid worden dat het P/CVE-beleid met zich meebrengt dat de strijd tegen radicalisering niet enkel een strijd is van het staats- en veiligheidsapparaat, maar dat brede maatschappelijke sectoren in de samenleving verweven zijn geraakt met P/CVE. Een reeks markante gebeurtenissen, zoals de vrijdelde aanslag in Verviers en de terreuraanslagen in Parijs in 2015 en in België in 2016, hebben de publieke opinie in de Belgische samenleving sterk getekend. Terrorisme wordt niet langer gezien als een externe dreiging voor Europa, maar als een interne, door jongeren die in Europa zijn geboren en of getogen.²³ Dit nieuwe fenomeen van *home grown terrorism* heeft ertoe geleid dat het debat over radicalisering wordt vermengd met andere politieke en publieke debatten over onder meer het bestaansrecht van de multiculturele samenleving, de *war on terror* en de discussie over de plaats van de islam in de samenleving.²⁴

Opzet van het onderzoek

Dit onderzoek is voornamelijk gericht op moslimjongeren, omdat de focus op deze doelgroep centraal staat in debatten en het beleid betreffende radicalisering. Er wordt nagegaan of het publieke discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België contraproductieve effecten genereert onder moslimjongeren en zo ja, welke. Er wordt beschouwd of in het aanvoelen van moslimjongeren sprake is van (groep)stigmatisering en criminalisering. Daarnaast wordt overwogen welke aanbevelingen op basis van de bevindingen in dit onderzoek kunnen worden gedaan aan de overheid.

Dit onderzoek bestaat uit drie delen. In deel I zal op basis van een kritisch literatuuronderzoek dat gericht is op een evaluatie van het P/CVE-beleid in het eerste hoofdstuk een blik geworpen worden op de oorsprong van het concept radicalisme. Hierbij wordt de vraag gesteld hoe en binnen welke context de invulling van dit concept is ontstaan en geëvolueerd. De context in Nederland wordt belicht,

---

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist. Het 'magisch denken' over preventie van radicalisering en de mogelijkheden tot deradicalisering*, Brussel, Itinera instituut, 2018; Zie ook Liesbeth HOMANS (voormalig Vlaams Minister van Binnenlands Bestuur) & Paul Van TIGCHELT (voormalige directeur van het OCAD), *Er is een deradicaliseringsindustrie ontstaan*, in *Belga* (21 november 2017); https://www.hbvl.be/cnt/dmf20171121_03199330 (toegang 14.10.2020).

²¹ Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX & Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*, FOD BINNENLANDSE ZAKEN, Associatieonderzoeksgroep Governance of Security, s.d.

²² Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*. 'Preventie van radicalisering via positieve identiteitsontwikkeling in jeugdwerk', Gent, PWO Arteveldehogeschool, 2018; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken. Radicaal voor Kinderrechten*, Uit de Marge, 2019; https://www.uitdemarge.be/wp-content/uploads/2019/07/UDM_02_Publicatie_deradicaliseringONLINEPDF-1.pdf (toegang 14.10.2020).

²³ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

²⁴ Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*.

omdat Nederland in Europa het voortouw heeft genomen in de betekenisgeving en de ontwikkeling van het beleid. Hierdoor zal blijken dat België zich sterk heeft laten inspireren door Nederland.

Deze kritische analyse van de oorsprong van het concept radicalisme leidt naar hoofdstuk 2, waarin aangetoond zal worden dat het concept radicalisme een ambigu begrip is en als aangenomen beleidsconcept een containerbegrip is. Het gebrek aan een eenduidige definitie van radicalisering en de vaagheid van de term leiden ertoe dat in hoofdstuk 3 wordt vastgesteld dat radicalisering al snel vermengd raakt met het integratievraagstuk en het debat over de multiculturele samenleving. De debatten over deze kwesties resulteren dan op hun beurt weer in een vermenging van radicalisering met het debat over de plaats van de islam in de seculiere samenleving, zoals in hoofdstuk 4 zal worden aangetoond. Hierbij komt de war on terror op de voorgrond te staan als een politiek- en beleidskader om radicalisering aan te pakken.

In hoofdstuk 5 wordt een ander gevolg van de vaagheid van het concept radicalisering belicht, namelijk de uiteenlopende visies met betrekking tot de *root causes* van radicalisering. Hierbij staan de volgende vragen centraal: wordt radicalisering (voornamelijk) veroorzaakt door een ideologie of (eerder) door contextuele en sociale factoren? Is radicalisering (voornamelijk) een individueel probleem of spelen factoren op groeps- of maatschappelijk niveau (ook) een rol? Op basis van dit hoofdstuk zal een dominerende visie ontwaard worden in de academische literatuur, namelijk dat radicalisering begrepen wordt als een lineair proces, waarbij er sprake zou zijn van een continuüm van radicale ideeën dat aan het gebruik van geweld voorafgaat.

In hoofdstuk 6 wordt de dominerende radicaliseringstheorie beschouwd, waarin ervan uitgegaan wordt dat geradicaliseerde individuen trapsgewijs telkens een trap hoger gaan in het radicaliseringsproces, waarbij bij het beklimmen van de hoogste trap, indien het proces niet kan worden omgekeerd, naar geweld wordt gegrepen. Er zal worden getoond dat dergelijke theorieën en schema's worden overgenomen in het Belgische P/CVE-beleid, waardoor de vroege detectie van radicalisering een speerpunt is van dit beleid. Radicalisering dient immers in het vroegste stadium van ontwikkeling te worden aangepakt, waardoor individuen bij de minste signalen van radicale ideeën en gedragsuitingen kunnen worden aangesproken en begeleid.

In hoofdstuk 7 wordt geanalyseerd hoe deze benadering en aanpak, zoals verschillende onderzoeken hebben aangetoond, leiden tot een toegenomen surveillering van moslimgemeenschappen, in het bijzonder groepen moslimjongeren. Een dergelijk beleid heeft als contraproductief effect dat moslimjongeren zich gestigmatiseerd voelen, omdat ze door de maatschappij en het beleid worden bekeken als verdacht, aangezien ze als vatbaar voor radicalisering worden beschouwd.

De bevindingen van het literatuuronderzoek in deel I worden meegenomen naar het kwalitatieve onderzoek in deel II. In dit stuk ligt de focus op de stad Antwerpen. Er is gekozen voor deze stad, omdat in andere steden met een gelijkaardige grootstedelijke context als Brussel reeds een participatief onderzoek is uitgevoerd onder moslimjongeren over dit topic.²⁵ In de stad Antwerpen heeft een dergelijke bevraging van moslimjongeren op basis van een academisch onderzoek nog niet plaatsgevonden. Wel zijn jeugdwerkers met een moslimachtergrond die werken met moslimjongeren in Antwerpen door de Arteveldehogeschool tijdens een studie bevraged over de uitdagingen van het jeugdwerk bij deradicalisering.²⁶ Ook het Vlaams Vredesinstituut heeft gedurende een onderzoek uit 2020 een aantal jeugdwerk(welzijn)organisaties in Vlaanderen rond dit thema bevraged, maar de

---

²⁵ Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, Gent, Academia Press, 2020.

²⁶ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

jongeren zelf zijn niet rechtstreeks geïnterviewd.²⁷ Wel hebben een aantal jeugdwerkingen in het kader van het P/CVE-beleid van de Vlaamse overheid projectsubsidies ontvangen, om te werken aan een positieve identiteitsontwikkeling bij jongeren.²⁸ Een van deze jeugdwerkingen is de Antwerpse vzw *MC Ahlan*, omgedoopt tot *Bazzz*,²⁹ die *meetingpoints* heeft georganiseerd met moslimjongeren die de organisatie frequenteren. In de vorm van discussienamiddagen gingen jongeren in een veilige omgeving in gesprek en in discussie met elkaar over deze thematiek.³⁰ Een andere reden voor de keuze voor de stad Antwerpen is dat het de eerste stad is in België die naar aanleiding van een specifieke ontstane stedelijke context een cel deradicalisering heeft opgericht. Antwerpen is mede daardoor geselecteerd als een van de 10 pilotsteden die expertise heeft opgebouwd betreffende de ontwikkeling en implementatie van een lokaal P/CVE-beleid.³¹ Door hogere bestuursniveaus (de federale overheid en de gemeenschappen) werd de stad aangemoedigd en aangestuurd om haar expertise te delen met andere steden.³²

Vanwege een gebrek aan middelen en tijd in het kader van deze masterproef, is ervoor gekozen om de onderzoeksgroep af te bakenen tot de Marokkaanse moslimgemeenschap in de stad Antwerpen. Deze keuze is gemaakt, omdat de etnische groep Marokkanen de grootste moslimminderheid vormt in deze stad.³³ Bijgevolg komt deze gemeenschap rechtstreeks of onrechtstreeks in aanraking met het publieke discours over radicalisering of het P/CVE-beleid. De focus van het onderzoek ligt op de doelgroep hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren die geboren en opgegroeid zijn in de stad Antwerpen en die op het moment van dit onderzoek studeren aan een hogeschool of universitaire instelling in Antwerpen. Er is gekozen voor de bevraging van hoger opgeleide Marokkaanse moslimstudenten, omdat het topic radicalisering een complex fenomeen is dat meerdere lagen heeft. Jongeren met een hoger opleidingsniveau kunnen zich hiertegenover beter plaatsen en ze kunnen beter hun mening uiten. Dit komt het beantwoorden van de onderzoeksvragen ten goede, om te weten te komen welke effecten het publieke discours over radicalisering en het P/CVE-beleid heeft op Marokkaanse moslims in de stad Antwerpen.

In deel II zal verder worden ingegaan op de methodologische aanpak van het kwalitatieve onderzoek en zal een beschrijving en een bespreking gegeven worden van de onderzoeksresultaten. In deel III van deze masterproef wordt getracht op basis van het literatuuronderzoek en de onderzoeksresultaten van het kwalitatieve onderzoek aanbevelingen te doen betreffende de remediëring en de bijsturing van het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België.

---

²⁷ Yamina BERREZEG & Diederik COPS, *Het jeugd(welzijns)werk en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, in Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams vredesinstituut, 2020, 207-259.

²⁸ *Acht projecten rond 'positieve identiteitsontwikkeling' goedgekeurd*, in DEMOS (15 december 2015); <https://demos.be/blog/8-projecten-rond-positieve-identiteitsontwikkeling-goedgekeurd> (toegang 17.12.2020).

²⁹ BAZZZ; <https://www.bazzz-urban.com/> (toegang 17.12.2020).

³⁰ WELISWAAR, *Identiteitsontwikkeling in het jeugdwerk. 'Jongeren kunnen hier hun ei kwijt'*, in WELISWAAR (21 maart 2016); <https://www.weliswaar.be/identiteitsontwikkeling-het-jeugdwerk> (toegang 17.12.2020).

³¹ Lore COLAERT(ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

³² *Ibid.*

³³ Zie <https://stadincijfers.antwerpen.be>.

DEEL I: kritisch literatuuronderzoek naar het publieke discours over radicalisering en de contraproductieve effecten van het P/CVE-beleid

1. Methodologische aanpak van het literatuuronderzoek

In de academische literatuur is veel geschreven over het topic radicalisering vanuit verschillende disciplines als de sociologie, psychologie, het recht, antropologie en terrorisme studies. De focus van deze masterproef is om antwoorden te krijgen op de onderzoeksvragen die meer gericht zijn op een kritische en evaluatieve kijk op het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid. Zo is een van de doelen te weten te komen of dit discours en dit beleid contraproductieve effecten genereert onder Marokkaanse hoger opgeleide moslimjongeren uit de stad Antwerpen. Hierdoor is het literatuuronderzoek beperkt tot kritische of evaluatieve werken over dit topic. Het was belangrijk om studies van organen en instellingen voor de handhaving van de mensenrechten op te nemen in het literatuuronderzoek, op basis van de vaststelling dat het P/CVE-beleid soms op gespannen voet staat met de vrijwaring en bescherming van grondrechten. De volgende studies zijn in dit kader bestudeerd tijdens het literatuuronderzoek: een verslag van het bezoek van de VN-rapporteur³⁴ aan België in 2019, waarbij het P/CVE-beleid van België werd geëvalueerd, een studie van Unia³⁵ uit 2017 over de gevolgen van de aanslagen in België en een studie van de Liga voor de Mensenrechten³⁶ naar het spanningsveld tussen terrorismebestrijding en de bescherming van mensenrechten.

Vervolgens zijn een aantal academische studies opgenomen die een kritische of evaluatieve blik werpen op het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België en Vlaanderen. Het betreft de volgende studies: de doctoraat-studie van Jamine en Fadil *Tussen preventie en veiligheid. De Belgische aanpak in de strijd tegen radicalisering*³⁷, *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid* van Colaert et al. van het Vlaams Vredesinstituut³⁸ en het meer recente onderzoek van het Vlaams Vredesinstituut van Cops et al. *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*³⁹. Verder is de studie *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security* van Fadil et al.⁴⁰ toegepast, is de studie *Islamic radicalization in Belgium* van Teich⁴¹ aangewend en tot slot is de studie *De*

---

³⁴ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Visit to Belgium-Report of the Special Rapporteur on the Promotion and Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms while Countering Terrorism*, A/HRC/40/52/Add.5, OHCR, 2007.

³⁵ UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen* (2017); <https://www.unia.be/nl/publicaties-statistieken/publicaties/maatregelen-en-klimaat-gevolgen-na-de-aanslagen>, p. 16 (toegang 14.10.2020).

³⁶ LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig* (rapport 2018), p.50-51; https://rapport.mensenrechten.be/rapport/Mensenrechten_houden_ons_vrij_en_veilig.pdf (toegang 31.10.2020).

³⁷ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

³⁸ Lore COLAERT (ed.), *Deradicalisering. Wetenschappelijke inzichten voor een Vlaams beleid*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2017.

³⁹ Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, Brussel, 2020.

⁴⁰ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019.

⁴¹ Sarah TEICH, *Islamic radicalization in Belgium*, International Institute for Counter-Terrorism (February 2016).

onvoorspelbare terrorist. Het ‘magisch denken’ over preventie van radicalisering en de mogelijkheden tot deradicalisering van Van San ⁴² gebruikt.

Tevens zijn studies opgenomen die vanuit het perspectief van jeugdwerk een kritische of evaluatieve blik werpen op het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België. Het betreft de volgende studies: *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk* van Van Bouchaute et al. van de Arteveldehogeschool ⁴³, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken. Radicaal voor Kinderrechten* van Henkens en Kastit van vzw Uit de Marge ⁴⁴, *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren* van vzw Motief ⁴⁵ en *Radicalisering. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving* van Claes et al. ⁴⁶. Op basis van deze kritische en evaluatieve studies en analyses is aan de hand van de sneeuwbalmethode overige literatuur bestudeerd die relevant was voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen.

2. Probleemstelling

Fionnuala Ní Aoláin, de speciale VN-rapporteur inzake mensenrechten, kwam in het kader van een uitnodiging van de Belgische regering in de periode van 24 tot 31 mei 2018 naar België.⁴⁷ Het doel van het bezoek was na te gaan of het Belgische P/CVE-beleid conform internationale verplichtingen was met betrekking tot de vrijwaring en bescherming van mensenrechten. De VN-rapporteur prees België voor de reactie op de terreuraanslagen die België zwaar hebben getroffen en om België te beschermen tegen toekomstige terroristische dreigingen. Echter, de bestrijding van terrorisme zorgt voor een dubbele uitdaging. Unia verwoordde het als volgt:

“Het spreekt voor zich dat op grond van het recht op leven en veiligheid de terroristische dreiging bestreden moet worden. Tegelijk moet elke burger aanspraak kunnen maken op dezelfde rechten (vermoeden van onschuld, recht op een eerlijk proces, vrijheid van meningsuiting, enz.), zonder dat er daarbij een onderscheid op basis van afkomst of geloof wordt gemaakt (recht om niet gediscrimineerd te worden).” ⁴⁸

De VN-rapporteur uitte met betrekking tot de tweede uitdaging haar bezorgdheid, vanwege de informatie die ze had ontvangen van Unia.⁴⁹ Hieruit bleek dat personen aangeduid worden als *geradicaliseerd* om redenen die soms ambigu of weinig betekenisvol zijn, of zonder een link te leggen met de oorzaak die het probleem heeft veroorzaakt, zoals het dragen van een hoofddoek of een aangifte van jongeren, omdat ze afkomstig zijn uit wijken waar een aantal jongeren naar Syrië zijn vertrokken. Ook stelde Unia in dit verband vast dat ze veel klachten had ontvangen van personen die aangaven dat ze als *geradicaliseerd* waren aangegeven door burens, collega’s en anderen. Het antiterreurbeleid heeft daarom een klimaat van wantrouwen gecreëerd ten aanzien van

⁴² Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

⁴³ Bart VAN BOUCHAUTE, et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

⁴⁴ Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*.

⁴⁵ Vzw MOTIEF, *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*; https://www.motief.org/wp-content/uploads/2019/01/De-impact-van-het-radicaliseringsdebat-op-jongeren_Motief_2015.pdf, 2015, (toegang 15.10.2020).

⁴⁶ Erik CLAES, et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, Gent, Academia Press, 2020.

⁴⁷ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS, *Visit to Belgium*.

⁴⁸ UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*.

⁴⁹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS, *Visit to Belgium*.

moslimgemeenschappen in België.⁵⁰ De bekommernis van de VN-rapporteur heeft daarom betrekking op het risico dat bestuurlijke actoren bij de aanpak van radicalisering authentieke religieuze praktijken die grondwettelijk beschermd worden vermengen met radicalisering. Zo heeft ze ook in haar later gepubliceerde rapport in Geneve in 2020⁵¹ te kennen gegeven dat vele P/CVE-programma's wereldwijd rechtstreeks bijdragen aan de schending van mensenrechten. Sommige van deze programma's hebben zelfs een averechtse werking, door meer radicalisering aan te wakkeren in plaats van te voorkomen. Ze benoemde raciale of etnische profilering en de stigmatisering van personen met een moslimachtergrond vanwege antiterrorismewetten en beleid als de contraproductieve effecten van het P/CVE-beleid. Deze praktijken zorgen juist voor een vervreemding en wantrouwen in de gemeenschappen die juist bereikt moeten worden om de globale uitdagingen van gewelddadig extremisme aan te pakken.⁵²

Vooraf jongeren, personen jonger dan 26 jaar, zijn in Europa het speerpunt geweest en ze zijn dit nog steeds voor het P/CVE-beleid.⁵³ Een illustratie hiervan is dat de regering van Groot-Brittannië na haar evaluatie van het eerste jaar *Prevent*, een nationaal P/CVE-programma, met trots verklaarde een zeer grote groep van moslimjongeren te hebben kunnen bereiken.⁵⁴ Thomas wijst er daarom op dat maatregelen en initiatieven die genomen worden voor P/CVE niet los staan van hoe jongeren deze ervaren.⁵⁵ Het P/CVE-beleid hangt samen met hoe groep stigmatisering en marginalisering in de samenleving worden ervaren.⁵⁶ Zo toont een onderzoek in België⁵⁷ aan dat de meerderheid van jonge mannelijke moslims zich niet aanvaard voelt in de Vlaamse samenleving. Meer dan 50% van de moslimjongeren in België geeft ook aan racisme te hebben ervaren. Het is deze categorie die door het beleid wordt beschouwd als het meest kwetsbaar voor radicalisering.⁵⁸ Deze negatieve percepties van antiradicaliseringsmaatregelen zijn onlosmakelijk verbonden met het concept radicalisering, dat al snel een verwarrend en vaag begrip blijkt te zijn.⁵⁹ Jeugdwerkers klagen daarom over het stigmatiserende en polariserende effect van het radicaliseringsdiscours.⁶⁰ Zo geven ze aan dat na de aanslagen in België hele wijken met jongeren die het jeugdwerk frequenter onder controle zijn komen te staan van politie- en veiligheidsdiensten. Ook het territoriale stigma, dat veroorzaakt wordt door een polariserend discours van een aantal media en publiekelijke en politieke figuren, heeft ertoe bijgedragen dat *ethnic profiling* toeneemt. Jongeren zijn slachtoffer van dit stigma dat op hun zelfbeeld inwerkt.⁶¹

---

⁵⁰ UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*.

⁵¹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights*, Genève, 2020; <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25655&LangID=E> (toegang 14.10.2020).

⁵² *Ibid.*

⁵³ Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*.

⁵⁴ DCLG, *Prevent Pathfinder Fund – Mapping of project activities (2007-2008)*, Londen, DCLG., 2008, geciteerd in Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*, 125-142, p. 127.

⁵⁵ Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ Sarah TEICH, *Islamic radicalization in Belgium*, International Institute for Counter-Terrorism (February 2016); <https://www.ict.org.il/UserFiles/ICT-IRI-Belgium-Teich-Feb-16.pdf>, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, in Lore COLAERT, *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*, 25-48, p. 39.

⁵⁸ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 39.

⁵⁹ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, p. 29-52.

⁶⁰ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁶¹ *Ibid.*

Volgens jeugdwerkers die werken met kwetsbare jongeren draagt het huidige radicaliseringsdiscours bij aan een vergroting van tegenstellingen in de samenleving, door de scheidingslijnen te versterken tussen een dominante *wij*-groep en een *zij*-groep, waarvan de laatste een gevaarlijke religie zou aanhangen.⁶² Het is dit discours dat ervoor zorgt dat extreemrechts bevestigd wordt in zijn vijandbeeld van een Europa dat onder de voet zou worden gelopen door een barbaarse religie die de islam heet. Wanneer wijken en groepen dan nog laag scoren op sociale mobiliteit en hoog scoren op armoedecijfers, dan kan het P/CVE-beleid juist bijdragen aan een proces van *desidentificatie van Belg zijn*, aan een vertrouwensbreuk met politionele en bestuurlijke diensten en aan een verdere vervreemding van maatschappelijke instellingen. De voedingsbodem voor politiek geweld wordt hierdoor versterkt.⁶³

Om het radicaliseringsdiscours volledig te kunnen begrijpen, is het van belang om stil te staan bij de oorsprong van het concept radicalisering. In hoofdstuk 1 wordt nagegaan hoe en binnen welke context de invulling van dit concept is ontstaan en hoe het is geëvolueerd. Hierbij wordt de context in Nederland belicht, omdat Nederland in Europa het voortouw heeft genomen in de betekenisgeving en de ontwikkeling van het beleid. Hieruit zal blijken dat België zich sterk heeft laten inspireren door Nederland.

---

⁶² *Ibid.*

⁶³ *Ibid.*; Vzw MOTIEF, *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*; https://www.motief.org/wp-content/uploads/2019/01/De-impact-van-het-radicaliseringsdebat-op-jongeren_Motief_2015.pdf, 2015, (toegang 15.10.2020); Ico MALY, *De beschavingsmachine. Wij en de islam*, Epo, 2009.

HOOFDSTUK I. DE OORSPRONG VAN HET CONCEPT RADICALISME

1. Definitie en omschrijving van de term radicaal

In het woordenboek van Van Dale wordt het begrip *radicaal* als volgt omschreven: “Iemand die verregaande hervormingen wil.”⁶⁴ Vzw Motief omschrijft *radicaal* als volgt:

“Radicaal zijn, betekent naar de wortel gaan, naar het meest wezenlijke van een gedachtegoed gaan om vanuit die essentie te handelen. Radicaliseren verwijst dus eigenlijk naar het proces waarin iemand – op persoonlijke wijze naar een grondigere beleving en/of een verdieping van zijn politieke of levensbeschouwelijke overtuiging groeit.”⁶⁵

Een persoon die radicaliseert is aldus voor een diepgaande verandering van de samenleving door zich bijvoorbeeld kritisch op te stellen ten aanzien van de liberale democratie. Dit streven kan volkomen geweldloos zijn, waardoor het grondwettelijk niet strafbaar is.⁶⁶ Daarenboven wordt wat als radicaal wordt gezien sterk bepaald door het perspectief dat ingenomen wordt.⁶⁷ Voor de een is bijvoorbeeld tegen abortus zijn radicaal, terwijl dat voor een ander een uiting is van ethisch conservatisme. Het maakt het lastig om radicalisme te omschrijven als iets dat in wezen slecht of verkeerd is, juist omdat vrije meningsuiting grondwettelijk is verankerd en wordt beschermd in de rechtstaat. Hierdoor is het hebben van radicale ideeën, ook als deze indruisen tegen de *mainstream*-gedachten, in de samenleving niet verboden en niet strafbaar.⁶⁸

2. Radicalisering en de war on terror

Radicalisering zal op beleidsniveau door regeringen gebruikt worden door het in relatie te brengen met terrorisme.⁶⁹ De moderne geschiedenis van Europa kenmerkt zich door een gewelddadige strijd van gewapende groepen van verschillende ideologische strekkingen. Rekruten werden aangetrokken door nationalistische, ideologische of religieuze groeperingen om tegen het *establishment* en wat zij als een politiek doelwit zagen geweld te plegen. In de 19^e eeuw ging het om Europese anarchistische bewegingen en verzetsgroeperingen die tegen het Europese kolonialisme waren in de door Europa veroverde gebieden. In de 20ste eeuw traden separatistische bewegingen in Spanje en Ierland, extreem-linkse bewegingen en neonazigroeperingen op de voorgrond.⁷⁰

---

⁶⁴ T.d. BOON, D. GEERAERTS & N. VAN DER SIJS *Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, Utrecht, Van Dale lexicografie, 2005.

⁶⁵ Vzw MOTIEF, *De impact van het radicaliseringsdebat op jongeren*, p. 4.

⁶⁶ Jean TILLIE., *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*, Amsterdam, JM Meulenhof, 2013; Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX & Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*.

⁶⁷ Rik COOLSAET, *Gedachten leiden niet tot Terrorisme*, in De Morgen (31 maart 2012).

⁶⁸ *Ibid.*

⁶⁹ Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

⁷⁰ Thomas RENARD, *Fear not. A Critical Perspective on the Terrorist Threat in Europe*, in Egmont Security Policy Brief (September 2016), 77 (3); <https://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2016/09/SPB77.pdf?type=pdf> (toegang 15.10.2020).

Europa zal radicalisering als concept voor het eerst gebruiken in het kader van de aanslagen op de torens van het World Trade Center (WTC) in New York in 2001.⁷¹ Na de val van de voormalige Sovjet-Unie en het communisme verscheen na 9/11 op het geopolitieke veld een nieuwe machtsverschuiving en -verhouding.⁷² Het *rode gevaar* maakte hierbij plaats voor een reeds eerder historisch gepercipieerd *groene gevaar* dat de politieke islam heet. Na de aanslagen in Parijs, Berlijn en Nice en eerder in London en Madrid in 2005 werd de terroristische dreiging niet langer enkel als een externe dreiging gezien in Europa, maar tevens als een interne. Dit kwam doordat de daders van deze recente aanslagen uit Europa bleken te komen.⁷³ De term radicalisering werd in het Europese antiterreurbeleid pas vanaf 2004 gebruikt, waarbij deze strijders van eigen bodem als *home grown terrorists* werden gelabeld.⁷⁴

3. Context Nederland

Het begrip radicalisering in relatie tot terrorisme is door België overgenomen van de Nederlandse Algemene Inlichtingen en Veiligheidsdienst (AIVD) in zijn dreigingsanalyserapport uit 2001.⁷⁵ Toch is de meest slagkrachtige definitie van radicalisering door de AIVD deze uit 2004⁷⁶:

“Het (actief) nastreven en/of ondersteunen van diepingrijpende veranderingen in de samenleving, die een gevaar kunnen opleveren voor (het voortbestaan van) de democratische rechtsorde (doel), eventueel met het hanteren van ondemocratische methodes (middel), die afbreuk kunnen doen aan het functioneren van de democratische rechtsorde (effect).”⁷⁷

Daarom is deze definitie terug te vinden in veel analyse- en beleidsrapporten over P/CVE in België.⁷⁸ In dit rapport *Van Dawa tot Jihad* uit 2004 omschrijft de AIVD de terreurdreiging in Europa als iets wat voortkomt uit de moslimgemeenschappen. De aandacht wordt hierbij gevestigd op de radicalisering van vooral jonge moslims. De AIVD formuleert dit als volgt: “In heel Europa en dus ook in Nederland doet zich het verschijnsel voor dat sommige moslimjongeren zich niet identificeren met de westerse samenleving en zich aangetrokken voelen tot radicale vormen van de islam.”⁷⁹ De AIVD legt hierbij een link tussen een risico op radicalisering onder jonge moslims en een gefaalde integratie. Dit heeft een publiek debat op gang gebracht over het bestaansrecht van de multiculturele samenleving.⁸⁰

⁷¹ Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

⁷² Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, Zuiderpershuis Antwerpen, Paul Verbraekenlezing, Vubress, 2017.

⁷³ *Ibid.*; Frank J. BUIJS, Froukje DEMANT & Atef HAMDY, *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006.

⁷⁴ Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

⁷⁵ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; AIVD, *Annual Report 2001*; <https://english.aivd.nl/publications/annual-report/2002/09/06/annual-report-2001> (toegang 12.10.2020).

⁷⁶ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

⁷⁷ AIVD, *Van dawa tot jihad*, 2004; <https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2004/12/23/van-dawa-tot-jihad>. (toegang 12.10.2020). p.15.

⁷⁸ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an ‘Empty Signifier’ in the Low Lands*; Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

⁷⁹ AIVD, *Van dawa tot jihad*, 2004, p. 12.

⁸⁰ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an ‘Empty Signifier’ in the Low Lands*; Martijn DE KONING, *‘De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen’. Beeldvorming en islamofobie*, in Joas WAGEMAKERS & Martijn DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, Almere, Parthenon, 2015, 18-26.

4. Radicalisering als gevolg van een gefaalde integratie van etnisch-culturele minderheden

De achterliggende context van het veiligheidsprobleem van moslimgemeenschappen in Europa is volgens de AIVD dus de toenemende diversiteit in de samenleving die leidt tot een multiculturele samenleving. De AIVD spreekt zich niet negatief uit over de diverse samenleving, maar ziet dat de sociale cohesie van de Nederlandse samenleving onder druk staat, doordat culturele verworvenheden van de rechtstaat zouden worden uitgedaagd door andere, niet-westerse waardensystemen.⁸¹ Zo zou de islam de rechtstaat uitdagen, omdat zijn waarden en normen hiermee zouden conflicteren.⁸² Het is deze framing die wordt overgenomen in het politieke debat over het integratievraagstuk, de islam en de multiculturele samenleving.⁸³ In Nederland is dit in gang gezet door politici als Bolkestein en de vermoorde Pim Fortuyn.⁸⁴ De Nederlandse publicist Paul Scheffer heeft dit debat nog aangescherpt met zijn essay *Het multiculturele drama*.⁸⁵ In Vlaanderen zijn deze debatten terug te vinden in het discours van onder meer het Vlaams Belang. De electorale successen van extreemrechts in Vlaanderen hebben ertoe bijgedragen dat het discours van het Vlaams Belang over de islam en de multiculturele samenleving steeds meer geaccepteerd wordt in het gehele politieke spectrum van links tot rechts.⁸⁶ Migratie naar Europa wordt als een bedreiging gezien voor een *imaginaire* homogene Belgische en Vlaamse samenleving. De migrant is hierbij de *ander* die de Belgische levensstijl komt uitdagen.⁸⁷ Dit hegemonische discours staat ook centraal in de constructie van het begrip radicalisering. Fadil drukt dit als volgt uit:

“Radicalisering ... moet daarom vooral gelezen worden als een symptoom van een onvermogen om talen en actievormen die niet-westers en niet-seculier zijn te integreren in onze politieke woordenschat. Deze pijnpunten zijn niet recent, maar bouwen voort op een aantal onopgeloste kwesties en die reeds in het koloniaal verleden hun oorsprong vinden.”⁸⁸

---

⁸¹ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*; Martijn DE KONING, 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen'.

⁸² Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Jean TILLIE, *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*; Peter SCHOLTEN, *Framing Immigration Integration. Dutch Research-Policy Dialogues in Comparative Perspective*, Amsterdam, University Press, 2011.

⁸³ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*; Jean TILLIE., *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*; Peter SCHOLTEN, *Framing Immigration Integration*.

⁸⁴ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*; Peter SCHOLTEN, *Framing Immigration Integration*.

⁸⁵ Paul SCHEFFER, *Het multicultureel drama*; <https://www.gva.be/cnt/aid625264/het-multiculturele-drama-van-paul-scheffer-2> (toegang 15.10.2020).

⁸⁶ Jan BLOMMAERT & Jef VERSCHUREN, *Debating Diversity. Analysing the Discourse of Tolerance*, Londen, Routledge, 1998; I. MALY, *De beschavingsmachine. Wij en de islam*.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, p. 11.

5. Radicalisering als concept vindt zijn oorsprong in het kolonialisme

Het is de vraag vanwaar de continue link komt die gelegd wordt tussen de islam en radicalisering. De politieke islam, het *salafisme*, verschijnt als de meest kwalijke ideologie permanent op de voorgrond om radicalisme aan te pakken.⁸⁹ Om de reden hiervoor te achterhalen, is het van belang terug te blikken op koloniale denkbeelden, waarin de islam als vijand werd geconstrueerd en dat beïnvloedt tot op de dag van vandaag het denken over de plaats van de islam in de samenleving.⁹⁰ Edward Said heeft reeds met zijn werk *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*⁹¹ laten zien dat de islam eeuwenlang door het christelijke Europa als de historische *ander* werd geconstrueerd. Koloniale machten baseerden zich op deze denkbeelden om moslimterritoria te besturen en bij de handhaving van orde om verzet te bestrijden.⁹² Hierbij werd door Franse koloniale denkers als Maurice Delafosse een onderscheid gemaakt tussen een *islam noire* en een *islam arabe*.⁹³ De *islam noire*, zoals deze in West-Afrika beleden wordt, zou volgens hem een meer flexibele en onderwerpbaar vorm van de islam zijn in tegenstelling tot de *islam arabe* in de Arabische landen. De variant in de Arabische landen werd als meer *zuiver* ervaren en werd daarom als meer bedreigend gezien door het koloniale bewind. Het was de Franse school van Arabisten, die gevormd werd door Franse kolonisten in Noord-Afrika, die het Franse koloniale bewind adviseerde om controle te krijgen op de Algerijnse moslimbevolking door de islamitische theologie te manipuleren.⁹⁴ Frankrijk diende ervoor te zorgen dat een nieuwe generatie van *ulama* (islamitische schriftgeleerden) werd gevormd in een nieuwe, *liberale* islam die het koloniale bewind goedkeurde en de gebruiken van de Franse cultuur zou overnemen. Er werd gedacht dat alleen op deze manier het Ottomaanse Rijk zou kunnen worden verzwakt.⁹⁵ De achterliggende redenering is dat de islam een origine in zich draagt die in wezen verschilt van de Europese beschaving. Verschillende historici hebben daarom aangegeven dat de islam, zoals het geloof begrepen wordt in vooral de francofone, West-Europese collectieve imaginaire, niet enkel naar een geloofssysteem verwijst, maar ook een notie van ras benadert.⁹⁶

Tegenwoordig is te zien in het radicaliseringsdebat dat sommige overheden in verschillende Europese landen, waaronder Nederland en België, in hun P/CVE-beleid een onderscheid maken tussen *goede*, aanvaardbare vormen van de islam en *slechte*, niet-aanvaardbare vormen.⁹⁷ Ondanks de grondwettelijk verankering van de scheiding van kerk en staat, wagen sommige beleidsmakers en politici zich eraan moslims voor te schrijven hoe zij hun geloof moeten invullen in een Europese, seculiere context. Concepten als een *Europese* islam, de *Belgische* islam, een *verlichte* islam, een

⁸⁹ Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI, *Radicalization. Tracing the Trajectory of an 'Empty Signifier' in the Low Lands*.

⁹⁰ Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*; Marcel MAUSSEN, Veit BADER & Annelies MOORS, *Colonial and Post-Colonial Governance of Islam Continuities and Ruptures*, Amsterdam University Press, 2011; <https://www.ijstor.org/stable/pdf/j.ctt46mw6k.4.pdf?refreqid=excelsior%3Aba68d905d6a5d619084a5f196c19cd1d> (toegang 12.10.2020).

⁹¹ Edward SAID, *Orientalism. Western Conceptions of the Orient*, Londen, Penquin, 1995.

⁹² Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*.

⁹³ Naomi DAVIDSON, *Only Muslim. Embodying Islam in Twentieth Century France*, Londen, Cornell University Press, 2012, p. 8, geciteerd in Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, p. 32.

⁹⁴ Joseph A. MASSAD, *Islam in Liberalism*, Londen, University of Chicago Press, 2015.

⁹⁵ *Ibid.*

⁹⁶ P. WEIL, *Le statut des musulmans en Algérie coloniale. Une nationalité française dénaturée*, EUI Working Papers HEC, 2003, geciteerd in N. FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*, p. 34.

⁹⁷ Mieke GROENICK, *Considering Internal Debates on 'Radicalism' within the Brussels' Islamic Community*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and The Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing Plc, 2019, 81-96; Marcel MAUSSEN, Veit BADER & Annelies MOORS, *Colonial and Post-Colonial Governance of Islam Continuities and Ruptures*.

gematigde en een *rationele* islam zijn voorbeelden van hoe getracht wordt moslims naar een meer *modernistische* islam te leiden, die de plaats moet innemen van orthodoxere en conservatievere vormen.⁹⁸ Een aantal van deze overheden en beleidsmakers werken hiertoe nauw samen met wat zij zien als prominente moslimfiguren en moslimorganisaties die hierbij een voortrekkersrol kunnen spelen.⁹⁹ Coolsaet omschrijft deze bevoegdheidsoverschrijding van een overheid als volgt:

“... instead of helping endeavors to anchor Islam naturally in local environments, this campaign risk backfiring. It runs the risk of hardening positions and furthering polarization by inadvertently reinforcing the distorted jihadi narrative that there is no place for Muslims in the West. Discussion about Islam in Europe has to be a common endeavor of Muslims and society as a whole, but with Muslims determining how to practice their faith. Authorities have to tread lightly when promoting this debate within the framework of combatting radicalization”.¹⁰⁰

---

⁹⁸ Enes BAYRAKLI, Farid HAFEZ & Léoard FAYTRE, *Engineering a European Islam. An Analysis of Attempts to Domesticize European Muslims in Austria, France, and Germany*, in *Insight Turkey*, 20 (3) (zomer 2018), 31-156; *Moslimexecutieve misnoegd over uitspraken Minister Van Quickenborne*, in BELGA (5 december 2020); https://www.standaard.be/cnt/dmf20201205_93785590 (toegang 7.12.2020); *Franse president Macron wil ‘verlichte islam’*. *Meer controle op imamopleidingen en ‘radicale’ beperking thuisonderwijs*, in VRTnws (2 oktober 2020); <https://www.vrt.be/vrtnws/nl/2020/10/02/frankrijk-islamplan-macron/> (toegang 15.10.2020).

⁹⁹ Mieke GROENICK, *Considering Internal Debates on ‘Radicalism’ within the Brussels’ Islamic Community*; Zie ook het boek van Khaled BENHADDOU, *Is dit nu de islam? Hoe ik als moslim voor nieuwe tijden ga, rationeel, Europees en verzoenend*, Gent, Borgerhoff & Lamberigt, 2016. Deze jonge imam krijgt in het Vlaams P/CVE-beleid een voortrekkersrol om een *rationele* islam te promoten die als compatibel wordt gezien met de westerse waarden.

¹⁰⁰ Rik COOLSAET, *Radicalization. The origins and limits of a contested concept*, p. 29-52, p. 48.

HOOFDSTUK II. RADICALISERING ALS AMBIGU BEGRIP

1. Culturalisering van geweld

Zoals in het voorgaande hoofdstuk is vastgesteld, is het begrip radicalisering slechts recentelijk na 9/11 in verband gebracht met terrorisme. Voorheen had deze term geen negatieve betekenis.¹⁰¹ Na de aanslagen in Madrid in 2004 en in London in 2005 heeft de Europese Unie getracht grondoorzaken te identificeren als een verklaring voor het terrorisme.¹⁰² Dit staat in tegenstelling tot de Verenigde Staten, die aanvankelijk voornamelijk een militair antwoord zochten op het terrorisme van het post-9/11-tijdperk. Pas in een latere fase in 2005 namen ook de Verenigde Staten de visie van Europa over en ontwikkelde het land een P/CVE-beleid.¹⁰³ De Verenigde Staten hebben zich daarom sterk laten inspireren door de Europese en vooral de Nederlandse benadering en aanpak van radicalisering.¹⁰⁴ Er werd gekozen om het concept radicalisering te gebruiken als aanduiding van een van de grondoorzaken van het terrorisme, omdat de Europese Unie voorzichtig wilde zijn om geen legitimiteit te geven aan Baskische of Schotse gewelddadige separatistische groeperingen, waarmee de Unie reeds decennialang heeft geworsteld.¹⁰⁵ Het concept bleef steken in vaagheid, omdat in de Europese Unie de betekenis niet werd gekend. In het verleden werd politiek geweld duidelijk gedefinieerd, maar dit was niet het geval bij radicalisering, omdat er geen eenduidige definitie van radicalisering bestaat en radicalisering niet meetbaar is.¹⁰⁶ Het werd daardoor een containerbegrip. Er moest immers naar verklaringen gezocht worden waarom iemand een terroristische daad pleegt. Hierdoor werd een procesmatige visie op radicalisering ontwikkeld.¹⁰⁷ Tegelijk ontstond een visie die steeds meer ging domineren, waarbij de islam op de voorgrond verscheen als een vector voor de radicalisering van jongeren. Maatschappelijke grondoorzaken voor het plegen van terroristische daden werden hierbij steeds meer naar de achtergrond geduwd. Terroristisch geweld werd voortaan geculturaliseerd door religie als de belangrijkste ideologische aanjager van dit geweld aan te duiden.¹⁰⁸ Zoals eerder in dit hoofdstuk is vastgesteld, heeft de AIVD bij deze visie het voortouw genomen.

---

¹⁰¹ Rik COOLSAET, *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge. European and American Experiences*, UGent, 2011.

¹⁰² *Ibid.*; Stiene RAVN, Rik COOLSAET & Tom SAUER, *Rethinking radicalization. Addressing the lack of a Contextual Perspective in the Dominant Narratives on Radicalization*, in Noel CLYCO et al. (ed.), *Radicalisation. A Marginal Phenomenon or a Mirror to Society*, CeMIS, Leuven University Press, 2019; https://rikcoolsaet.be/files/2019/02/Radicalisation-Ravn_Coolsaet_Sauer.pdf, 21-46 (toegang 15.10.2020).

¹⁰³ Rik COOLSAET, *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge. European and American Experiences*.

¹⁰⁴ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights Instrumentalising Civil Society*, Amsterdam, 2018; https://www.tni.org/files/publication-downloads/cve_web.pdf (toegang 15.10.2020).

¹⁰⁵ Stiene RAVN, Rik COOLSAET & Tom SAUER, *Rethinking radicalization. Addressing the lack of a Contextual Perspective in the Dominant Narratives on Radicalization*.

¹⁰⁶ Rik COOLSAET, *Niemand weet wat radicalisering inhoudt*, in KIFKIF (3 december 2014); <https://kifkif.be/cnt/artikel/niemand-weet-wat-radicalisering-inhoudt-interview-met-prof-rik-coolsaet-ugent-751> (toegang 15.10.2020); M. VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

¹⁰⁷ Stiene RAVN, Rik COOLSAET & Tom SAUER, *Rethinking radicalization. Addressing the lack of a Contextual Perspective in the Dominant Narratives on Radicalization*.

¹⁰⁸ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights Instrumentalising Civil Society*; Rik COOLSAET, *Niemand weet wat radicalisering inhoudt*.

2. Tegenstelling wetenschappelijke literatuur en analyses veiligheidsdiensten

In de academische literatuur is met betrekking tot de voedingsbodem voor radicalisering een meer genuanceerde visie¹⁰⁹ te zien in tegenstelling tot de AIVD en de Belgische staatsveiligheid.¹¹⁰ Terwijl de AIVD en de Belgische staatsveiligheid een grote nadruk leggen op het salafisme als een vector voor radicalisering en als bron voor rekrutering van moslimjongeren in het westen, wordt in de academische literatuur hierover een andere visie getoond. Zo beschouwen de AIVD en de Belgische staatsveiligheid alle vormen van het salafisme, ook de quiëtistische en apolitieke stromingen, op de middellange en lange termijn als gevaarlijk voor de democratische rechtsorde.¹¹¹ In deze visie wordt het salafisme in wezen als anti-integratief gezien en wordt het beschouwd als een stroming die oproept tot een afwijzing van de westerse samenleving. In zijn uiterste vorm krijgt dit vorm als de oproep tot geweld tegen westerse maatschappijen. Deze uiterste vorm bevindt zich volgens deze veiligheidsdiensten op het uiteinde van het radicaliseringsproces. Radicalisering begint aldus met het belijden van het salafisme als religie.¹¹² Jongeren die zich aangetrokken voelen tot het salafisme hebben volgens de AIVD weinig of geen eigen *agency*.¹¹³ Ze worden als het ware meegetrokken door salafistische aanjagers.¹¹⁴

In de academische literatuur wordt in tegenstelling tot de veiligheidsdiensten een grotere focus gelegd op vreedzame stromingen in het salafisme. Het louter belijden van deze pacifistische vormen leidt op zichzelf niet tot radicalisering.¹¹⁵ Ook met betrekking tot de slagkracht van rekrutering is een verschil te zien met de visie van de AIVD. Op basis van de literatuur hebben jongeren wel een eigen *agency*.¹¹⁶ Het zijn de jongeren zelf die door uiteenlopende factoren beslissen om zich wel of niet aan te sluiten bij salafistische groeperingen. De aandacht wordt daarom meer gevestigd op sociale en contextuele factoren die ervoor zorgen dat jongeren zich van de samenleving gaan vervreemden. Hierbij zijn er twee visies of benaderingen.¹¹⁷ De ene visie legt de nadruk op micro- of mesoniveaus die jongeren kwetsbaar maken voor radicalisering. Persoonlijke en psychologische motieven komen dan op de voorgrond te staan, tegen een achtergrond van het wegvallen van belangrijke beschermingsfactoren (het mesoniveau) als de ouders, de familie, de vriendenkring, de school en het verenigingsleven. De andere visie volgt een macrobenadering van radicalisering. De focus ligt hierbij op maatschappelijke uitsluiting, discriminatie, racisme, islamofobie en de geopolitieke context. Een

---

¹⁰⁹ Nadia FADIL & Martijn DE KONING, *Turning 'Radicalization' into Science. Ambivalent Translations into the Dutch (speaking) Academic Field*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and the Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 53-80.

¹¹⁰ VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en Realiteit*; https://justitie.belgium.be/sites/default/files/2018-01_brochure_salafisme_nl.pdf (toegang 10.10.2020); AIVD, *Van Dawa tot Jihad*, 2004.

¹¹¹ *Ibid.*

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ AIVD, *Van Dawa tot Jihad*, 2004; Met *agency* wordt bedoeld dat men zelf op een autonome manier kan handelen en beslissen.

¹¹⁴ Nadia FADIL & Martijn DE KONING, *Turning 'Radicalization' into Science*.

¹¹⁵ *Ibid.*; Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, Instituut voor Migratie en Etnische Studies, 2006; Ineke ROEX, Sjef VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, Omvang en Dreiging*, Amsterdam, Instituut voor Migratie en Etnische studies, 2010.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Nadia FADIL & Martijn DE KONING, *Turning 'Radicalization' into Science*.

aantal academische studies tonen aan dat alle drie niveaus (micro, meso én macro) op elkaar in werken en dat het ene niveau niet los kan worden gezien van het andere.¹¹⁸

3. Competitief paradigma

Het is de tegenstelling tussen enerzijds ideologie en anderzijds sociale en contextuele factoren die ervoor zorgt dat er een competitief paradigma ontstaat in de benadering en de aanpak van radicalisering.¹¹⁹ Er is te zien dat in het P/CVE-beleid beide paradigma's worden gecombineerd. Dit zorgt ervoor dat radicalisering als beleidsconcept zeer verwarrend wordt.¹²⁰ Coolsaet definieert dit als volgt: "The very notion of 'radicalization' has always been an oversimplification of an extremely complex phenomenon, and source of ambiguity and confusion as a result of competing paradigms and multi-layered definitions."¹²¹ Coolsaet illustreert dit met het rapport van de Belgische Parlementaire Commissie die is opgericht na de aanslagen in Brussel in maart 2016. Enerzijds wordt in dit rapport gewezen op de religie, namelijk het salafisme, als een van de belangrijkste oorzaken van de toegenomen radicalisering en daarnaast wordt dit salafisme gezien als een aanjager van gewelddadige radicalisering.¹²² Anderzijds bevat datzelfde rapport reflecties van professionals en preventiewerkers die juist wijzen op sociale en contextuele factoren als oorzaken van de opkomst van het radicalisme en als bronnen van gewelddadig radicalisme.¹²³ Volgens Lore is het gevolg van dit competitieve paradigma dat het maatschappelijke en politieke debat wordt overheerst door eenzijdige verklaringen, waarbij het ene kamp de terreuraanslagen ziet als veroorzaakt door de islam en het andere kamp ervaart sociaaleconomische deprivatie en onrechtvaardige bejegeningen.¹²⁴ Wat vaststaat is dat studies hebben aangetoond dat radicalisering een meervoud aan oorzaken kan hebben en dat er niet zoiets is als een eenlijnig pad naar radicalisering. Het kan ook niet voorspeld worden wie wel of niet zullen radicaliseren, waardoor radicalisering niet kan worden omschreven als een eenvormig proces. Dit brengt met zich mee dat het voor beleidsmakers en wetenschappers heel moeilijk is om radicalisering te meten.¹²⁵

---

¹¹⁸ Tinneke VELDHUIS & Edwin BAKKER, *Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge samenhang*, in *Vrede en Veiligheid*, 36 (4), 2007, 447-470; Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*.

¹¹⁹ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

¹²⁰ *Ibid.*

¹²¹ *Ibid.*, p. 29.

¹²² *Vierde tussentijds verslag over het onderdeel 'radicalisme'. Parlementair onderzoek belast met het onderzoek naar de omstandigheden die geleid hebben tot de terroristische aanslagen van 22 maart 2016*, Brussel, Kamer Van Volksvertegenwoordigers, DOC 54-1752/009 (23 oktober 2017), p.37 beschikbaar op www.dekamer.be/FLWB/PDF/54/1752/54K1752009.pdf, geciteerd in Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, p. 46-47.

¹²³ *Ibid.*, p. 178, p.183 en p.158.

¹²⁴ Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

¹²⁵ Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX & Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

4. Discrepantie tussen statelijke en niet-statale actoren

Het is de ambiguïteit van het concept radicalisering die ertoe leidt dat er een discrepantie ontstaat in de invulling van dit begrip door statelijke en niet-statale actoren.¹²⁶ Terwijl statelijke actoren radicalisering als beleidsconcept blijven gebruiken, wordt dit begrip door onder meer jeugdwerkers geweerd. Dit doen ze, omdat ze van mening zijn dat het concept door media en politiek is vernauwd tot een individueel proces, waarbij het resultaat de aansluiting is bij gewelddadige islamitische bewegingen.¹²⁷ Zij vinden het onverantwoord dat er automatisch een link wordt gelegd tussen islam en geweld. Jongeren die naar geweld grijpen doen dat volgens hen uit frustraties en door het gevoel geen toekomst meer te zien in de samenleving. Het begrip wordt daarom vanwege zijn politiserende en stigmatiserende karakter vermeden in de contacten en de samenwerking met jongeren.¹²⁸ Jeugdwerkers spreken zich daarom uit voor het gebruik van een ander begrip in het discours en het beleid over radicalisering, namelijk politiek geweld. Ze kiezen voor deze term, omdat politiek geweld in het verleden duidelijker is gedefinieerd. Het zorgt ook voor een loskoppeling van de islam. De islam dient opnieuw als een wereldreligie gezien en benaderd te worden en extremistische gewelddaden die gepleegd zijn in naam van de islam moeten beschouwd worden als acties van politiek geweld.¹²⁹

---

¹²⁶ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *(De-)radicalization as a negotiated practice. An ethnographic case study in Flanders*, in Nadia FADIL, Martijn DE KONING & Francesco RAGAZZI (ed.), *Radicalization in Belgium and The Netherlands. Critical Perspectives on Violence and Security*, Londen, Bloomsbury Publishing, 2019, 169-193.

¹²⁷ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; E. CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

¹²⁸ *Ibid.*

¹²⁹ *Ibid.*

HOOFDSTUK III. VERMENGING RADICALISERING MET HET INTEGRATIEVRAAGSTUK EN HET DEBAT OVER DE MULTICULTURELE SAMENLEVING

1. Culturalisering van burgerschap

Zoals in de vorige twee hoofdstukken is aangetoond, wordt radicalisering in verband gebracht met een falende integratie van moslimminderheden. Er lijkt een discours te overheersen van een *imaginaire* homogene Europese of westerse samenleving die onder druk komt te staan, vanwege een toenemende diversiteit die leidt tot een multiculturele samenleving. Critici zien in deze vaststelling een beweging naar de culturalisering van burgerschap. Zij zien een verschuiving van een idee van burgerschap dat ging over sociale, economische, politieke en juridische rechten naar een notie die betrekking heeft op normen, waarden, tradities en loyaliteit.¹³⁰ Deze culturalisering brengt een emotionalisering met zich mee. Iemand wordt al dan niet als een burger beschouwd op basis van emoties als trots, loyaliteit en verbondenheid met de samenleving.¹³¹ De Koning omschrijft cultuur als volgt:

“Cultuur wordt in het populaire spraakgebruik gebruikt om de essentie aan te geven van bijvoorbeeld iemand die in Marokko is geboren en naar Nederland verhuist. Deze persoon is een Marokkaan die een Marokkaanse cultuur heeft en wat hij of zij doet is gerelateerd aan – of zelfs veroorzaakt door – die cultuur. Dat geldt ook voor zijn nakomelingen, ongeacht waar die geboren of opgegroeid zijn. Dat Marokkanen geen homogene, duidelijk herkenbare eenheid vormen, dat ook identiteiten als man/vrouw, jong/oud, Berber/Arabier en stad/platteland van belang zijn, wordt vergeten.”¹³²

Een dergelijke essentialistische visie op cultuur zorgt voor een spanningsveld met betrekking tot de westerse cultuur. Radicalisering hangt dan samen met een gebrek aan burgerschap, omdat mensen weigeren of falen zich in te schrijven voor de waarden en normen van die westerse cultuur.¹³³ Daarenboven wordt in het radicaliseringsdiscours de islam geassocieerd met terreur, waardoor onvermijdelijk een mechanisme van *securitization* van de islam ontstaat.¹³⁴ Dit mechanisme brengt met zich mee dat moslims die zichtbaar hun religie uitdragen in een klimaat van terreuraanslagen, anders dan andere groepen in de samenleving, meer aandacht trekken van politie- en veiligheidsdiensten.¹³⁵

---

¹³⁰ Jan Willem DUYVENDAK, Peter GESCHIERE & Evelien TONKENS (ed.), *The Culturalization of Citizenship. Belonging and Polarization in a Globalizing World*, Palgrave Macmillan, 2016; Ico MALY, *De culturalisatie van het politieke discours*, in Ico MALY (ed.), *Cultuur en politiek. Over media, globalisering en culturele identiteiten*, Antwerpen-Apeldoorn, Garant, 2007; Oskar VERKAAIK, *Ritueel burgerschap. Een essay over nationalisme en secularisme in Nederland*, Amsterdam University Press, 2009.

¹³¹ Jan Willem DUYVENDAK, Peter GESCHIERE & Evelien TONKENS (ed.), *The Culturalization of Citizenship*.

¹³² Martijn DE KONING, 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen', p. 20.

¹³³ Arun KUNDNANI, *The Muslims Are Coming! Islamophobia, Extremism, and the Domestic War on Terror*, Londen, 2014.

¹³⁴ *Ibid.*; Jocelyne CESARI, *The Securitization of Islam in Europe. Challenge Liberty and Security*, Ceps Challenge Programme, Researchpaper nr. 15, 2009; <http://www.ceps.eu> (toegang 10.10.2020); Katherine E. BROWN, 'Contesting the Securitization of British Muslims.', in *Interventions* 12 (2): 171–182. (toegang 10.10.2020).

¹³⁵ *Ibid.*

2. Culturalisering van gender

Culturalisering is ook te zien bij gendergerelateerde thema's.¹³⁶ Hier overheerst eveneens in publieke en politieke debatten een tweedeling tussen een westerse cultuur en een islamitische cultuur.¹³⁷ Het westen zou dan staan voor een scheiding tussen kerk en staat, gelijkheid tussen man en vrouw, verlichting en tolerantie in tegenstelling tot de islam, waarin vrouwen worden onderdrukt, er sprake is van obscurantisme en democratie verworpen wordt. Kwesties als gedwongen huwelijken en de (gezicht)sluier treden dan op de voorgrond in discussies over de islam en het salafisme.¹³⁸ Het begrip radicalisering verschijnt tijdens deze debatten als een katalysator, om te onderstrepen dat de eigen levensstijl onder druk komt te staan door schadelijke praktijken van de islam.¹³⁹ Bartels noemt dit denken een monolithisch en essentialistisch perspectief. Er wordt namelijk van uitgegaan dat cultuur en religie een statisch gegeven zijn en dus onveranderlijk zijn en op eenzelfde wijze inwerken op ieder die hiertoe behoort.¹⁴⁰

Dit construeren van vrouwen met een islamitische achtergrond als onderdrukte slachtoffers, in tegenstelling tot westerse vrouwen die *bevrijd* en *modern* zouden zijn, noemt Mohanty een discours die aan de westerse vrouw een subjectstatus toekent.¹⁴¹ Dit betekent dat een westerse vrouw als een autonome, individueel vrije, beslissende persoon wordt gezien, terwijl vrouwen met een islamitische achtergrond hun objectstatus niet kunnen ontstijgen.¹⁴² Het is in deze context dat witte feministen als Susan Moller Okin ervan uitgaan dat vrouwen met een niet-westerse achtergrond hun gemeenschapsbanden moeten opzeggen, indien ze bevrijd willen worden van de onderdrukking die in deze gemeenschappen zou plaatsvinden. Westerse vrouwen hoeven dit daarentegen niet te doen, omdat groepsdruk en onderdrukking dankzij de liberale westerse waarden niet meer zou bestaan.¹⁴³ Dat vrouwen met een niet-westerse achtergrond op basis van een eigen religieuze en culturele achtergrond kunnen deelnemen aan een feministische strijd wordt vaak buiten de heersende denkkaders geplaatst.¹⁴⁴

¹³⁶ Halleh GORASHI, *Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen*, in Krisis, *Tijdschrift voor actuele filosofie*, 3 (2006); <https://hallehgorashi.com/nl/wp-content/uploads/2010/12/Culturalisering-emancipatie-migrantenvrouwen.pdf> (toegang 11.10.2020); Sarah BRACKE & Sarah DE MUL, *In naam van het feminisme. Beschaving, multiculturaliteit en vrouwenemancipatie*, in Karel ARNAUT et al. (ed.), *Een leeuw in een kooi. De grenzen van het multiculturele Vlaanderen*, 68-92, Antwerpen, Meulenhoff, 2009.

¹³⁷ Halleh GORASHI, *Culturalisering van de emancipatie van migrantenvrouwen*; Leila AHMED, *Women and gender in Islam. Historical Roots of a Modern Debate*, Londen, Yale University Press, 1992; Sarah BRACKE, *From 'saving women' to 'saving gays'. Rescue narratives and their dis/continuities*, in *European Journal of Women's Studies*, 19, 2 (2012), 237-252.

¹³⁸ Marguerite VAN DEN BERG & Willem SCHINKEL, 'Women from the Catacombs of the City'. *Gender Notions in Dutch Culturalist Discourse*, in *Innovation The European Journal of Social Science Research* 22, 4 (2009), 393-410.

¹³⁹ *Ibid.*; Edien BARTELS, *De islam als schadelijke culturele praktijk?*, in Joas WAGEMAKERS & Martijn DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, Almere, Parthenon, 2015, 132-141.

¹⁴⁰ Edien BARTELS, *De islam als schadelijke culturele praktijk?*

¹⁴¹ Chandra MOHANTY, 'Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses,' in *Feminist Review*, 30 (1988), p. 79.; <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1057/fr.1988.42> (toegang 20.10.2020).

¹⁴² *Ibid.*

¹⁴³ Susan Moller OKIN, *Is multiculturalism bad for women?*, in Joshua COHEN & Matthew HOWARD (ed.), Princeton University Press, 1ste druk, 1999, 7-24.

¹⁴⁴ Jamila HADRI, *Beste Sam van Rooy, misschien kan u iets leren uit de ontvoeringsstrijd van Vlaamse moslimmeisjes en vrouwen*, in *Dewereldmorgen* (16 maart 2018); <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2018/03/16/beste-sam-van-rooy-misschien-kan-u-iets-leren-uit-de-ontvoeringsstrijd-van-vlaamse-moslimmeisjes-en-vrouwen>. (toegang 12.10.2020); Samira AZABAR, *Feminisme moet de strijd aangaan tegen elke vorm van onderdrukking*, in *Dewereldmorgen* (13 november 2016); <https://www.dewereldmorgen.be/artikel/2016/11/13/%c2%93feminisme-moet-de-strijd-aangaan-tegen-elke-vorm-van-onderdrukking%c2%94/> (toegang 12.10.2020).

HOOFDSTUK IV. VERMENGING RADICALISERING MET DE ISLAM

1. Beeldvorming over de islam en de *war on terror*

Zoals in de voorgaande hoofdstukken al is aangehaald, tonen de meeste onderzoeken naar de beeldvorming over de islam in het publieke debat in Europa aan dat er een simplistisch beeld wordt geconstrueerd, waarin de islam als een archaïsche en vrouwonderdrukkende religie wordt getypeerd. Hierbij wordt telkens een opdeling gemaakt tussen een *verlicht* en *tolerant* westen en een *obscure* en *intolerante* islam.¹⁴⁵ Waarom de islam geproblematiseerd wordt, is reeds in hoofdstuk 1 geanalyseerd. Hier werd aangetoond dat dit beeld op basis van een oriëntalistisch en kolonialistisch denkkader is ontstaan.

Waar voor 9/11 het publieke discours over de islam voornamelijk gericht was op het benadrukken van de islam als een archaïsche religie die niet compatibel zou zijn met het *vrije* en *moderne* westen, veranderde dit na 9/11 doordat de islam toen steeds meer werd gezien als een mogelijke bedreiging voor de veiligheid van westerse samenlevingen.¹⁴⁶ Deze associatie van de islam met geweld en terrorisme werd nog meer versterkt door de recente aanslagen in Europa door extremistische moslims. Het is dit overheersende discours dat met zich meebrengt dat scheidingslijnen worden geconstrueerd met een *wij*- en een *zij*-aspect. Dit heeft een hoge mate van polarisering in de samenleving tot gevolg.¹⁴⁷

Zoals is vastgesteld in hoofdstuk 1 en 2, verscheen in de nasleep van 9/11 in het P/CVE-beleid de islam als een mogelijke vector voor radicalisering. Er is aangetoond dat vooral de AIVD religieuze ideologieën ziet als de belangrijkste aanjager van de radicalisering van moslimjongeren. Deze visie wordt gedeeld door de Belgische staatsveiligheid. De radicale islam, met het salafisme als de meest puriteinse vorm, wordt als anti-integratief en bedreigend gezien voor de democratische rechtsorde.¹⁴⁸ Hoewel de AIVD in zijn jaarverslag van 2004¹⁴⁹ aangaf dat oorzakelijke verbanden tussen salafistische missieactiviteiten en terrorisme moeilijk kwantificeerbaar zijn, blijft de dienst van mening dat alle vormen van het salafisme, ook de pacifistische, een bedreiging vormen voor de veiligheid van de staat.

Daarnaast is in hoofdstuk 2 en 3 aangetoond dat in de academische literatuur, in tegenstelling tot de AIVD en de Belgische staatsveiligheid, niet de ideologie, maar sociale en contextuele factoren als de voornaamste voedingsbodem worden gezien voor radicalisering. Op deze sociale en contextuele factoren wordt dieper ingegaan in hoofdstuk 5. In de academische literatuur wordt een meer genuanceerde visie aangenomen met betrekking tot het salafisme. Zo wordt meer nadruk gelegd op de pacifistische stromingen, zoals de quiëtistische en politieke varianten, en wordt de kracht van de rekrutering van moslimjongeren door salafistische aanjagers als minimaal gezien. Het is ook deze

---

¹⁴⁵ Martijn DE KONING, 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen', p.22; I. MALY, *De beschavingssmachine. Wij en de islam*; Joseph A. MASSAD, *Islam in Liberalism*; Jean TILLIE, *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*; Peter SCHOLTEN, *Framing Immigration Integration*.

¹⁴⁶ Martijn DE KONING, 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen'; Arun KUNDNANI, *The Muslims Are Coming!*; Jocelyne CESARI, *The Securitization of Islam in Europe*.

¹⁴⁷ *Ibid.*

¹⁴⁸ AIVD, *Jaarverslag 2004*; VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*.

¹⁴⁹ AIVD, *Jaarverslag 2004*, p. 34.

tegenstelling die ertoe geleid heeft dat een competitief paradigma is ontstaan in de ontwikkeling van het P/CVE-beleid.

In dit hoofdstuk zal vooreerst worden stilgestaan bij het salafisme door de meest courante stromingen hiervan te bespreken. Er wordt nagegaan hoe deze verschillende stromingen in Europa zich verhouden tot integratie en participatie in de samenleving. Vervolgens wordt onderzocht welke houding elk van deze stromingen aanneemt ten aanzien van de gewelddadige *jihad*. In een volgende stap zal getracht worden aan te tonen dat het lastig is om het verschil te zien en te maken tussen wat in het publieke debat als salafisme en als orthodoxe uitingen van de islam worden gezien. Het beschouwen van het salafisme als een veiligheidsprobleem brengt namelijk een risico met zich mee dat orthodoxe uitingen van het islamitische geloof hiermee worden vereenzelvigd, waardoor deze gecriminaliseerd kunnen worden.

2. Geen eenduidige definitie van salafisme

Het salafisme is een stroming in de soennitische islam die op grond van leerstellingen en de leefstijl van de eerste drie generaties moslims na de dood van de profeet Mohamed wil terugkeren naar de fundamenteën van de geloofspraktijk, zoals deze door de profeet en de voorvaders werden ingevuld en gepraktiseerd. Deze voorvaders worden aangeduid met de term *al-salaf al-Salih* op basis waarvan salafisten hun benaming ontleen.¹⁵⁰ Sommige salafisten noemen zichzelf geen salafisten, maar gewoon moslims, omdat het label salafist volgens hen tegenwoordig omstreden is.¹⁵¹ Zo wijzen veel salafisten gewelddaden af waarmee zij volgens hen onterecht worden geassocieerd.¹⁵² Door het nauwgezet en strikt opvolgen van de regels van de Koran en de *Sunna* (de leefwijze van de profeet Mohamed) – op eenzelfde wijze als de *al-salaf al-Salih* dit deden – hopen salafisten door God beloond te worden met het toetreden tot de *janna* (het paradijs).¹⁵³

De *al-salaf al-Salih* worden door salafisten als ideaalbeeld genomen, op basis van het uitgangspunt dat deze drie generaties nog het meest dicht bij de Koranische en profetische traditie stonden. Het is immers deze vroege generaties moslims die de profeet ofwel persoonlijk heeft gekend ofwel zelf ertoe heeft bijgedragen zijn traditie levend te houden, door de connectie met de profeet via afstammelingen van de eerste generatie moslims. De eerste eeuwen van de islam worden door salafisten daarom beschouwd als de ‘zuivere’ islam, omdat deze niet zouden zijn bezoedeld door wat zij zien als de latere negatieve invloeden gedurende de volgende eeuwen.¹⁵⁴ Salafisten wijzen daarom *taqlid* (het blindelings volgen van de vier soennitische rechtsscholen) af en ze zijn voorstander van *ijtihad* (het interpreteren van de islamitische rechtsbronnen buiten deze rechtsscholen om) aan de hand van welomlijnde bepalingen.¹⁵⁵ De Koning, Wagemakers en Becker wijzen op het gegeven dat ook veel andere soennitische moslims die geen salafisten zijn in hun zoektocht naar de ‘zuivere’ islam zich laten inspireren door de *al-salaf al-Salih*. Zij omschrijven dit als volgt:

“Zelfs als we de islamitische bronnen als historisch betrouwbaar accepteren, is het bijvoorbeeld niet zonder meer duidelijk wat de ‘voorvaders’ (de *salaf* dus, waarvan de term ‘salafisten’ is afgeleid) nu

¹⁵⁰ Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, Almere, Parthenon, 2015, p. 28.

¹⁵¹ *Ibid.*, p. 24.

¹⁵² Joas WAGEMAKERS, *Salafism*, in Oxford Research Encyclopedia of Religion (2016); https://www.academia.edu/27786496/Salafism_2016 (toegang 20.11. 2020), p. 2.

¹⁵³ Roel MEIJER, *Salafism. Doctrine, Diversity and Practice*, in Khaled HROUB (ed.), *Political Islam. Context versus Ideology*, Londen, London Middle East Institute, 2009, 37-60, p. 37.

¹⁵⁴ Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, p. 28.

¹⁵⁵ Roel MEIJER, *Salafism. Doctrine, Diversity and Practice*, p. 4.

precies geloofden en praktiseerden. Aangezien de overleveringen over vooral het leven van de profeet Mohamed door moslims zijn gebruikt om allerlei ideologieën te rechtvaardigen, van salafisme tot socialisme en feminisme, is de inhoud van de vroeg-islamitische leer – of zelfs maar het bestaan daarvan – geenszins vanzelfsprekend ... Bovendien worden de uitspraken en handelingen van Mohammed en in mindere mate die van de rechtgeleide kaliefen gezien als het religieuze ideaal door soennitische moslims in het algemeen, niet slechts door salafisten.”¹⁵⁶

Hier wordt later in dit hoofdstuk op teruggekomen, wanneer de religiebeleving van moslimjongeren beschreven wordt.

Wat salafisten dan wel onderscheidt van andere moslims is dat het gedrag en de uitspraken van de profeet Mohamed door gewone soennieten als norm worden verheven, terwijl deze voor salafisten een allesbepalend ideaalbeeld vormen, waaraan ze zich zo strikt mogelijk proberen te houden. Het is dit streven naar een ideaalbeeld dat ervoor zorgt dat salafisten in de praktijk voor situaties komen te staan waarin het onhaalbaar is om hun ideaalbeelden te verwezenlijken.¹⁵⁷ De Koning, Wagemakers en Becker spreken daarom van het salafisme als een utopische beweging:

“Wat salafisten tot salafisten maakt zijn hun *ideaalbeelden* over hoe die fundamenten en het begin van de islam eruit zien, hun *ambities* over de hedendaagse implementatie van die ideaalbeelden en hun praktijken om betekenis te geven aan het leven en de wereld om hen heen die gekenmerkt worden door een strikte, letterlijke interpretatie van de Koran en de Sunna.”¹⁵⁸

Het vinden van een juiste definitie voor salafisme is niet eenvoudig, aangezien het fenomeen in de loop van de tijd veranderd is en verschillende vormen aanneemt.¹⁵⁹ Het salafisme omvat een grote diversiteit aan overtuigingen, credo's en tendensen die vaak met elkaar conflicteren, waardoor niet gesproken kan worden van een uniforme beweging.¹⁶⁰ In het geheel van het salafistische spectrum kunnen uiteenlopende posities worden ingenomen, met betrekking tot onder meer de legitimatie of de afkeuring van geweld en belangrijke religieuze concepten als *tafkir* (een persoon als afvallige van de islam zien).¹⁶¹ In een gezamenlijk uitgegeven publicatie over het salafisme door de AIVD en het Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV) wordt onderschreven dat het salafisme een diverse beweging is:

“Hoewel er tussen en binnen de salafistische stromingen duidelijke overeenkomsten zijn op het gebied van centrale leerstellingen en praktisering, zijn er ook grote verschillen. Het streven naar ‘zuiverheid’ leidt tot felle discussies, ook tussen vertegenwoordigers van dezelfde substroming. Een centrale autoriteit is niet aanwezig. Er bestaan verschillen in (de conclusies die men trekt uit) de interpretatie van de bronteksten. Ook zijn er grote verschillen in de concrete doelen die aanhangers van de salafistische stromingen nastreven en de middelen die zij daarvoor geëigend achten. De houding in de praktijk ten aanzien van het democratische systeem kan sterk uiteenlopen. Andere fundamentele verschillen richten zich op de opstelling ten opzichte van de Arabische regimes of de politieke en sociale gedragingen in niet-islamitische landen zoals Nederland. Het salafisme kent bovendien – net als andere religies – ook extremistische exponenten.”¹⁶²

¹⁵⁶ Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, p. 28-29.

¹⁵⁷ *Ibid.*, p.29 en p. 165-166.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 20.

¹⁵⁹ Emad HAMDEH, *Introduction. Special Issue on Salafism*, in *Muslim World* 106 (2016), 407–410, p. 407.

¹⁶⁰ Roel MEIJER, *Introduction*, in Roel MEIJER (ed.), *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*, Londen, Hurst, 2009, 1-32, p. 3.

¹⁶¹ Quintan WIKTOROWICZ, *Anatomy of the Salafi Movement*, in *Studies in Conflict & Terrorism* 29 (2006), 207-239, p. 207.

¹⁶² AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 6.

3. Categorisering in het salafisme

In de wetenschappelijke literatuur zijn diverse pogingen ondernomen om het salafisme in verschillende categorieën op te delen. Hierbij is geen consensus bereikt.¹⁶³ Wel is de indeling van Wiktorowicz uit 2006 de meest gebruikte in het wetenschappelijk veld.¹⁶⁴ Wiktorowicz deelt salafisten op in puristische of quiëtistische salafisten, politieke salafisten en jihadistische salafisten. De drie categorieën worden in de wetenschappelijke literatuur soms anders benoemd, maar het gaat om dezelfde categorieën. Zo worden puristische of quiëtistische salafisten ook apolitieke salafisten¹⁶⁵, wetenschappelijke salafisten¹⁶⁶ of neo-fundamentalisten genoemd¹⁶⁷.

3.1. Puristen

Puristen vormen de grootste stroming in het salafisme.¹⁶⁸ Puristen ijveren ervoor een bestaan te leiden dat ze zo dicht mogelijk bij de Koranische en profetische traditie brengt. Zij zijn daarom heel sterk met hun geloof bezig en ze proberen zo puriteins mogelijk te leven. Zij houden zich afzijdig van politiek en zien het niet als hun opdracht om zich daarmee bezig te houden. Wat puristen wel van belang vinden is de verkondiging van de 'zuivere' islam door middel van missieactiviteiten, zoals het onderwijzen en verspreiden van de leer.¹⁶⁹ Puristen onderschrijven het islamitische theologische principe dat er geen dwang is in de godsdienst, maar zij nodigen graag moslims uit om kennis op te doen over wat zij zien als de levensstijl van de al-salaf al-Salih.¹⁷⁰ Zij keuren geweld af en roepen niet op tot een structurele verandering van de maatschappij in het westen door de invoering van de *shariah*. Zij baseren zich hierbij op islamitische jurisprudentie die aangeeft dat moslims in een niet-islamitisch land geen islamitische staat mogen inrichten. Moslims in Europa dienen zich te houden aan de wetten van het land waarin ze als minderheid verblijven. Puristen beroepen zich hierbij op een theologisch concept van een *verdrag* tussen de gelovige en het gastland, waarbij moslims de wetten van het gastland niet mogen overtreden. Zolang puristen hun geloof vrij mogen beleven in Europa, zien zij niet in waarom ze niet vreedzaam kunnen leven in het gastland. Mochten er beperkingen zijn in hun religiebeleving waarmee zij ontevreden zijn, dan zijn puristen van mening dat ze het best kunnen emigreren naar een islamitisch land.¹⁷¹

---

¹⁶³ Joas WAGEMAKERS, *Revisiting Wiktorowicz. Categorising and Defining the Branches of Salafism*, in Francesco CAVATORTA & Fabio MERONE (ed.), *Salafism after the Arab awakening. Contending with People's Power*, Londen, Hurst, 2017, 7-24, p. 18.

¹⁶⁴ Quintan WIKTOROWICZ, *Anatomy of the Salafi Movement*.

¹⁶⁵ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, p. 21.

¹⁶⁶ VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 9.

¹⁶⁷ Olivier ROY, *De islam en de scheiding van kerk en staat*, vertaald uit het Frans door Hanneke LOS, Amsterdam, Van Genneep, 2006, p. 84-87.

¹⁶⁸ VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 9.

¹⁶⁹ Quintan WIKTOROWICZ, *Anatomy of the Salafi Movement*.

¹⁷⁰ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, p.21.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 21.

3.2. Politico's

Politico's delen dezelfde salafistische kernleer met puristen, maar zij vinden deelname aan de politiek in tegenstelling tot puristen wel van belang, op basis van het idee dat geijverd dient te worden voor wat zij zien als een sociaal rechtvaardige maatschappij.¹⁷² Zo bekritisieren zij onder meer binnenlandse corruptie en het Amerikaanse buitenlandbeleid en de gevolgen hiervan voor islamitische landen. Zij nemen daarom deel aan verkiezingen, om te kiezen en verkozen te worden in bestuurlijke en politieke instellingen. Daarnaast hebben ze uitgesproken meningen over allerlei politieke en maatschappelijke kwesties. Hun optreden heeft vaak een activistische inslag en is volledig geweldloos. Het is deze politieke inslag die politico's vaak in conflict brengt met puristen.¹⁷³

3.3. Jihadis

Wiktorowicz plaatst *jihadis* in de context van Saoedi-Arabië en ziet hen als geradicaliseerde politico's die eerst niet gewelddadig waren, maar dit wel werden nadat de Saoedische staat repressief optrad tegen de kritische opstellingen van politieke geleerden.¹⁷⁴ Deze geleerden spraken zich kritisch uit tegenover de aanwezigheid van Amerikaanse soldaten op Saoedisch grondgebied tijdens de Golfoorlog. Osama bin Laden en Abu Mus'ab al-Zarqawi behoren tot de voortrekkers van deze Saoedische jihadi-beweging.¹⁷⁵ Het *jihadisme* heeft zich na de Golfoorlog verder ontwikkeld met verschillende (splinter)groeperingen en vertakkingen wereldwijd.

Volgens Wagemakers, De Koning en Becker onderscheiden jihadis zich van puristen en politico's, doordat jihadis het gebruik van geweld tegen de eigen regimes in de islamitische landen legitimeren, omdat ze hen niet meer als moslims beschouwen, maar als ongelovigen of afvalligen.¹⁷⁶ Het is deze legitimatie van een jihad tegen de eigen moslimleiders die theologisch ontwikkeld en gefundeerd werd door de middeleeuwse geleerde Ibn Taymiyya en die later werd overgenomen in de geschriften van de Egyptenaar Sayyid Qutb (1906-1966), om zijn politieke strijd tegen de seculiere nationalist Jamal Abdel Nasser, de toenmalige president van Egypte, islamitisch te legitimeren.¹⁷⁷ Terwijl een aantal jihadistische groeperingen van mening is dat enkel geweld toegestaan is op islamitisch grondgebied, zijn er ook groeperingen die vinden dat geweld is geoorloofd tegen westerse staten op westers grondgebied, op basis van de redenering dat deze westerse staten steun verlenen aan wat jihadisten zien als corrupte moslimleiders of door deel te nemen aan oorlogen in islamitische landen.¹⁷⁸

---

¹⁷² Joas WAGEMAKERS, *Revisiting Wiktorowicz. Categorising and Defining the Branches of Salafism*, p. 53-55.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 53-55; Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, p.22.

¹⁷⁴ Quintan WIKTOROWICZ, *Anatomy of the Salafi Movement*.

¹⁷⁵ *Ibid.*

¹⁷⁶ Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, p. 55.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 55; zie ook Richard BONNEY, *Jihad. From Qur'an to Bin Laden*, New York, Palgrave, 2004, p. 111-126.

¹⁷⁸ Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, p. 81-84.

4. Salafisme: een bedreiging voor de democratische rechtsorde?

Zowel de Nederlandse als de Belgische staatsveiligheid geven aan dat de salafi-beweging een minderheid vormt onder de soennitische moslims in Nederland en België.¹⁷⁹ De Belgische staatsveiligheid geeft een cijfer van enkele duizenden salafisten op ongeveer 600.000 à 700.000 moslims in België. In deze groep salafisten bevindt zich een kleine minderheid die openlijk of in gesloten kring sympathie of steun betuigt aan jihadistische groeperingen.¹⁸⁰

Zoals in hoofdstuk 2 is aangetoond, beschouwt de AIVD alle vormen van het salafisme, ook de pacifistische, op de middellange en lange termijn als een bedreiging voor de democratische rechtsorde. Dit komt doordat het salafisme in wezen anti-integratief zou zijn en salafisten de westerse samenleving zouden afwijzen. Dit zou een voedingsbodem kunnen vormen voor (terroristisch) geweld tegen de samenleving. Ook de Belgische staatsveiligheid onderschrijft deze visie van de AIVD.¹⁸¹ In ditzelfde hoofdstuk is eveneens aangetoond dat in de academische literatuur een meer genuanceerde houding aangenomen wordt tegenover het salafisme. Zo toont het antropologische veldwerk over salafisten in Nederland van Roex¹⁸² aan dat puristen en politieke salafisten respect hebben voor de democratische wetgeving en rechtsregels in Nederland, dat zij zich daaraan houden en dat ze politieke rechten niet afwijzen. Jihadvoeren heeft in deze twee stromingen van het salafisme geen plaats in de Nederlandse samenleving. Zij ijveren niet voor de invoering van de shariah in Nederland. Wat zij wel doen is een middenweg zoeken tussen het beleven van hun geloof en participatie in de samenleving. Niet alle salafisten willen zich afkeren van de samenleving.¹⁸³

Het veldonderzoek van Roex, Van Stiphout en Tillie¹⁸⁴ naar een verband tussen orthodoxie, salafisme en radicalisering bij moslims in Nederland toont aan dat er geen correlatie bestaat tussen strenge orthodoxie en het gebruik van geweld. Volgens deze onderzoekers kunnen de pacifistische vormen van het salafisme juist een buffer zijn tegen radicalisering, omdat op basis van een theologische visie en jurisprudentie geweld wordt afgewezen. Uit hun onderzoek is verder gebleken dat gewelddadige radicalisering voornamelijk plaatsvindt buiten de salafistische organisaties.¹⁸⁵ Ook het onderzoek van Boender toont aan dat er geen verband is tussen religieuze orthodoxie en gewelddadige radicalisering.¹⁸⁶ Verschillende andere onderzoeken¹⁸⁷ hebben tevens aangetoond dat aandacht voor de religieuze dimensie als vector voor radicalisering niet overeenkomt met de realiteit.

¹⁷⁹ AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 7; VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 13.

¹⁸⁰ VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 13.

¹⁸¹ VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*.

¹⁸² Ineke ROEX, *Leven als de profeet in Nederland. Over de Salafi-beweging en democratie*, Amsterdam University Press, 2013, p. 275-287.

¹⁸³ *Ibid.*, p. 275-287.

¹⁸⁴ Ineke ROEX, Sef VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*, Instituut voor Migratie en Etnische Studies (IMES), Amsterdam, Universiteit van Amsterdam, 2010.

¹⁸⁵ *Ibid.*

¹⁸⁶ Welmoet BOENDER, *Imam in Nederland. Rol, Gezag en Binding in een gesecculariseerde samenleving*, Amsterdam, Bert Bakker, 2007.

¹⁸⁷ Faiza PATEL, *Rethinking radicalization*, Brennan Center for Justice, New York University School of Law, 2011;

<https://www.brennancenter.org/sites/default/files/legacy/RethinkingRadicalization.pdf> (toegang 22.10.2020);

Anne ALY & Jason-Leigh STRIEGHERS, *Examining the Role of Religion in Radicalisation to Violent Extremism*, in *Studies in Conflict and Terrorism* (2012), 35 (12), 849–862, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, 25-48, p. 37; Martijn DE KONING, *Zoeken naar een Zuivere Islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse Moslims*, Amsterdam, Bakker, 2008; Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*.

Er blijkt, hoezeer er ook eerder van uit werd gegaan, geen correlatie te zijn tussen religie, ideologie en extremistisch geweld. Zo illustreert een onderzoek¹⁸⁸ naar de motieven van 1175 *foreign fighters* dat religie geen belangrijke drijfveer voor hen was. Slechts een kleine minderheid, minder dan 15%, bleek een religieuze achtergrond te hebben. De meerderheid was, hoewel moslim van geboorte, niet praktiserend gelovig. Ook het onderzoek van Europol¹⁸⁹ naar het profiel van foreign fighters die aanslagen pleegden in de Europese Unie toont de gelijkaardige conclusie dat de meerderheid van de daders niet praktiserend gelovig was. Uit het etnografische onderzoek van Groenick¹⁹⁰ in Brussel, naar hoe moslims zelf invulling geven aan het concept radicalisering en de vraag of gewelddadige radicalisering al dan niet wordt veroorzaakt door de islam, is gebleken dat de overgrote meerderheid van de respondenten van mening was dat een orthodoxe invulling en beleving van de islam niet leidt tot geweld. Moslims die aanslagen plegen in naam van de islam doen dit volgens deze groep respondenten omdat ze afgedwaald zijn van de orthodoxe islam, door een afwijkende interpretatie en lezing van de islamitische bronnen. Slechts een kleine minderheid is van mening dat de islam in zichzelf geweld veroorzaakt, wanneer de islamitische bronnen op een literalistische wijze worden geïnterpreteerd.¹⁹¹

Volgens de AIVD en de NCTV wordt de dynamiek in het salafistische spectrum onder meer bepaald door de politieke context in het Midden-Oosten, zoals onder meer de oorlog in Syrië en andere conflicten in de regio. Dit leidt tot breed gedragen grieven onder moslims die ertoe kunnen leiden dat de politiek-salafistische stroming steun krijgt als uiting van verontwaardiging.¹⁹² Ook de Belgische staatsveiligheid ziet de opkomst van de salafi-beweging als een gevolg van de politieke instabiliteit, het economische wanbeleid in het Midden-Oosten en geopolitieke factoren als de oorlogen in Afghanistan, Irak, Somalië en in het bijzonder in Israël en Palestina. Het salafisme vormt dan een alternatief voor een bevolking die ontgoocheld is door haar leiders.¹⁹³

Het is in de door de bovenvermelde veiligheidsdiensten geschetste context dat religie gebruikt en misbruikt wordt om politiek geweld te rechtvaardigen.¹⁹⁴ Het zijn daarom voornamelijk politieke motieven die een belangrijke drijfveer zijn voor radicalisering.¹⁹⁵ Deze motieven worden vertaald naar een religieus discours, om jongeren op basis van hun etno-islamitische identiteit te mobiliseren voor een politieke strijd.¹⁹⁶ Dit idee sluit aan op de aanbeveling van jeugdwerk(welzijns)organisaties om niet meer over *religieuze radicalisering* te spreken. Deze term komt immers niet overeen met de realiteit van hoe de islam door de overgrote meerderheid van de moslims wordt beleefd en ervaren.

¹⁸⁸Arie PERLIGER & Daniel MILTON, *From Cradle to Grave. The Lifecycle of Foreign Fighters in Iraq and Syria*, United States Military Academy, Combatting Terrorism at West Point, 2016; <https://www.ctc.usma.edu/v2/wp-content/uploads/2016/11/Cradle-to-Grave2.pdf> (toegang 10.12.2020), geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, 25-48, p. 37-38.

¹⁸⁹EUROPOL, *Changes in Modus Operandi of Islamic State Terrorist Attacks. Review held by Experts from Member States and Europol on 29 November and 1 December 2015*, Den Haag, 2016, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, 25-48, p. 38.

¹⁹⁰Mieke GROENICK, *Considering Internal Debates on 'Radicalism' within the Brussels' Islamic Community*, p.81-93.

¹⁹¹*Ibid.*, p.81-93.

¹⁹²AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 8.

¹⁹³VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 5.

¹⁹⁴Sarah LYONS-PADILLA et al., *Belonging Nowhere. Marginalization & Radicalization. Risk among Muslim Immigrants*, in *Behavioral Science & Policy* (2015), 1(2), 1–12.

¹⁹⁵Rogelio ALONSO et al., *Radicalisation Processes leading to Acts of Terrorism. A concise Report prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalization*, 2008, p. 18;

https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20080500_cscp_report_vries.pdf (toegang 12.12.2020); Olivier ROY, *Islamic Terrorist Radicalisation in Europe*, in Samir AMGHAR, Amel BOUBEKEUR & Michael EMERSON (ed.), *European Islam. Challenges for Public Policy and Society*, CEPS Centre for European Policy Studies, 2007, 52-60.

¹⁹⁶*Ibid.*

Daarentegen dekt het concept politiek geweld meer de lading van de legitimatie van of het gebruik van geweld dat gedreven wordt door politieke motieven.¹⁹⁷

De bovenstaande vaststellingen leiden tot de vraag welke factoren dan wel bijdragen aan gewelddadige radicalisering en wat ertoe bijdraagt dat de lokroep van jihadistische groeperingen gehoor krijgt. Dit wordt nagegaan in het volgende hoofdstuk over de root causes van radicalisering. Er wordt eerst stilgestaan bij hoe orthodoxie in de islam kan worden begrepen, op basis van de vaststelling dat in het publieke discours, en ook in bepaalde beleidscontexten, islamitische orthodoxie verward of vereenzelvigd wordt met radicalisering.

5. Radicalisering vermengd met orthodoxie

Het meest opvallend in het publieke debat over radicalisering is de vaststelling dat radicalisering verward of vermengd wordt met orthodoxe uitingen van het islamitische geloof.¹⁹⁸ Dit is een rechtstreeks gevolg van de link die gelegd wordt tussen de islam, geweld en terrorisme.¹⁹⁹ Om te kunnen achterhalen welke effecten deze tendens heeft op moslimjongeren, is het van belang om stil te staan bij de islambeleving van deze jongeren. Hierbij horen de volgende vragen: hoe wordt hiernaar gekeken in de samenleving? Welk publiek en politiek debat wordt hierover gevoerd? En komt dit beeld overeen met de studie naar de religiebeleving van moslimjongeren in Europa?

Een eerste vaststelling is dat in de hedendaagse seculiere samenleving nog moeilijk over religie wordt gesproken.²⁰⁰ Religieuze praktijken behoren niet meer tot de leefwereld van de meeste Europeanen met een niet-islamitische achtergrond. Wagemakers drukt dit als volgt uit:

“In onze seculiere samenleving van vandaag de dag zijn zaken als kerkgang en gebed voor velen iets vreemds geworden; ze zijn volgens velen vaak niet eens meer het bespotten waard maar horen veeleer in een museum thuis....Waar het hier om gaat is dat met het verlies aan traditionele religiebeleving (het bezoeken van een gebedshuis, deelname aan rituelen, kennis van een vermeend heilig boek, et cetera) onder vele Nederlanders ook een hoop kennis en inzicht verloren is gegaan over wat het betekent om religieus te zijn. Als dat het geval is, dan worden religieuzen ook sneller gezien als een ongedifferentieerde brei van aanhangers van een geloof dat ons in toenemende mate vreemd is.”²⁰¹

Het is deze ongedifferentieerde kijk op gelovigen die ervoor zorgt dat al snel gebruik wordt gemaakt van begrippen als conservatisme en fundamentalisme.²⁰² Volgens Wagemakers houden conservatisme noch fundamentalisme een veiligheidsrisico in. Wel wordt een levensstijl gehanteerd die traditionele waarden, gebruiken en tradities voorop stelt.²⁰³ Een gelijkaardige bevinding is terug te vinden in het onderzoek van Roex et al. en Roy²⁰⁴. Zij geven aan dat een dergelijke religieuze levensstijl

¹⁹⁷ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerkzorgsysteem*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

¹⁹⁸ Joas WAGEMAKERS, Martijn DE KONING & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in weerbarstige praktijk*; Joas WAGEMAKERS & Martijn DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, 2015.

¹⁹⁹ *Ibid.*

²⁰⁰ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*, in Joas WAGEMAKERS & Martijn DE KONING (ed.), *Islam in verandering. Vroomheid en vertier onder moslims binnen en buiten Nederland*, 42-49.

²⁰¹ *Ibid.*, p. 43.

²⁰² *Ibid.*, p. 44-45.

²⁰³ *Ibid.*

²⁰⁴ Ineke ROEX, Sief VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*; Olivier ROY, *De islam en de scheiding van kerk en staat*.

antagonistisch kan lijken in de liberale seculiere democratie. Toch is dit geenszins het geval, omdat de vrijheid van godsdienst grondwettelijk verankerd is in de liberale democratische rechtstaat. Liberaal of progressieve, maar ook conservatieve en fundamentalistische, uitingen van geloof worden aldus in Europa grondwettelijk beschermd.²⁰⁵

Bij een deel van de moslims in Europa zijn de religieuze praktijken nog levendig en de zichtbaarheid hiervan komt maatschappelijk tot uiting in onder meer het islamitische gebed, het dragen van islamitische kledij en het zich houden aan religieuze voedselvoorschriften.²⁰⁶ Ook voor moslimjongeren in Europa blijkt de islam een belangrijke *identity marker* te zijn. Zij hebben immers van hun ouders een religieuze overdracht gekregen die hen voor een deel heeft gevormd als moslim.²⁰⁷ Dit wil niet zeggen dat alle moslimjongeren hun geloof praktiseren, maar wat wel vaststaat is dat moslimjongeren zich een islamitische identiteit toe-eigenen om zich te kunnen plaatsen in een samenleving waarin ze hun roots niet hebben.²⁰⁸

Een zoektocht naar een 'zuivere' islam zorgt ervoor dat jonge moslims een onderscheid kunnen maken tussen traditionele vormen van de islam die beleefd en gepraktiseerd worden door hun ouders en een universalistische islam die niet etnisch-cultureel gebonden is.²⁰⁹ Op deze wijze overstijgen jongeren hun etnische identiteit als een Belgische-Marokkaan door zichzelf een moslim te noemen.²¹⁰ Het is deze deculturalisering van de islam die moslimjongeren de mogelijkheid geeft een islam te ontwikkelen die niet tijd- en plaatsgebonden is en dus inpasbaar is in elke context, waaronder de Europese.²¹¹ Vooral moslimvrouwen maken dit onderscheid tussen cultuur en religie. Door te zoeken naar een 'zuivere' islam nemen ze afstand van traditionele rollenpatronen die vaak nog domineren in de culturele beleving van de islam van hun ouders.²¹² Door de islamitische bronnen te herlezen, trachten deze vrouwen tot een gendergelijke benadering en invulling van de islam te komen. Het is deze emancipatorische en feministische kijk die ontwikkeld is aan de hand van de krijtlijnen van de islam zelf die ervoor zorgt dat moslimmeisjes met hun ouders en brede omgeving kunnen onderhandelen en tot acceptatie kunnen komen betreffende de toekenning van gelijke rechten aan moslimvrouwen.²¹³ Daarnaast construeren moslimjongeren hun identiteit op basis van een categorisering als moslim door buitenstaanders. Moslimjongeren gebruiken dan de islam als een verzetsidentiteit, om te reageren op de negatieve beeldvorming over hun religie en de discriminatie door de dominante groep.²¹⁴ Toch definiëren jongeren voornamelijk zichzelf als moslim in relatie tot hun sociale omgeving. De Koning heeft het over een "schipperen" van jongeren tussen verschillende loyaliteiten:

"Het schipperen betekent dat jongeren voortdurend zoeken naar een evenwicht tussen hun eigen idee van de 'zuivere' islam en de eigen authenticiteit aan de ene kant en het tegemoet komen aan de wensen en verwachtingen van anderen. Deze ambivalentie in de constructie van de moslimidentiteit is echter

---

²⁰⁵ *Ibid.*

²⁰⁶ Martijn DE KONING, *Zoeken naar een Zuivere Islam. Geloofsbeleving en identiteitsvorming van jonge Marokkaans-Nederlandse Moslims.*

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ *Ibid.*, p. 308; Meryem KANMAZ, *Religie en Identiteit bij moslims in de diaspora*, in Marianne MOYAERT & Paul KEVERS (ed.), *Wanneer alteriteit realiteit wordt. Christendom en Islam. Bijbel en Koran*, 183-212, Leuven, Acco, 2008.

²⁰⁹ Suzan KETNER, "Ik denk niet in culturen... Ik denk eigenlijk meer in mijn geloof". *Waarom jongeren van Marokkaanse afkomst in Nederland de moslimidentiteit zo sterk benadrukken*, *Migrantenstudies*, 73-87, 2009.

²¹⁰ *Ibid.*

²¹¹ Chaima AHADDOUR, *Jongeren en Islam. Een kwalitatief onderzoek naar de geloofsbeleving van praktiserende Marokkaanse Belgische jongeren*, KU Leuven, Faculteit Letteren - Taal en Regiostudies - Arabistiek en Islamkunde, 2012.

²¹² Els VANDERWAEREN, *Moslima's aan de horizon. Islamitische interpretaties als hefboomen bij de emancipatie van moslima's*, in Gily COENE & Chia LONGMAN (ed.), *Eigen emancipatie eerst? Over de rechten en representatie van vrouwen in een multiculturele samenleving*, 113-132, Gent, Academia Press, 2005.

²¹³ *Ibid.*

²¹⁴ Martijn DE KONING, *Zoeken naar een Zuivere Islam.*

niet zo'n tegenstelling als het lijkt, maar stelt jongeren juist in staat om op meerdere schaakborden tegelijkertijd te spelen. De meeste jongeren willen de relatie met ouders, leeftijdgenoten en de Nederlandse maatschappij niet verbreken en dat betekent dat erkenning van hun authenticiteit en moslimidentiteit noodzakelijk is." ²¹⁵

De manier waarop moslimjongeren het islamdebat percipiëren in discussies over integratie en terrorisme is volgens De Koning daarom bepalend voor de constructie van hun identiteit. Dit komt doordat ze de druk voelen om te moeten kiezen tussen ofwel het moslim zijn ofwel het autochtoon zijn. Deze negatieve ervaringen met betrekking tot hoe de samenleving tegen hun religieuze eigenheid aankijkt leidt er dan toe dat jongeren de perceptie krijgen dat de islam wordt aangevallen of bestreden. De islam wordt dan een strijdpunt voor sommige jongeren en dat leidt tot een wantrouwen van deze jongeren ten opzichte van de samenleving en haar instituties. ²¹⁶

Op basis van bovenstaande is vastgesteld dat de islam een belangrijke identity marker is en blijft voor moslimjongeren. Een deel van deze jongeren praktiseert het geloof, waardoor deze ook maatschappelijk zichtbaar is in bijvoorbeeld moskeebezoek, islamitische kledij en het zich houden aan drank- en voedingsvoorschriften. Deze religieuze praktijken vloeien voort uit een orthodoxie die dergelijke rituelen en praktijken voorschrijft. Wagemakers definieert islamitische orthodoxie als volgt:

"Islamitische orthodoxie binnen de islam kan beschreven worden als een systeem van regels en leerstellingen dat door de eeuwen heen, door veelvuldig debatteren en discussiëren tot stand is gekomen. Het idee achter deze orthodoxie is dat moslims zich met hun vragen moeten wenden tot geleerden binnen hun eigen rechtsschool en traditie, die zich op hun beurt weer baseren op de beslissingen van grote geleerden die eeuwen geleden zijn genomen. Op die manier vormt de hedendaagse orthodoxie binnen de islam een onafgebroken traditie van juridische en theologische geletterdheid die terug gaat naar de profeet Mohamed zelf en – qua inhoud, niet qua geestelijke hiërarchie – te vergelijken is met de apostolische traditie binnen de Rooms Katholieke kerk." ²¹⁷

Deze islamitische orthodoxie kenmerkt zich volgens Wagemakers door stabiliteit en het is een bron van rust voor gelovigen. ²¹⁸ Door de eeuwen heen was deze orthodoxie immers het legitieme kader voor antwoorden die gezocht en gekregen werden bij de erkende rechtsscholen van de islam. Buiten dit traditionele islamitische kader worden de Koran en de Sunna op een eigengereide manier geïnterpreteerd. ²¹⁹ Zowel liberale, progressieve islamitische stromingen als extremistische, gewelddadige groeperingen als Al Qaida en IS hebben gebruikgemaakt van ijthad om eigen antwoorden te vinden op wat zij zien als gepast voor sociale, economische en politieke contexten. Bij de eerste groep leidde dit tot modernistische invullingen van de religiebeleving, terwijl bij de laatste het concept jihad buiten het kader van de islamitische traditie van geleerden werd gezet, voor de legitimatie en het gebruik van geweld. ²²⁰ Toch is in het publieke debat en ook in bepaalde beleidscontexten te zien dat islamitische orthodoxie in verband wordt gebracht met radicalisering. Wagemakers omschrijft deze vaststelling als volgt:

"Orthodoxie binnen de islam levert standpunten op over gezin, huwelijk en zeden die veel Nederlanders ouderwets of zelfs achterlijk zullen vinden en dat is ieders goed recht. Met extremisme, radicalisering

---

²¹⁵ *Ibid.*, p. 312-313.

²¹⁶ *Ibid.*, p. 299 en p. 314.

²¹⁷ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*, p. 47.

²¹⁸ *Ibid.*

²¹⁹ *Ibid.*

²²⁰ *Ibid.*

en terrorisme hebben ze op zich echter weinig van doen. Het feit dat dit wel het geval kan zijn laat onverlet dat het meestal niet het geval is.”²²¹

Frankrijk is een voorbeeld van de manier waarop enkele Europese landen een verband leggen tussen islamitische orthodoxie en radicalisering. Zo heeft de Franse regering met de voormalige minister van Binnenlandse Zaken, Christophe Castaner, het meest duidelijk voorbeeld gegeven van een vermenging van radicalisering met islamitische orthodoxe uitingen van geloof. Castaner verklaarde in een publieke toespraak dat courante islamitische geloofspraktijken, zoals het uitvoeren van het islamitische gebed, het vasten tijdens de ramadan, het laten groeien van een baard en het zich houden aan het consumeren van *halal*-voeding, significante tekenen zijn van radicalisering.²²² Ook zijn opvolger, Gérald Darmanin, legde een verband tussen islamitische orthodoxie en radicalisering. Zo gaf hij in een publieke toespraak aan dat *halal*-voeding in supermarkten een indicatie is van communitarisme en separatisme, wat een voedingsbodem kan zijn voor een vijandige (gewelddadige) houding tegenover de Franse republiek.²²³ Na de terreuraanslag in oktober 2020 op een leraar in een Franse school in oktober 2020, die gevolgd werd door een aanslag op 3 kerkgangers van een kerk in Nice door extremistische moslims naar aanleiding van het tonen van omstreden Mohamedcartoons door de leraar, lanceerde de Franse regering het wetsontwerp *separatisme*. Met deze wet wilde de Franse regering de republikeinse waarde *laïcité* versterken, om de terreurdreiging van radicaal islamistische groeperingen tegen te gaan. Volgens critici lijkt het wetsontwerp *separatisme* voorbij te gaan aan zijn eigenlijke doel.²²⁴ Door zich voornamelijk te richten op islamitische organisaties en mensenrechtenorganisaties waarin moslims actief zijn te beschouwen als een vijand van de republiek, dreigt de Franse regering datgene te realiseren wat ze zegt te willen vermijden, namelijk de islam als geloof te viseren. Het risico hierbij is dat de Franse regering in plaats van moslimgemeenschappen te verbinden met de republikeinse waarden ze juist afstoot van deze waarden.²²⁵

Minder uitgesproken dan in Frankrijk zijn ook in het P/CVE-beleid van het Verenigd Koninkrijk voorbeelden te vinden van een vermenging tussen orthodox islamitisch gedrag en radicalisering. Zo blijkt uit het onderzoek door Thomas van het Britse *Prevent*-programma dat dit P/CVE-beleid geleid heeft tot een exponentiële toename van de aanmelding van moslimjongeren.²²⁶ Een aanzienlijk deel van deze meldingen was voornamelijk ingegeven door stereotype denkkaders en islamofobe uitingen betreffende het moslimgeloof door leerkrachten en politieagenten.²²⁷

²²¹ *Ibid.*, p. 48.

²²² Christopher CASTANER, *Quels sont les signaux qui permettent d'identifier un cas de radicalisation islamiste?*, in Ambre Leproivre (9 oktober 2019); https://www.bfmtv.com/police-justice/quels-sont-les-signaux-qui-permettent-d-identifier-un-cas-de-radicalisation-islamiste_AV-201910090084.html (toegang 22.10.2020).

²²³ Gérald DARMANIN, "Moi ça m'a toujours choqué de rentrer dans un hypermarché et de voir un rayon de telle cuisine communautaire", in BMFTV (20 oktober 2020); <https://twitter.com/BFMTV/status/1318656054721470465> (toegang 28.10.2020).

²²⁴ James MCAULEY, *France insists it's targeting Islamist Extremism. But some Foreign Observers and French Muslims see a broader agenda*, Washington Post (14 november 2020); https://www.washingtonpost.com/world/europe/france-terrorism-muslims-confusion/2020/11/13/e40332be-2042-11eb-ad53-4c1fda49907d_story.html (toegang 15.12.2020); *Lettre ouverte de plusieurs organisations, dont la LDH, à Emmanuel Macron, président de la République. Les annonces sur 'la loi sur le séparatisme'*, in Ligue des droits de l'Homme (28 oktober 2020); <https://www.ldh-france.org/les-annonces-sur-la-loi-sur-le-separatisme/> (toegang 17.12.2020); *Une centaine d'universitaires alertent . ' Sur l'islamisme, ce qui nous menace, c'est la persistance du déni '*, in Le Monde (31 oktober 2020); https://www.lemonde.fr/idees/article/2020/10/31/une-centaine-d-universitaires-alertent-sur-l-islamisme-ce-qui-nous-menace-c-est-la-persistance-du-deni_6057989_3232.html#xtor=AL-32280270 (toegang 20.11.2020).

²²⁵ *Ibid.*

²²⁶ Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

²²⁷ *Ibid.*

Ook in België bestaat in het P/CVE-beleid in bepaalde beleidscontexten een veronderstelling dat religieuze orthodoxie leidt tot radicalisering.²²⁸ Zo heeft Unia in haar rapport uit 2017 aangegeven dat sinds de aanslagen van 2016 in België een klimaat van wantrouwen heerst ten aanzien van moslimgemeenschappen in de samenleving. Het rapport beschrijft casussen van aangiften van moslims die louter en omwille van hun zichtbaarheid als moslim werden geficheerd.²²⁹ Uit een recent onderzoek van het Vlaams Vredesinstituut over het P/CVE-beleid in Vlaanderen blijkt dat in sommige werkingen van LIVC-R's in Vlaanderen meer geneigd wordt naar het begrijpen van radicalisering als het aannemen van een islamitische orthodoxe levenshouding.²³⁰ Ook Jamine en Fadil tonen aan dat een aantal ambtenaren betreffende de werking van een LIVC-R hun zorgen uiten over aanmeldingen van radicalisering die ingegeven zijn door een islamofobe houding of op basis van het idee dat islamitische orthodoxe uitingen een verboden zijn van gewelddadig gedrag.²³¹ Voorts is uit de studies van de Arteveldehogeschool, vzw Uit de Marge en Claes et al.²³² naar voren gekomen dat het P/CVE-beleid in België onder moslimjongeren als stigmatiserend wordt ervaren, omdat hun religie als gevaarlijk wordt beschouwd. Deze percepties zijn het gevolg van een benadering van de islam die door het beleid steeds meer vanuit het oogpunt van veiligheid wordt gevoerd.

Een antiradicaliseringsbeleid dat gericht is op orthodoxe uitingsvormen van een religie brengt daarom met zich mee dat mensen die geen enkele veiligheidsrisico inhouden het doelwit worden van het antiterrorismebeleid.²³³ Een dergelijk beleid leidt tot *risk assessment* en controle op basis van een opdeling tussen wat als radicale en als gematigde moslims worden beschouwd.²³⁴ Het gevolg hiervan is dat moslims vervreemd geraken van staatsinstellingen en -structuren,²³⁵ terwijl orthodoxie volgens Wagemakers juist een bondgenoot kan zijn in de strijd tegen extremisme.²³⁶ Onderzoekers²³⁷ hebben immers aangetoond dat het bewust praktiseren van het islamitische geloof door jongeren tijdens hun identiteitsontwikkeling hen juist beschermt tegen extremistische boodschappen. Een sterke islamitische identiteit wordt door jongeren ervaren als iets dat innerlijke rust, geluk en tevredenheid geeft. Het biedt ook weerstand tegen ervaringen van racisme en uitsluiting.²³⁸

---

²²⁸ Lore COLAERT, *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*; Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

²²⁹ UNIA *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*, p. 16.

²³⁰ Lore COLAERT & Maarten VAN ALSTEIN, *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*, in Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering. Beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2020, 89-142, p. 134.

²³¹ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*, p.72.

²³² Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*, p. 29-31; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, p. 175-186.

²³³ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*, p. 48.

²³⁴ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*, p. 48-49.

²³⁷ Hicham ABU-RAIYA & Kenneth I. PARGAMENT, *Empirically based Psychology of Islam. Summary and Critique of the Literature*, in *Mental Health, Religion & Culture* (2011), 14, 93-111.; Safet BECTOVIC, *Studying Muslims and Constructing Islamic Identity*, in *Ethnic and Racial Studies* (2011), 34, 1120-1133.

²³⁸ *Ibid.*

HOOFDSTUK V. DE ROOT CAUSES VAN RADICALISERING

1. Radicalisering: een probleem van het individu

Zoals in de vorige hoofdstukken is aangetoond, zijn er twee benaderingen in de aanpak van radicalisering. Er is een tegenstelling naar voren gekomen tussen enerzijds de aanpak van veiligheidsdiensten als de AIVD en de Belgische staatsveiligheid, waarbij religieuze ideologie als de belangrijkste aanjager wordt gezien voor radicalisering, en anderzijds academici die socio-contextuele factoren als de belangrijkste voedingsbodem naar voren schuiven. Beide visies conflicteren met elkaar. De weerslag hiervan is te zien in het brede veld van preventiemaatregelen en initiatieven ter bestrijding van radicalisering.

Terwijl het beleid in 2002 in België voornamelijk gefocust was op harde veiligheidsmaatregelen tegen groeperingen als *Shariah for Belgium*, is er een verschuiving in de aanpak gekomen na het vertrek van jongeren naar Syrië in 2013.²³⁹ Een meer zachte benadering werd aangenomen om radicalisering van moslimjongeren tegen te gaan, op basis van de aanname dat deze doelgroep het meest kwetsbaar zou zijn voor radicalisering. Deze benadering uitte zich in een aanbod van brede socio-preventieve initiatieven en maatregelen.²⁴⁰

Er zal worden aangetoond dat ook bij deze zachte benadering religie als vector voor radicalisering niet is verdwenen.²⁴¹ Zo blijft de dominante visie in de beleidspraktijk nog steeds dat jongeren procesmatig tot geweld kunnen overgaan, als ze hiertoe gedreven worden door religie.²⁴² Kundnani en Hayes omschrijven dit als volgt:

“Wrongly assuming a causal link between religious ideology and terrorist violence, most CVE policies see interventions in religious ideology as essential to their success. Not only is such an approach inconsistent with the evidence, it also risks producing greater harm by manipulating and criminalizing religious belief.”²⁴³

Kenmerkend hierbij is dat het beleid voornamelijk gericht is op radicalisering als een individueel proces, dat zich louter zou afspelen op het niveau van het individu.²⁴⁴ Die lezing van radicalisering omvat het idee dat het individu aan de hand van een combinatie van persoonlijke overwegingen, ideologie en theologische overtuigingen radicaliseert en anderen hierbij aansteekt om dan via een

---

²³⁹ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

²⁴⁰ *Ibid.*

²⁴¹ *Ibid.*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

²⁴² *Ibid.*

²⁴³ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*, p.12.

²⁴⁴ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

²⁴⁴ *Ibid.*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

mobiel netwerk van gelijkgezinden geweld te plegen. Maatschappelijke factoren die bijdragen aan radicalisering verdwijnen hierdoor uit beeld.²⁴⁵

2. Statelijke actoren kunnen bijdragen aan radicalisering

Critici²⁴⁶ omschrijven de aandacht voor het microniveau als de gemakkelijke weg. Zo speelt onder meer ook het gevoerde (antiterreur)beleid van staten een rol, omdat het kan bijdragen aan een voedingsbodem voor politiek geweld. De dimensie van politieke ontevredenheid bij individuen en groepen blijkt een belangrijke variabele te zijn voor het zich keren tegen de samenleving.²⁴⁷ Verschillende onderzoeken²⁴⁸ tonen immers aan dat individuen en groepen aanstoot kunnen nemen aan het gevoerde buitenlandbeleid van hun regeringen en dat dit leidt tot radicalisering van een deel van hen. De war on terror met de westerse invasies in Afghanistan en Irak, het voortslepende Israëlijs-Palestijnse conflict en de steun van sommige westerse regeringen voor dictaturen in het Midden-Oosten worden door een grote groep moslims niet alleen in Europa, maar wereldwijd gepercipieerd als een onrechtvaardig buitenlandbeleid dat begrepen wordt als een bescherming van westerse belangen.²⁴⁹ Deze perceptie wordt dan ideologisch vertaald door plegers van terrorisme.²⁵⁰ Zo bevestigt een empirische studie van Gartenstein-Ross en Grossman²⁵¹ dat degenen die terrorisme steunen in West-Europa dit vooral doen op basis van de overtuiging dat het westen de Arabisch-islamitische wereld overheerst. Ook de Belgische staatsveiligheid waarschuwde ervoor dat de Amerikaanse invasie in Irak moslimjongeren van Europa zou afstoten.²⁵² De AIVD uitte in 2004 zijn bezorgdheid hierover als volgt:

“Het conflict in Irak heeft voor islamistische terroristen een sterk symbolische waarde. Zij zien deze oorlog als onderdeel van de wereldwijde strijd van het Westen tegen de islam. In het kader van deze strijd beschouwen zij het voeren van een internationale jihad tegen de ‘vijanden van de islam’ als een religieuze plicht, hetgeen een aanslag als die in Madrid in hun ogen ten volle rechtvaardigt ... De strijd in Irak speelt echter in de hoofden van radicale moslimjongeren een belangrijke rol. Zo kan de situatie in Irak op twee manieren een dreiging voor ons land vormen. Ten eerste voedt het de haatgevoelens ten aanzien van het Westen onder radicale en radicaliserende moslims in Nederland. Ten tweede bestaat de kans dat, naarmate het conflict langer duurt en er meer geradicaliseerde moslims op jihad

²⁴⁵ *Ibid.*; Rik COOLSAET, ‘All radicalisation is local’. *The genesis and drawbacks of an elusive concept*, Brussel, Egmont, 2016.

²⁴⁶ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising civil society*; Rik COOLSAET, *Wat drijft de Syriëstrijder?*, in *Samenleving & Politiek* (februari 2015), 22 (2), 4-13, Stichting Gerrit Kreveld.

²⁴⁷ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, p. 4.

²⁴⁸ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The globalisation of Countering Violent Extremism policies Undermining human rights, instrumentalising civil society*; Marc SAGEMAN, *Turning to Political Violence. The Emergence of Terrorism*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2017.

²⁴⁹ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*; Rik COOLSAET, *Wat drijft de Syriëstrijder?*

²⁵⁰ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*.

²⁵¹ David GARTENSTEIN-ROSS & Laura GROSSMAN, *Homegrown Terrorists in the U.S and U.K. An Empirical Examination of the Radicalisation Process*, Washington D.C., FDD'S Center for Terrorism Research, 2009; http://www.defenddemocracy.org/content/uploads/documents/HomegrownTerrorists_USandUK.pdf (toegang 12.12.2020).

²⁵² Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, p. 32.

naar Irak gaan, zij na verloop van tijd terugkeren als getrainde en ervaren strijders, zoals dat in de jaren negentig het geval was met veteranen uit Afghanistan.”²⁵³

Elizabeth Lydia Manningham-Buller, de voormalige directeur-generaal van M15, de Britse interne veiligheidsdienst, bevestigde dat de westerse oorlogsinterventies in Irak en Afghanistan geleid hebben tot radicalisering van een hele generatie jonge moslims:

“Our involvement in Iraq, for want of a better word, radicalised a whole generation of young people, some of them British citizens who saw our involvement in Iraq, on top of our involvement in Afghanistan, as being an attack on Islam.”²⁵⁴

De Amerikaanse invasie in Irak leidde volgens Coolsaet daarom tot een nieuwe golf van radicalen die hun boosheid uitten over wat zij zagen als westerse agressie.²⁵⁵ Een toevoeging van frustraties over discriminatie, achterstelling en uitzichtloosheid onder een aantal moslimjongeren stimuleerde het plegen van terroristisch geweld.²⁵⁶ Het beleid van staten heeft aldus een impact en kan dus niet los gezien worden van de radicalisering van jongeren. Sageman omschrijft dit als volgt:

“...It is impossible to analyze nonstate political violence without taking into account a state’s contribution to its emergence. Political violence can be understood only in a dialectical relationship between a state and political protesters, in the context of an escalation of their conflict. This dynamic implies the turn to political violence is not a linear process as it depends on the actions of the state, against which political protesters define themselves.”²⁵⁷

Ook Schmid deelt de visie van Sageman dat de relatie tussen statelijke en niet-statale actoren opgenomen dient te worden in verklaringsmodellen betreffende de voedingsbodem voor radicalisering. Dit wordt niet gedaan.²⁵⁸ Radicalisering is niet enkel te vinden onder individuen en groeperingen. Ook statelijke actoren als politie, leger en de veiligheidsdiensten kunnen in bepaalde situaties radicalisering uitlokken of versterken.²⁵⁹ Deze specifieke situaties kunnen door de geviseerde groepen als onrechtvaardig en repressief worden ervaren of gepercipieerd.²⁶⁰

---

²⁵³ AIVD, *Jaarverslag 2004*, p. 18.

²⁵⁴ MANNINGHAM-BULLER, *Oral witness evidence to The Iraq Inquiry* (2010); [webarchive.nationalarchives.gov.uk/20160512093938/http://www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/oralevidence-bydate/100720.aspx](http://www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/oralevidence-bydate/100720.aspx), p. 19. (toegang 12.12.2020).

²⁵⁵ Rik COOLSAET., *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

²⁵⁶ *Ibid.*

²⁵⁷ Marc SAGEMAN, *Turning to political violence*, p. 361.

²⁵⁸ Alex P. SCHMID, *Glossary and Abbreviations of Terms and Concepts Relating to Terrorism and Counter-Terrorism*, in A. SCHMID, *The Routledge Handbook of Terrorism Research*, Londen, Routledge, 2011, 678-679.

²⁵⁹ *Ibid.*

²⁶⁰ Jasper L. DE BIE, *Involvement Mechanisms of Jihadist Networks*, in *Perspectives on Terrorism* (oktober 2016), 10 (5), 22–41, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p.34. (Uit dit onderzoek van 209 Nederlandse jihadisten uit 14 *jihad*netwerken is gebleken dat averechtse effecten zijn ontstaan vanwege vervolgingen en veroordelingen door de staat waardoor radicalisering juist werd versterkt).

3. Micro-, meso- en macrofactoren werken op elkaar in bij radicalisering

Volgens Schmid werken micro-, meso- én macrofactoren op elkaar in bij geradicaliseerde individuen en groepen.²⁶¹ Op het microniveau spelen voornamelijk persoonlijke motieven, zoals een identiteitscrisis en gevoelens van er niet bij te horen, terwijl het mesoniveau gaat om het wegvallen van voor het individu ondersteunende structuren, zoals familie, vrienden en school. Het macroniveau betreft dan onder meer structurele achterstellingen, economische crisis, de verharding van het publieke discours en geopolitieke conflicten.²⁶²

Jeugdwerkers die met maatschappelijk kwetsbare jongeren werken wijzen vooral op macrofactoren als de meest belangrijke aanjager van radicalisering. Structureel racisme en achterstelling, maar ook de geopolitieke machtsstrijd, waarbij een vijandbeeld ontstaat tussen het westen en de Arabisch-islamitische wereld, zorgt ervoor dat allochtone jongeren ervaren dat ze als tweederangsburgers worden behandeld.²⁶³ Praktijken als *ethnic profiling* en achterstelling in het onderwijs en op de arbeidsmarkt voeden deze perceptie. Zo worden allochtone jongeren het hardst getroffen door het watervalstelsel in het onderwijs; ze stoten veel minder door tot het hoger onderwijs en ze vertegenwoordigen de hoogste werkloosheidscijfers. Het is deze achterstelling die bijdraagt aan een gevoel van uitzichtloosheid bij een grote groep moslimjongeren.²⁶⁴ Daarenboven krijgen moslimjongeren beelden te zien van de ellende die veroorzaakt is door conflicten en oorlogen in het Midden-Oosten die mede door westerse interventies zijn veroorzaakt. Op micro- en mesoniveau kunnen deze negatieve percepties vertaald worden naar radicalisering.²⁶⁵ Het is een dergelijke kwetsbare positie die ervoor zorgt dat de lokroep van extremistische groeperingen als Al Qaida en IS, die een narratief verkondigen van ‘bij ons wordt je een held en wij zullen de islamitische wereld bevrijden van de westerse onderdrukking’, bij sommige jongeren aanslaat.²⁶⁶

Hoewel uit onderzoek ²⁶⁷ blijkt dat sociale en economische deprivatie het risico op gewelddadige radicalisering verhoogt, wil dit niet zeggen dat elk individu die zich in een dergelijke context bevindt daadwerkelijk naar geweld zal grijpen. Wat wel uit studies duidelijk naar voren is gekomen, is de link tussen terreur en criminaliteit. Zo blijkt uit een studie naar het profiel van 79 Europese jihadisten ²⁶⁸ dat meer dan de helft van de daders een detentieverleden heeft voordat de

²⁶¹ Alex P. SCHMID, *Radicalisation, Deradicalisation, Counter-Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review*, Den Haag, International Centre for Counter-Terrorism, 2013; https://icct.nl/app/uploads/2013/03/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013_2.pdf. (toegang 13.12.2020).

²⁶² *Ibid.*

²⁶³ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerkerswerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

²⁶⁴ *Ibid.*

²⁶⁵ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerkerswerk*.

²⁶⁶ *Ibid.*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Rik COOLSAET, *Deradicaliseringsbeleid en de IS-generatie*, in *Politie Journaal* (september 2016); <https://www.egmontinstitute.be/content/uploads/2016/09/R.Coolsaet-Deradicalisering-Politiejournaal-sept.2016.pdf> (toegang 23.10.2020).

²⁶⁷ James A. PIAZZA, *Poverty, Minority Economic Discrimination and Domestic Terrorism*, in *Journal of Peace Research* (2011), 48 (3), 339–353, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 33; Moaman GOUDA & Marcus MARTANNER, *Muslim Youth Unemployment and Expat Jihadism. Bored to Death?*, in *Studies in Conflict & Terrorism* (16 October 2016), 42 (10), geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 33-34.

²⁶⁸ Rajan BASRA, Peter R. NEUMANN & Claudia BRUNNER, *Criminal Pasts, Terrorist Futures. European Jihadists and the new Crime-Terror Network*, in ICSR (2016), 1–52, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 37.

stap naar terreur werd gezet. Onderzoekers wijzen aldus op een link tussen het narratief van groeperingen als IS en de noden en behoeften van criminelen.

Radicalisering is een complex fenomeen. Er bestaat geen eenduidig pad naar gewelddadige radicalisering en het is heel moeilijk te voorspellen wie wel of niet een terrorist wordt.²⁶⁹ In hoofdstuk 6 zal besproken worden waarom de visie op radicalisering als een lineair proces niet langer volgehouden kan worden.

---

²⁶⁹ Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

HOOFDSTUK VI. RADICALISERING ALS LINEAIR PROCES

1. Radicalisering wordt in een continuüm geplaatst met extremisme en terrorisme

In de vorige hoofdstukken is vastgesteld dat sinds het vertrek van jongeren in 2013 naar Syrië radicalisering in het Belgische P/CVE-beleid een procesmatige benadering heeft gekregen.²⁷⁰ Hierbij wordt radicalisering in een continuüm geplaatst met extremisme en terrorisme, waarbij radicalisering het eerste stadia vormt en het laatste stadia terrorisme is.²⁷¹ Dit continuüm wordt in de Belgische wet van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten als volgt gedefinieerd:

“Een proces waarbij een individu of groep van individuen op dusdanige wijze wordt beïnvloed dat dit individu of deze groep van individuen mentaal gevormd wordt of bereid is tot het plegen van terroristische handelingen.”²⁷²

Deze procesmatige visie op radicalisering is overgenomen uit de academische literatuur over radicalisering, waarbij de visie op radicalisering als een lineair proces, de zogenaamde *conversion theory*, domineert.²⁷³ Verklaringsmodellen als de *Staircase* van Moghaddam²⁷⁴ stellen radicalisering dan voor als het trapsgewijs opklimmen naar steeds hogere stadia, waarbij de laatste stap een terroristische daad betreft. In andere modellen, zoals die van Mc Cauley en Moskalenko²⁷⁵, wordt het proces van radicalisering als een piramide voorgesteld, waarbij aan de basis van de piramide sympathisanten van gewelddadige groeperingen staan en bovenaan staan de terroristen. Op basis van het model van Mellis²⁷⁶ wordt radicalisering veroorzaakt door een interactie tussen vraag en aanbod. De voedingsbodem aan de vraagzijde komt dan in relatie te staan met de aanbodzijde omdat hiertoe een opening ontstaat. Al deze modellen hebben met elkaar gemeen dat het proces van radicalisering wordt ingeleid door een gevoel van onbehagen en ongenoegen in de samenleving, waarna na socialisering in een extremistische of gewelddadige ideologie personen de laatste fase van het terrorisme inrollen.²⁷⁷ Aan de hand van deze verklaringsmodellen wordt het tegengaan van radicalisering begrepen als een zo vroeg mogelijke opsporing van radicale ideeën om geweldpleging te voorkomen.²⁷⁸ Het is deze procesmatige visie op radicalisering die geleid heeft tot de ontwikkeling van

---

²⁷⁰ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*;

Lore COLAERT, *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

²⁷¹ Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX, Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*.

²⁷² Art 8 Wet van 30 november 1998 houdende regeling van de inlichtingen- en veiligheidsdienst, B.S., 18 december 1998.

²⁷³ Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*, 97-117; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*, p. 2; Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

²⁷⁴ Fathali M. MOGHADDAM, *The Staircase to Terrorism. A Psychological Exploration*, in *American Psychologist* (2005), 60(2), 161-169.

²⁷⁵ Clark MC CAULEY & Sophia MOSKALENK., *Mechanisms of Political Radicalization. Pathways to Terrorism*, in *Terrorism and Political Violence* (2008), 20(3), 415-433.

²⁷⁶ Colin MELLIS, *Amsterdam and Radicalization. The Municipal Approach*, in *Radicalisation in Broader Perspective* (2007), Den Haag, NCTb, 40-48.

²⁷⁷ Beatrice DE GRAAF., *Foreign Fighters on Trial*; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*.

²⁷⁸ Fathali MOGHADDAM, *The Staircase to Terrorism*; Clark MC CAULEY & Sophia MOSKALENKO, *Mechanisms of Political Radicalization. Pathways to Terrorism*; Colin MELLIS, *Amsterdam and Radicalization. The Municipal Approach*.

een predictive policy, waarbij jongeren en groepen worden gemonitord die als potentieel vatbaar voor radicalisering worden gezien.²⁷⁹

2. Verklaringsmodellen over radicalisering wetenschappelijk gecontesteerd

Verschillende studies over terrorisme²⁸⁰ tonen aan dat dergelijke verklaringsmodellen een weinig voorspellende kracht hebben om na te gaan wie wel of niet zal overgaan tot terroristisch geweld. Radicalisering is immers een zeer complex fenomeen dat uit meerdere lagen bestaat, waardoor radicaliseringstrajecten heel verschillend en onvoorspelbaar kunnen verlopen. Miller en Chauhan drukken dit als volgt uit:

“Veel ‘radicalen’ (mensen die gepassioneerd een radicale verandering nastreven) verwerpen alle vormen van geweld. Veel ‘gewelddadige radicalen’ (mensen die geloven in geweld als middel om een hoger doel te bereiken) gebruiken geen geweld en geven evenmin materiële steun aan wie dat wél doet. En plegers van terroristische activiteiten kunnen dan weer tal van redenen hebben die niet in de eerste plaats of zelfs helemaal niet het gevolg zijn van hun overtuigingen of van de overtuigingen die ze beweren te hebben. Kortom: een cruciaal probleem met de terminologie die het onderzoek naar terroristen en terrorisme sinds 9/11 domineert, is dat dit nieuwe begrippenkader radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag op één hoop gooit, terwijl het net de relatie tussen de twee is die onderzocht moet worden ... Waarom mensen overgaan tot politiek geweld – door sociale banden, de kracht van tegencultuur of de drang naar sensatie, status of erkenning – is complexer en subtieler dan gewoon een kwestie van overtuiging.”²⁸¹

Het is deze complexiteit en onvoorspelbaarheid van een radicaliseringproces die ervoor zorgt dat *pre-crimebeleid* problematisch kan worden, wanneer getracht wordt jongeren te identificeren die als vatbaar voor radicalisering worden gezien.²⁸² In verschillende programma's voor P/CVE-beleid worden de hierboven vermelde verklaringsmodellen gebruikt voor het vroegtijdig opsporen van tekenen van radicalisering bij jongeren.²⁸³

---

²⁷⁹ Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*; Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

²⁸⁰ Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*; Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Bob DE GRAAFF, Christianne DE POOT & Edward KLEEMANS, *Radicalisering en radicale groepen in vogelvlucht*, in Tijdschrift voor Criminologie (2009), 51(4), 331-344.

²⁸¹ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 26.

²⁸² Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

²⁸³ *Ibid.*; Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The globalisation of Countering Violent Extremism policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*; Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*.

3. Grenslijn tussen strafrecht en counter-radicalisation vervaagt

De Graaf stelt vast dat ook in het juridische stelsel van verschillende Europese-Unielanden dergelijke verklaringsmodellen worden toegepast.²⁸⁴ Zo stelt De Graaf dat de *Staircase* van Moghaddam regelrecht is opgenomen in het Nederlandse strafrecht.²⁸⁵ Het gevolg hiervan is dat zachte en harde benaderingen van counter terrorism samenkomen in het strafrecht, waardoor de grenslijn tussen strafrecht en counter radicalisation vervaagt.²⁸⁶ Dit leidt ertoe dat personen die voor een rechtbank komen te staan als verdachte van terrorisme door de rechter niet langer louter beoordeeld worden op het begaan van feitelijke overtredingen, zoals de effectieve organisatie van een geweldactie. Voortaan worden ook de overtuigingen van die personen beoordeeld. Deze worden dan in een perspectief van terrorisme geplaatst, waardoor het strafrecht verword tot een instrument van *risk management* om te voorkomen dat jongeren de stap naar radicalisering nemen om mogelijke gewelddaden te plegen.²⁸⁷ Het strafrechtelijke beleid is op grond van de hierboven vermelde verklaringsmodellen voor radicalisering dus steeds meer gebaseerd op speculatieve voorspellingen over een mogelijke gewelddadige toekomst van verdachten. De Graaf verwoordt dit als volgt:

“In presenting the legal argument against the terrorist defendants in cases of preparatory activities (rather than actual attacks), the prosecution needs to tie inchoate facts and events together to prove the actual criminal offence. Moreover, it needs to prove terrorist intent. Underlying these attempts of interpellating and premediating a violent future evidence through notions of intent is the suggestion that this particular act is one step in the chain of an ongoing radicalization process. Frequently, radicalization theories from the academic and scholarly domain are borrowed, appropriated and applied to underpin this legal argument.”²⁸⁸

Dit speculatieve denken over de gewelddadige toekomst van verdachten leidt daarom tot een risico dat verschillende conclusies worden getrokken door verschillende rechters, waardoor willekeur kan ontstaan in het strafrechtelijke juridische systeem.²⁸⁹

---

²⁸⁴ Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*.

²⁸⁵ *Ibid.*

²⁸⁶ *Ibid.*

²⁸⁷ *Ibid.*

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 101-103.

²⁸⁹ *Ibid.*, p. 111-113.

HOOFDSTUK VII. STIGMATISERING EN SURVEILLANCE ALS CONTRAPRODUCTIEVE EFFECTEN VAN HET P/CVE-BELEID

1. De lokale verankering van het P/CVE-beleid

In hoofdstuk 1 en 2 is aangetoond dat het antiterreurbeleid voor 9/11 voornamelijk bestond uit repressieve maatregelen. Na 9/11 vond in Europa een verschuiving plaats naar een aanpak die gericht is op een meer comprehensieve benadering, waarbij zowel repressieve als preventieve maatregelen en initiatieven worden gecombineerd. Sinds het vertrek van jongeren naar het conflictgebied Syrië in 2013, is deze comprehensieve benadering verder versterkt en verankerd in Europees, nationaal, regionaal en lokaal beleid.²⁹⁰ Waar counter terrorism vroeger een zaak was van de staat, is het vanwege een stedelijke dynamiek van het vertrek van jongeren naar Syrië voornamelijk een zaak van lokale autoriteiten geworden.²⁹¹ Lokale besturen krijgen sindsdien de verantwoordelijkheid om radicalisering aan te pakken. Niet alleen stedelijke of gemeentelijke besturen, maar ook brede lokale maatschappelijke actoren krijgen hierbij een rol. Deze lokale verankering van het P/CVE-beleid wordt door de Europese Commissie als volgt uitgedrukt:

“Local actors need to be properly equipped to recognise radicalised behaviour. This is especially true for those who are in direct contact with individuals at risk of radicalisation. These front line workers include social workers, educators, healthcare workers, police, prison staff, and probation staff. Although these professionals are not all security personnel, their training and awareness of the needs of individuals at risk means that they are often the best placed to recognise those individuals in the process of being radicalized.”²⁹²

Ook in België wordt de comprehensieve benadering gevolgd met een grote aandacht voor de lokale aanpak van radicalisering.²⁹³ Zo is de brochure *Beheersen van moslimradicalisering*, die is gepubliceerd in 2013, voornamelijk gericht op *frontlinewerkers* op het lokale niveau:

“We hopen dat schooldirecteurs, leerkrachten, politiediensten, middenveldorganisaties, arbeidsbemiddelaars, sportclubs en jeugdverenigingen, ... met deze handreiking aan de slag kunnen. Want de radicalisering binnen de moslimgemeenschap zullen we natuurlijk niet stoppen vanuit het stadhuis, maar wel op het terrein.”²⁹⁴

Een veelheid aan maatschappelijke actoren wordt aldus betrokken bij de preventie van en de strijd tegen radicalisering, terwijl deze taak niet tot de bevoegdheid van veel van die actoren behoort.²⁹⁵ Het fenomeen radicalisering wordt heel breed getrokken, waardoor ook andere maatschappelijke kwesties

---

²⁹⁰ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*.

²⁹¹ *Ibid.*; Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Lore COLAERT, *Radicalisering, complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

²⁹² EUROPEAN COMMISSION, *Preventing Radicalization to Terrorism and Violent Extremism. Strengthening the EU's Response*, Brussels, 2014; https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/e-library/documents/policies/crisis-and-terrorism/radicalisation/docs/communication_on_preventing_radicalisation_and_violence_promoting_extremism_201301_en.pdf, p. 6 (toegang 28.10.2020).

²⁹³ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; L. COLAERT, *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

²⁹⁴ Bart SOMERS et al., *Beheersen van moslimradicalisering. Handleiding voor beleid en praktijk*, 2013, p.5.

²⁹⁵ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

als samenleven in diversiteit, jeugdcriminaliteit, spijbelen en drugsgebruik aan de hand van een radicaliseringslens worden benaderd.²⁹⁶ Deze betrokkenheid van een veelheid aan actoren wordt ook versterkt door het subsidiëringsbeleid van overheden, dat steeds meer gericht is op de financiering van voornamelijk projecten en initiatieven die verbonden kunnen worden aan de preventie en de bestrijding van radicalisering.²⁹⁷

Het lokale P/CVE-beleid wordt gecoördineerd door een LIVC-R.²⁹⁸ Sinds 2018 is in België elke stad of gemeente bij wet verplicht om een LIVC-R op te richten, ook in steden en gemeenten waar geen gevallen van radicalisering voorkomen.²⁹⁹ In een LIVC-R zetelen naast bestuurlijke en politionele diensten, zoals de burgemeester, een preventieambtenaar en de korpschef, sociaal preventieve actoren, zoals OCMW-medewerkers en jeugd- en opbouwwerkers. In dit overlegplatform worden casussen van aangemelde geradicaliseerde individuen besproken en wordt nagedacht over mogelijke interventiestrategieën en de uitvoering van begeleidingstrajecten voor het tegengaan van het radicaliseringsproces.³⁰⁰ Op deze wijze wordt geijverd voor een lokaal ingebedde en gedeelde aanpak van radicalisering.³⁰¹

2. Partnership- versus de suspect-communitythese

Zoals in hoofdstuk 6 is aangetoond, overheerst het idee dat radicalisering een lineair proces is, waarbij radicale ideeën in een continuüm worden geplaatst met extremisme en terrorisme. Deze procesmatige visie brengt met zich mee dat er zo vroeg mogelijk dient te worden ingegrepen bij uitingen van radicaal gedachtengoed en gedrag, opdat deze niet kunnen ontsporen in het gebruik van geweld. Deze vroege detectie heeft geleid tot een predictive policy en een pre-crimebeleid. Het zijn deze predictive policy en pre-crimebeleid die onvermijdelijk leiden tot een toename van de surveillance van moslimgemeenschappen, in het bijzonder groepen moslimjongeren.³⁰² Kundnani spreekt daarom van de securitization van moslims.³⁰³ Deze toegenomen surveillering van moslimgemeenschappen wordt ook bevestigd in verschillende andere onderzoeken.³⁰⁴

De comprehensieve benadering van radicalisering op het lokale niveau brengt volgens Ragazzi en De Jongh een dilemma met zich mee. Een contradictie duikt immers op tussen enerzijds een *surveillance policy* en anderzijds *trustbuilding with communities*. Zij omschrijven dit dilemma als een

---

²⁹⁶ *Ibid.*

²⁹⁷ *Ibid.*

²⁹⁸ Wet LIVC-R van 30 juli 2018;

<https://www.dekamer.be/kvvcr/showpage.cfm?section=/flwb&language=nl&cfm=/site/wwwcfm/flwb/flwbn.cfm?lang=N&legislat=54&dossierID=3209> (toegang 28.10.2020).

²⁹⁹ Maarten DE WAELE, *Hoe een lokale integrale veiligheidscel uitbouwen?*, VVSG, Politeia, 2018.

³⁰⁰ *Ibid.*

³⁰¹ *Ibid.*

³⁰² Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*; Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

³⁰³ Arun KUNDNANI, *Radicalisation. The journey of a concept*, in *Race & Class* (2012), 54(2), 3–25, 2012.

³⁰⁴ Lea JARVIS & Michael LISTER, *Disconnected citizenship? The impacts of Anti-Terrorism policy on Citizenship in the UK*, in *Political Studies* (2013), 61(3), 656–675; Christina PANTAZIS & Simon PEMBERTON, *From the 'Old' to the 'New' Suspect Community. Examining the impacts of recent UK Counter-Terrorist Legislation*, in the *British Journal of Criminology* (2009), 49(5), 646–666.

partnership- versus suspect-communitythese.³⁰⁵ Het dilemma ligt in het gegeven dat een pre-crime- en predictive beleid enkel efficiënt kunnen zijn, indien nauw samengewerkt kan worden met die gemeenschappen waarvan wordt aangenomen dat de leden vatbaar kunnen zijn voor radicalisering.³⁰⁶ Daarom zijn lokale overheden als spilfiguren in de uitvoering van een P/CVE-beleid genoodzaakt om vertrouwensrelaties op te bouwen met moslimgemeenschappen in hun stad of gemeente. Deze vertrouwensrelaties zijn immers cruciaal voor de vergaring van informatie over mogelijk geradicaliseerde individuen en groepen, opdat kan worden ingegrepen.³⁰⁷ Daarentegen worden opgebouwde vertrouwensrelaties ondermijnd, wanneer moslimgemeenschappen het gevoel krijgen of vaststellen dat ze door overheden gewantrouwd, bespioneerd en geïnfiltrerd worden voor het verkrijgen van informatie over de organisatie en de invulling van hun levens.³⁰⁸ Deze conflicterende logica van enerzijds het zoeken naar signalen van radicalisering en het rapporteren van individuen, en anderzijds het bevestigen van vertrouwen en samenwerkingen tussen moslimgemeenschappen en de rest van de samenleving is volgens Ragazzi en De Jongh daarom gedoemd om te mislukken.³⁰⁹ Deze logica zorgt er namelijk voor dat moslims zich nog meer vervreemd gaan voelen van maatschappelijke instituties, op basis van de perceptie dat ze door de instituties benaderd worden als een veiligheidsprobleem en niet als een burger.³¹⁰ Ragazzi en De Jongh illustreren deze perceptie van surveillance door moslims met een open brief van Britse imams van de London *Borough of Newham*, waarin de imams hun beklag doen over het P/CVE-beleid in hun stad:

“UK’s Counter-extremism strategy ‘almost exclusively targets young Muslims for the views they hold on religion or issues such as government or foreign policy...Schools and teachers are cast in the role of spies on our young people. This is leading to increasing division and to a breakdown of trust in schools and colleges.”³¹¹

De these van de *suspected community* is daarom sterk terug te vinden in het P/CVE-beleid van het Verenigd Koninkrijk. Zo dienen volgens Paul alle leraren in publieke scholen en alle jeugdwerkers die een *Prevent*-training hebben gekregen scholieren te controleren op signalen van radicalisering. Deze trainingssessie, die vaak nog geen uur in beslag neemt, moet dan ervoor zorgen dat leraren en jongerenwerkers geobserveerd gedrag van een jongere kunnen beoordelen.³¹² Het heeft geleid tot een exponentiële toename van de aanmelding van moslimjongeren, waarvan een aanzienlijk aantal van deze meldingen voornamelijk waren ingegeven door stereotype en islamofobe denkkaders betreffende het moslimgeloof door leerkrachten en politieagenten.³¹³ Het gegeven dat *Prevent* in een eerste fase officieel alleen gericht was op moslims en moslimjongeren heeft tot een terugslag bij deze doelgroepen geleid.³¹⁴ Terwijl extreemrechts in het Verenigd Koninkrijk toenam, bleef *Prevent* zich louter focussen op de mogelijke radicalisering van moslims. Dit heeft ertoe bijgedragen dat moslims zich tegen *Prevent* hebben gekeerd, zelfs nadat de autoriteiten inzagen dat ze ook de aanpak van

³⁰⁵ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, 147-167, p. 151.

³⁰⁶ *Ibid.*, p. 153.

³⁰⁷ *Ibid.*, p. 151-152.

³⁰⁸ *Ibid.*; Arun KUNDNANI, *The Muslims are Coming!*

³⁰⁹ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, p. 163-164.

³¹⁰ *Ibid.*, p. 159; Arun KUNDNANI, *The Muslims are Coming!*

³¹¹ Phoebe COOKE, ‘Newham Imams Oppose “Divisive” Counter-Terrorism Strategy’, in Newham Recorder (Januari 2016), geciteerd in Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, p. 147.; <https://www.newhamrecorder.co.uk/news/newham-imams-oppose-divisive-counter-terrorism-strategy-1-4366023> (toegang 28.10.2020)

³¹² Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

³¹³ *Ibid.*

³¹⁴ *Ibid.*

andere vormen van radicalisering in hun beleid dienden op te nemen.³¹⁵ Daarenboven bleef ook na de aanpassing van het *Prevent*-programma de aandacht vooral gevestigd op de signalering van uitingen en gedragingen van moslims, terwijl extreemrechtse incidenten veel minder in beeld komen.³¹⁶

Ook in België is de these van de suspected community terug te vinden in het P/CVE-beleid. Vooral direct na terreuraanslagen is te zien dat een mechanisme in werking treedt dat deze these versterkt. Zo heeft de publieke uitspraak van Jan Jambon, de voormalige minister van Binnenlandse Zaken, kort na de aanslagen van 2016 in Zaventem en Maalbeek geleid tot de verdachtmaking van een gehele geloofsgemeenschap.³¹⁷ Hij beweerde dat “een significant aantal moslims”³¹⁸ gedanst zou hebben om de aanslagen te verheerlijken. Tevens kreeg de gemeente Molenbeek, van waaruit de daders van de terreuraanslagen afkomstig waren, een territoriaal stigma van terreur.³¹⁹ Uit getuigenissen van Molenbenaars³²⁰ en het participatieve onderzoek van Claes et al.³²¹ blijkt dat inwoners van deze gemeente een stigma ervaren dat hun zelfbeeld en identificatie met de samenleving negatief beïnvloedt. Jamine en Fadil tonen aan dat verschillende deradicaliseringsambtenaren aangeven dat incidenten van extreemrechtse signatuur of racistische uitlatingen heel weinig worden gesignaleerd door lokale actoren. Daarentegen worden voornamelijk incidenten opgemerkt en gerapporteerd die gelieerd (kunnen) worden aan moslims en de islam.³²² Deze incidenten worden als problematisch geïnterpreteerd, terwijl het vaak gaat om conservatieve uitingen van geloof of asociaal gedrag die niets te maken hebben met radicalisering.

Ook uit een recent onderzoek van het Vlaams Vredesinstituut over het P/CVE-beleid in Vlaanderen blijkt dat in sommige werkingen van LVC-R's in Vlaanderen er meer geneigd wordt naar het begrijpen van radicalisering als een islamitische orthodoxe levenshouding.³²³ Unia gaf eveneens in haar rapport uit 2017 aan dat sinds de aanslagen van 2016 in België een klimaat van wantrouwen heerst ten aanzien van moslimgemeenschappen. In het rapport worden casussen beschreven van aangiften van moslims die louter en omwille van hun zichtbaarheid als moslim werden geficheerd.³²⁴ Voorts is uit de studies van de Arteveldehogeschool, vzw Uit de Marge en Claes et al. naar voren gekomen dat het P/CVE-beleid in België onder moslimjongeren als stigmatiserend wordt ervaren, omdat hun religie als gevaarlijk wordt beschouwd.³²⁵ Deze percepties zijn het gevolg van een bepaalde benadering van de islam door het beleid dat steeds meer vanuit het oogpunt van veiligheid wordt gevoerd.³²⁶ Het is die

---

³¹⁵ *Ibid.*

³¹⁶ *Ibid.*

³¹⁷ Jan JAMBON, *Ik heb geen uitspraak over dansende moslims gedaan*, in Het Laatste Nieuws (april 2016); <https://www.hln.be/default/jan-jambon-ik-heb-geen-uitspraak-over-dansende-moslims-gedaan~a3f627a4/> (toegang 29.10.2020).

³¹⁸ *Ibid.*

³¹⁹ Hans VANDECANDELAERE, *In Molenbeek*, boekbespreking van Walter LOTENS, in *Samenleving & Politiek* (2015), 22 (10), 93-95.

³²⁰ *Salma the Boxer. Fighting back in Molenbeek*, in AL JAZEERA (29 augustus 2018); <https://www.aljazeera.com/program/this-is-europe/2018/8/29/salma-the-boxer-fighting-back-in-molenbeek/> (toegang 2.11.2020).

³²¹ Erik CLAES et al.(ed.), *'Radicalisering'. Donkere Spiegel van een kwetsbare samenleving*.

³²² Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*, p. 72.

³²³ Lore COLAERT & Maarten VAN ALSTEIN, *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*, p. 134.

³²⁴ UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*, p. 16.

³²⁵ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*, p. 29-31; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, p. 175-186.

³²⁶ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*.

focus op enkel moslims die tot wantrouwen leidt van moslims ten aanzien van lokale besturen en actoren.³²⁷

3. Complicit-compliancebenadering versus willfull-ignorancebenadering

Volgens Ragazzi en De Jongh zijn er twee manieren voor lokale actoren om om te gaan met de contradictie tussen de partnershipthese en de these van de suspected community.³²⁸ Een keuze voor complicit compliance betekent dat het P/CVE-beleid wordt gericht op undercoverpraktijken en de misvorming van publiek. Willfull ignorance betekent daarentegen dat er bewust niet wordt gerapporteerd om het vertrouwen van een doelgroep niet te schaden. Dan worden discussies vermeden of wordt gevoelige informatie niet doorgegeven.³²⁹

De *Prevent*-strategie van het Verenigd Koninkrijk heeft in het verleden laten zien dat de doelgroep van dit beleid zich niet altijd bewust was van de genomen maatregelen en initiatieven ter bestrijding van radicalisering.³³⁰ Paul omschrijft deze praktijk van complicit compliance van *Prevent* als volgt:

“Jongeren zijn er vaak niet van op de hoogte dat leraren, jongerenwerkers of gezondheidswerkers hen hebben aangeduid als ‘vatbaar’ voor radicalisering en hen ofwel formeel hebben aangemeld ofwel hun geval ‘informeel’ hebben besproken met extern Prevent-personeel. Het onderzoek tot nu toe toont dat jongeren ook op school zich vaak niet bewust zijn van hun doorverwijzing totdat de ouders zonder uitleg naar school worden geroepen of er zelfs politieagenten aan huis opduiken, met de te verwachten ontsteltenis en sociale gêne van dien.”³³¹

Het is dit gebrek aan transparantie in het P/CVE-beleid dat ertoe heeft geleid dat het programma omstreden is, waardoor frontlinewerkers die bij wet verplicht zijn om mee te werken het gebruik van de naam *Prevent* tijdens hun werk vermijden of verzwijgen om de vertrouwensrelaties met jongeren niet te schaden. Daardoor weten jongeren niet dat het project waaraan ze deelnemen gefinancierd wordt door *Prevent*.³³² Een studie van Kundnani toont tevens aan dat een aantal jeugdwerkers door politie- en veiligheidsdiensten onder druk zijn gezet om brede informatie door te spelen over het gaan en komen van jongeren die jeugdwerk frequenteren, over de wijken waar ze samenkomen, over de moskeeën waarin ze bidden, over hun overtuigingen en religiebeleving en over hun vriendenkring.³³³ Het is deze verstrengeling van politie- en veiligheidsdiensten met frontlinewerkers, zoals het jeugdwerk, waardoor in België jeugdwerkers waarschuwen voor de schadelijke effecten van deze ontwikkelingen.³³⁴ Zij zijn van mening dat het niet de opdracht is van het jeugdwerk om potentiële terroristen te detecteren en ze uit te sluiten daarom een terughoudendheid om informatie te delen met

³²⁷ *Ibid.*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*, p. 29-31; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, p. 175-186.

³²⁸ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, p. 161-164.

³²⁹ *Ibid.*

³³⁰ Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

³³¹ OPEN SOCIETY JUSTICE INITIATIVE, *Eroding Trust. The UK’s Prevent Counter-Extremism Strategy in Health and Education*, New York, Open Society Foundations, 2016, geciteerd in Paul THOMAS, *perceptie van antiradicalisering door jongeren*, p. 129.

³³² Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

³³³ Arun KUNDNANI, *Spooked! How not to prevent violent extremism*, 2009.

³³⁴ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *‘Radicalisering’. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Yamina BERREZEG & Diederik COPS, *Het jeugd(welzijns)werk en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, p. 238-239.

politie- en veiligheidsdiensten. Dit wil niet zeggen dat zij geen melding kunnen doen wanneer een jongere zichzelf en zijn omgeving in gevaar brengt. Deontologisch zijn zij hiertoe verplicht, maar ze vinden het te ver gaan als ze worden ingeschakeld als een verlengstuk van politie- en veiligheidsdiensten om te waken over de veiligheid van het land.³³⁵ Deelname aan een overlegstructuur in een LIVC-R zien de meesten daarom niet als de taak van het jeugdwerk.³³⁶ De kernopdracht van het jeugdwerk is immers het bijdragen aan het zich goed voelen van jongeren in de samenleving door middel van *empowering*.³³⁷ Zij zien dit ook als brede preventie, omdat zij eraan bijdragen dat jongeren zich goed voelen in de samenleving.³³⁸ Critici zijn eveneens terughoudend om onderwijsprofessionals in te schakelen in een predictive beleid, omdat ze vinden dat het onderwijs geen verlengstuk mag zijn van politie- en veiligheidsdiensten.³³⁹ Zoals het jeugdwerk kan het onderwijs wel aan brede preventie doen, door het welbevinden van jongeren te verhogen door empowering en weerbaarheids- en burgerschapseducatie.³⁴⁰

Een aanpassing door de Belgische wetgever³⁴¹ om het behoud van het beroepsgeheim of de discretieplicht waar frontlinewerkers, zoals jeugdwerkers, beroepsmatig aan zijn gebonden te veranderen in een gedeeld beroepsgeheim om casusoverleg binnen een LIVC-R toch mogelijk te maken, is voor de meeste jeugdwerkers geen garantie voor het behoud van hun vertrouwensrelaties met jongeren.³⁴² Daarenboven doet de manier waarop persoonsdata worden beheerd in een LIVC-R, vooral in het geval van minderjarigen, vragen rijzen. Zo hebben jongeren vaak zelf geen weet of ze geseind zijn en of hun gegevens op een databank zijn terechtgekomen.³⁴³

Ook de speciale rapporteur van de VN voor België en de Belgische Liga voor de mensenrechten kaarten aan dat wetgeving over het beheer van gegevensdatabanken en procedures in het kader van antiterrorismebeleid nog te vaag en onduidelijk is.³⁴⁴ Zo bestaat er onder meer geen recht op inzage van het dossier als iemand geseind wordt en er is ook geen klachtenprocedure voorzien in de wetgeving om een sein aan te vechten of ongedaan te maken, terwijl een ongegrond sein het leven en de toekomst van de aangegeven personen ernstig kan verstoren.³⁴⁵ Daarnaast is uit het onderzoek van Jamine en Fadil gebleken dat bij de ondervraagde ambtenaren die verantwoordelijk zijn voor het sturen van een LIVC-R werd aangegeven dat zij niet altijd greep hebben op de mogelijke gevolgen van

---

³³⁵ *Ibid.*

³³⁶ *Ibid.*

³³⁷ *Ibid.*

³³⁸ *Ibid.*

³³⁹ Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN, *Inleiding en methodologische verantwoording*, in Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, 2020, 11-29, p. 24.; Kevin GORIS, *Onderwijs en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*, in Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*, Brussel, Vlaams Vredesinstituut, Brussel, 2020, 143-205, p. 150-151.

³⁴⁰ *Ibid.*

³⁴¹ *Wet van 6 juli 2017 houdende vereenvoudiging, harmonisering, informatisering en modernisering van bepalingen van burgerlijk recht en van burgerlijk procesrecht alsook van het notariaat en houdende diverse bepalingen inzake justitie*, Belgische staatsblad, 24.07.2017, (numac: 2017030652).

³⁴² Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

³⁴³ Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*, p. 28-29.

³⁴⁴ LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig* (rapport 2018), p. 50-51;

UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism*.

Prevention Programmes should not violate Human Rights.

³⁴⁵ *Ibid.*

de informatiedeling met politie- en veiligheidsdiensten.³⁴⁶ Ragazzi en De Jongh stellen daarom dat juist het beroepsgeheim en de discretieplicht die ontwikkeld zijn door staten de voorwaarden creëren voor het vertrouwen van een stuk maatschappij dat buiten de surveillance valt. Zonder confidentialiteit wordt het bieden en aanvaarden van hulpverlening immers moeilijk.³⁴⁷ Ragazzi en De Jongh en anderen³⁴⁸ durven te concluderen dat de impasse van het dilemma tussen de partnership- en de suspected-communitythese alleen te doorbreken is als ieder zijn rol opneemt. De politie- en veiligheidsdiensten moeten hun eigen rol vervullen en dit geldt ook voor sociaal-preventieve actoren.

---

³⁴⁶ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*, p. 60.

³⁴⁷ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust? Dilemmas of Street-Level Bureaucrats in the Netherlands*, p. 153-154.

³⁴⁸ *Ibid.*, p. 163-164; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwelzijnswerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

DEEL II: kwalitatief onderzoek – methodologie, onderzoeksopzet en onderzoeksresultaten

In dit deel wordt het kwalitatieve onderzoek toegelicht met een beschrijving van de onderzoeksmethode en -techniek. Hierbij wordt uitvoerig ingegaan op de selectie van de onderzoeksgroep, de dataverzameling en -analyse en de bespreking van de onderzoeksresultaten.

1. Kwalitatief onderzoek en dataverzameling door open interviews

Er is gekozen voor een kwalitatieve benadering als methode voor het onderzoek om de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Een kwalitatief onderzoek is daarom de meest geschikte methode, omdat dit het mogelijk maakt voor participanten om zoveel mogelijk in eigen bewoordingen hun percepties en ervaringen te uiten en te verwoorden. De onderzoekers krijgen bij dit type onderzoek ook de mogelijkheid om door te vragen, opdat zoveel mogelijk de dieperliggende betekenissen en meningen naar voren kunnen worden gebracht.³⁴⁹

Het doel van de kwalitatieve studie is niet zoals bij een kwantitatief onderzoek gericht op het verwerven van statistieken met data van een grote onderzoeksgroep. Kwalitatief onderzoek is beperkt tot een kleine groep deelnemers die gevraagd worden naar hun meningen, betekenissen en ervaringen.³⁵⁰

Er is gekozen voor een semigestructureerd diepte-interview, omdat deze methode het toelaat op een flexibele wijze moeilijke thema's te bevragen met een handhaving van een zekere structuur in de vraagstelling. Tegelijk kan van de volgorde van de vragen worden afgeweken om de geïnterviewde maximaal de mogelijkheid te bieden zich vrij te uiten bij het beantwoorden van de vragen.³⁵¹ Er werd voorafgaand een vragenlijst opgesteld, waarin een structuur werd vastgelegd. Door het opstellen van een lijst van topics in de vragenlijst werd een leidraad opgesteld voor het verloop van de interviews. Na een proefinterview³⁵² werden de definitieve topics en vragen vastgelegd. Bij de eerste interviews werd de formulering van een aantal vragen nog vereenvoudigd, opdat de participanten de vraagstelling beter konden begrijpen.

Er is voor gekozen om op basis van de *grounded-theorybenadering* of de fenomenologische benadering (de inductieve methode) de data voor zichzelf te laten spreken, door niet op voorhand te willen weten wat voor informatie benodigd was.³⁵³ Daarnaast biedt een kwalitatief onderzoek de mogelijkheid van datatriangulatie, door de kwalitatieve data in relatie te brengen met andere gebruikte gegevensbronnen.³⁵⁴ Er is hiervan gebruikgemaakt door aan de hand van de deductieve methode de kwalitatieve data in relatie te brengen met reeds bestaande en onderbouwde theorieën

---

³⁴⁹ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek. Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*, Noordhoff Uitgevers, Groningen/Houten, 2009.

³⁵⁰ *Ibid.*

³⁵¹ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & M. KALMIJN, *Enquêteren en gestructureerd interviewen. Praktische handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van gestructureerde interviews*, Groningen, EPN, 2000.

³⁵² De onderzoeker heeft dit proefinterview afgenomen bij haar zus.

³⁵³ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*.

³⁵⁴ *Ibid.*

uit het literatuuronderzoek die de theoretische achtergrond vormen van dit onderzoek. Op deze wijze is een vollediger beeld verkregen van de onderzoeksresultaten.³⁵⁵

1.1. De onderzoeksgroep

1.1.1. Steekproef en respondenten

Er is gekozen voor de *purposive sampling*. Deze gerichte steekproefbenadering maakt het mogelijk om respondenten te selecteren die relevant zijn voor de onderzoeksvragen en om fenomenen te bestuderen die dienen te worden onderzocht.³⁵⁶ De respondenten werden op basis van vooropgestelde criteria gekozen. In de onderzoeksgroep werd gevarieerd op basis van geslacht en opleiding. Zowel mannelijke als vrouwelijke respondenten werden geselecteerd die studeren aan een Antwerpse hogeschool of universitaire instelling. Dit is besloten om te vergelijken of er verschillen zijn in ervaringen en percepties tussen enerzijds mannelijke en vrouwelijke respondenten en anderzijds tussen jongeren die aan de hogeschool of de universiteit studies volgen. Bij de vrouwelijke respondenten werd de variabele hoofddoek meegenomen om na te gaan of er met betrekking tot de onderzoeksvragen verschillen in meningen, ervaringen en betekenissen zijn tussen participanten die een hoofddoek dragen en participanten die geen hoofddoek dragen.

Het aantal interviews werd op 12 gesteld, nadat er na het 10^e interview een theoretische saturatie werd bereikt, wat inhoudt dat de dataverzameling na het 10^e interview geen nieuwe informatie meer opbracht.³⁵⁷ De 12 diepte-interviews zijn afgenomen bij 6 vrouwelijke en 6 mannelijke respondenten. Van de vrouwelijke studenten volgen er 3 een studie aan een hogeschool en 3 volgen een universitaire studie. Van deze doelgroep zijn er 3 meisjes die een hoofddoek dragen en 3 die geen hoofddoek dragen. Bij de doelgroep mannelijke studenten was het moeilijk om respondenten te vinden die studies aan een hogeschool volgen. Hierdoor is er een klein onevenwicht in de samenstelling van deze doelgroep. Zo zijn er maar 2 mannelijke studenten geïnterviewd die een studie aan een hogeschool volgen en er zijn 4 studenten bevraagd die universitaire studies volgen. Alle respondenten verklaarden een islamitische opvoeding van huis uit te hebben meegekregen. Allen gaven aan dat het islamitische geloof centraal staat in hun leven en dat ze ernaar streven te leven volgens de normen en waarden van het islamitische geloof.

---

³⁵⁵ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*.

³⁵⁶ *Ibid.*

³⁵⁷ *Ibid.*

Tabel 1: lijst van respondenten.

Respondenten	Geslacht	Opleiding
R1	Vrouw	hogeschool
R2	Man	universiteit
R3	Man	universiteit
R4	Vrouw	hogeschool
R5	Man	universiteit
R6	Man	hogeschool
R7	Vrouw	hogeschool
R8	Man	universiteit
R9	Vrouw	universiteit
R10	Vrouw	universiteit
R11	Vrouw	universiteit
R12	Man	hogeschool

Tabel 2: vrouwelijke respondenten met en zonder hoofddoek.

Vrouwelijke respondenten	Hoofddoek
R1	Ja
R4	Nee
R7	Nee
R9	Nee
R10	Ja
R11	Ja

1.1.2. Contacten

Door de COVID-19-maatregelen stonden op het moment van de werving van de participanten alle campussen van hogescholen en universitaire instellingen in de stad Antwerpen op code rood. Dit betekent dat er geen fysieke lessen werden georganiseerd op de campussen en dat alle studenten van huis uit online de lessen volgden. Hierdoor was het niet mogelijk om op de campussen studenten aan te spreken en uit te nodigen voor deelname aan het onderzoek. Hierdoor werd in een eerste fase een flyer met een uitnodiging voor deelname aan het onderzoek en een informatiebrief per e-mail verstuurd naar de volgende 3 studentenorganisaties in de stad Antwerpen: vzw Mahara, de studentenraad van Artesis Plantijn-Hogeschool (AP-Hogeschool) en de Karel-de-Grote-studentenraad van de Karel de Grote Hogeschool (KdG-Hogeschool). De flyer werd ook verstuurd naar de facebookpagina's van de 3 studentenorganisaties.

Nadat er geen respons was, werd telefonisch contact opgenomen met vzw Mahara. Deze studentenorganisatie is opgericht door jongeren met een migratieachtergrond en kent een groot aantal leden met een moslimachtergrond. Na een introductie over de opzet van het onderzoek en het opnieuw versturen van de flyer, de informatiebrief en een formulier voor *informed consent* heeft

Mahara contact opgenomen met een aantal studenten met de vraag over deelname aan het onderzoek. Mahara bezorgde de onderzoeker de contactgegevens van 5 studenten, waarvan 3 meisjes en 2 jongens universitaire studies volgen die hadden ingestemd met deelname aan het onderzoek. Van de 3 meisjes dragen 2 een hoofddoek en 1 geen hoofddoek. Van de meisjes hebben 2 zelf via WhatsApp contact opgenomen met de onderzoeker voor deelname aan het onderzoek. Het derde meisje werd door de onderzoeker gecontacteerd. De 2 mannelijke studenten die zich als kandidaat hadden opgegeven werden eveneens telefonisch benaderd. Deze studenten hebben na het interview naar aanleiding van de vraag van de onderzoeker nog 2 andere mannelijke studenten die universitaire studies volgen voorgesteld. Deze voorgestelde studenten hebben zelf via WhatsApp contact opgenomen met de onderzoeker en hun instemming gegeven voor deelname aan het interview. Een van deze studenten heeft na het interview naar aanleiding van de vraag van de onderzoeker een student uit zijn netwerk gecontacteerd die studies volgt aan de KdG-Hogeschool en die heeft ingestemd met het onderzoek. Deze laatste heeft op zijn beurt een vriend gecontacteerd die studeert aan de AP-Hogeschool. Van de AP-hogeschool werden 3 participanten gevonden, na het versturen van een e-mail met de flyer, de informatiebrief en een formulier voor informed consent aan de verkozenen van de studentenraad van de AP-Hogeschool met een Marokkaanse of islamitische naam. Dit resulteerde in respons en instemming van een Marokkaanse studente die verder contact heeft gelegd met de overige 2 vrouwelijke studenten. Van deze 3 vrouwelijke studenten dragen er 2 geen hoofddoek en 1 draagt wel een hoofddoek. De steekproef is aldus deels samengesteld doordat de onderzoeker zelf participanten contacteerde en deels via de sneeuwvalsamplingmethode, waarbij geïnterviewde studenten naar aanleiding van de vraag van de onderzoeker via hun netwerk andere studenten hebben gecontacteerd en voorgesteld.

1.1.3. Het interview

a. Aard van het interview

Vanwege de COVID-19-maatregelen was de onderzoeker genoodzaakt de participanten maximaal te beschermen tegen de risico's van besmetting met het coronavirus. Hierdoor hebben alle diepte-interviews via Skype plaatsgevonden. Dit had praktische voordelen, omdat de participanten en de onderzoeker zich niet dienden te verplaatsen, wat een tijdsbesparing opleverde. Ook gaf dit een zeker gemak voor de participanten, omdat ze vanuit huis in een vertrouwde omgeving online konden deelnemen aan het interview.

Eenzijds is Skype een toegankelijke tool, waardoor de onderzoeker en de participanten hiervan gemakkelijk gebruik konden maken. Anderzijds wekte de tool ook een zeker wantrouwen bij een aantal participanten, toen ze van de onderzoeker te horen kregen dat de opname met camerabeelden zou worden vastgelegd. Om de participanten een maximaal veilig gevoel te geven, werd besloten om enkel audio-opnames te maken van het Skype interview. Dit leidde ertoe dat de participanten zich beter op hun gemak voelden en meer vrijuit konden spreken, wat een voordeel gaf om in een serene omgeving het interview af te nemen. Het nadeel van het ontbreken van de camerabeelden is dat non-verbale communicatie van de participanten niet kon worden geobserveerd en dat enkel afgegaan kon worden op wat de participanten vertelden. Een ander nadeel was soms een slechte internetverbinding tijdens enkele interviews, waardoor de onderzoeker of de participant zich diende te verplaatsen naar een andere ruimte in de woning waar de internetverbinding sterker was. Dit gaf wat vertraging gedurende het verloop van deze interviews. Nog een ander nadeel was dat er geen directe fysieke aanwezigheid was van de onderzoeker en de participanten, waardoor bij de aanvang van het interview bij enkele

participanten een zekere afstandelijkheid werd vastgesteld. De onderzoeker heeft deze afstand getracht te verkleinen door zichzelf voor te stellen en de participant op zijn gemak te stellen. Dit heeft bijgedragen aan een stijging van het vertrouwen van de participanten in de onderzoeker.

b. Procedure voor aanvang van het interview

De onderzoeker heeft tijdens het telefonische contact met de participanten betreffende de vraag voor deelname aan het onderzoek zichzelf voorgesteld en uitleg gegeven over de opzet en de doelstellingen van het onderzoek. De flyer en de informatiebrief met de introductie over de opzet en de doelstellingen van het onderzoek, alsook een formulier voor informed consent werden voorafgaand aan het vastleggen van het interview aan elke participant per e-mail of via WhatsApp verstuurd. De onderzoeker vroeg de participanten om deze documenten goed na te lezen en om dan te beslissen om wel of niet deel te nemen aan het interview. Bij instemming diende elke participant een informed-consentformulier te ondertekenen.

De onderzoeker legde aan elke participant uit dat deelname aan het interview volledig vrijwillig was en dat de participant zich op elk moment voor of tijdens het interview kon terugtrekken indien gewenst. Ook legde de onderzoeker uit dat de participant niet verplicht was om te antwoorden op elke vraag van de onderzoeker. Tevens vertelde de onderzoeker dat het interview enkel gebruikt zou worden voor het onderzoek en dat alle persoonsgegevens van de participanten strikt vertrouwelijk zouden worden behandeld, door deze gegevens te anonimiseren in de verslaggeving van de onderzoeksresultaten. Tot slot gaf de onderzoeker aan dat vanwege de COVID-19-maatregelen de interviews enkel online zouden plaatsvinden via Skype. Hierbij legde de onderzoeker uit dat alleen audio-opnames van het interview via Skype zouden worden gemaakt en dat na transcriptie van de interviews al deze opnames door de onderzoeker zouden worden verwijderd. Na instemming van een participant en na de ontvangst van het ondertekende formulier voor informed consent werd vervolgens een afspraak gemaakt voor de uitvoering van het interview.

c. Verloop van het interview

De gemiddelde duur van de interviews lag tussen 1 uur en 1 uur en 30 minuten. Met uitzondering van enkele vertragingen door een slechte internetverbinding bij een aantal interviews, zijn de meeste interviews vlot verlopen. De participanten voelden zich veel beter op hun gemak, nadat ze wisten en zagen dat enkel audio opnames werden gemaakt en ze konden hierdoor vrijuit praten. De onderzoeker gaf de participanten de tijd en de ruimte voor een reflectie op de vragen en om vrij hierover hun ervaringen, meningen en percepties te uiten. Deze aanpak stelde de participanten op hun gemak en droeg bij aan een positief gesprek tussen de onderzoeker en de participanten.

1.2. De onderzoeker

De onderzoeker is zelf een belangrijk meetinstrument bij het onderzoeken van een onderzoeksgroep, omdat de onderzoeker ook eigen subjectieve realiteiten heeft. Het is immers de onderzoeker die bepaalt welke vragen er worden gesteld en welke interpretaties van de participanten worden neergeschreven. Zowel het referentiekader als de persoonlijke achtergrond en karakter van de onderzoeker kan van invloed zijn op de manier waarop de data geïnterpreteerd en neergeschreven

worden.³⁵⁸ Bij de participanten kan de persoon, de identiteit, de uitstraling en de interviewaanpak van de onderzoeker ook een reactie uitlokken.³⁵⁹ Deze aspecten kunnen ertoe bijdragen dat participanten zich gaan aanpassen aan het profiel van de onderzoeker, waardoor ze sociaalwenselijke antwoorden laten horen of antwoorden geven die de onderzoeker graag wil horen.³⁶⁰

De onderzoeker draagt een hoofddoek en werd hierdoor door de participanten duidelijk geobserveerd als een moslima. Dit had zowel voor- als nadelen. Enerzijds kon dit juist bijdragen aan meer vertrouwen bij de participanten, omdat ze de onderzoeker konden zien als een gelijkgestemde, waardoor ze zich meer op hun gemak zouden voelen en meer vrijuit zouden spreken. Anderzijds kon dit bij sommige participanten leiden tot het afstemmen van antwoorden op de wensen en het beeld dat ze hadden van de onderzoeker, waardoor ze zichzelf beperkingen zouden opleggen. Het profiel van de onderzoeker kon aldus zowel een voordeel als een nadeel opleveren bij dit kwalitatieve onderzoek.

2. De dataverzameling en -analyse

2.1. De vragenlijst

De vragenlijst met topics als leidraad voor het interview werd opgesteld op basis van het literatuuronderzoek en deze lijst was gericht op het kunnen beantwoorden van de onderzoeksvragen.³⁶¹ Aan de hand van thema's heeft de onderzoeker structuur aangebracht in de vragenlijst die een latere dataverwerking- en analyse zou vergemakkelijken. Op basis van de vragenlijst werd een proefinterview afgenomen voorafgaand aan het eerste interview. Na de eerste twee interviews bleek dat een aantal vragen niet duidelijk waren voor de participanten. Om deze reden werden deze vragen tijdens de volgende interviews anders geformuleerd, zodat ze beter te begrijpen waren. De inhoud van de vragenlijst met de topics is bij de start van het eerste interview ongewijzigd gebleven.

2.2. Analyse

Alle interviews werden getranscribeerd door letterlijk de antwoorden van de participanten op de vragen neer te schrijven. Dit nam veel tijd in beslag, maar het was een vereiste, alsook de beste manier om de percepties, de meningen, de ervaringen en de betekenissen van de participanten op een objectieve wijze te kunnen weergeven.³⁶² Voor de analyse en de verwerking van de interviews werd gebruikgemaakt van het software programma *NVivo 12*.

Om de data te kunnen ordenen en te reduceren, werden de interviews thematisch geanalyseerd op basis van de topics van de vragenlijst. Het gaat om de volgende thema's: betekenis van het begrip radicalisering, integratie en radicalisering, islamitische identiteit en burgerschap, islam en radicalisering, de root causes van radicalisering, radicalisering als een lineair proces en stigmatisering

---

³⁵⁸ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*; D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & M. KALMIJN, *Enquêteren en gestructureerd interviewen*.

³⁵⁹ *Ibid.*

³⁶⁰ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*; D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & M. KALMIJN, *Enquêteren en gestructureerd interviewen*.

³⁶¹ *Ibid.*

³⁶² D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*.

en surveillering. Een eerst methode die hiervoor werd toegepast, is open codering.³⁶³ Bij elk interview werd een label toegekend aan zinnen en tekstfragmenten, om terugkerende patronen te kunnen vaststellen. Vervolgens werd de methode van axiaal coderen toegepast, waarbij de labels werden gehergroepeerd in labels met een hogere hiërarchie.³⁶⁴ Tot slot werd de methode van het selectief coderen toegepast, waarbij de uitgewerkte concepten in een analysematrix werden vastgelegd.³⁶⁵

De data werden na dit labelingsproces aan de hand van de *grounded-theorybenadering* of de fenomenologische benadering geïnterpreteerd.³⁶⁶ Hierbij werd aandacht geschonken aan gelijkenissen en verschillen in de antwoorden van de participanten.³⁶⁷ Tijdens een volgende stap werden de onderzoeksresultaten op basis van de methode van datatriangulatie gekoppeld aan het literatuuronderzoek, om na te gaan of deze al dan niet overeenstemden met reeds bestaande en uitgebouwde theorieën betreffende de topics van de vragenlijst.

2.3. Betrouwbaarheid en validiteit

2.3.1. Betrouwbaarheid

Een onderzoek wordt als betrouwbaar beoordeeld wanneer wat er wordt gemeten na opnieuw een aantal keren te meten zo weinig mogelijk verschil geeft met de eerste meting.³⁶⁸ Bij een kwalitatief onderzoek is dit echter niet mogelijk, omdat dan juist subjectieve meningen, betekenissen en ervaringen van participanten gepeild worden. Een vraag die gesteld wordt aan twee participanten kan daarom twee verschillende betekenissen, ervaringen of meningen opleveren. Wel is het een vereiste voor betrouwbaarheid bij een kwalitatief onderzoek dat de onderzoeksresultaten en conclusies controleerbaar, begrijpelijk en overzichtelijk zijn.³⁶⁹ Om erover te waken dat de meningen, betekenissen en ervaringen van de participanten zo getrouwheidsmogelijk werden weergegeven, werden alle interviews opgenomen en vervolgens getranscribeerd.

2.3.2. Validiteit

Een onderzoek moet valide zijn, wat betekent dat de bevindingen betreffende degene die onderzocht wordt moeten overeenkomen met de realiteit van de onderzochte groep.³⁷⁰ Een manier om de validiteit bij een kwalitatief onderzoek te verhogen is het gebruikmaken van datatriangulatie. Wetenschappelijke literatuur en andere gegevensbronnen worden dan gekoppeld aan de datagegevens van de onderzochte groep. Als deze enigszins met elkaar samenvallen of in dezelfde richting wijzen, kan gesproken worden van valide gegevens met betrekking tot de onderzochte groep. Gedurende dit onderzoek werden wetenschappelijke literatuur, boeken en tijdschriftartikelen gekoppeld aan de datagegevens. Deze gegevensbronnen sloten aan bij de onderzoeksresultaten, daarom kan gesproken worden van een van valide onderzoek.

---

³⁶³ *Ibid.*

³⁶⁴ *Ibid.*

³⁶⁵ D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*.

³⁶⁶ *Ibid.*

³⁶⁷ *Ibid.*

³⁶⁸ *Ibid.*

³⁶⁹ *Ibid.*

³⁷⁰ *Ibid.*

2.3.3. Generalisatie

Bij een kwalitatief onderzoek wordt gebruikgemaakt van een kleine groep participanten als steekproef. Bij deze groep werden meningen, betekenissen en ervaringen onderzocht, daarom wordt bij een kwalitatief onderzoek gesproken van inhoudelijke generalisatie.³⁷¹ Dit betekent dat de resultaten van dit onderzoek overdraagbaar moeten zijn naar andere vergelijkbare groepen die niet onderzocht zijn.³⁷² Er werd na tien interviews reeds een theoretische saturatie bereikt en de twee volgende interviews leverden geen nieuwe of afwijkende informatie op. Daarom kan waarschijnlijk aangenomen worden dat de onderzoeksresultaten hetzelfde zullen zijn bij alle hoger opgeleide Marokkaanse moslimstudenten die geboren en opgegroeid zijn in de stad Antwerpen en studeren aan een hogeschool of universitaire instelling in Antwerpen.

3. De onderzoeksresultaten

In dit deel worden de onderzoeksresultaten weergegeven en besproken. Hierbij is een opdeling gemaakt aan de hand van de volgende thematische concepten die ook de kern vormden van de vragenlijst:

- betekenis van het begrip radicalisering;
- islamitische identiteit en burgerschap;
- islam en radicalisering;
- de root causes van radicalisering;
- radicalisering als een lineair proces;
- stigmatisering en surveillering.

3.1. Betekenis van het begrip radicalisering

De vraagstelling over de betekenis van het begrip radicalisering werd opgesplitst in twee delen. Eerst werd de respondenten gevraagd om aan te geven hoe zij persoonlijk radicaal zijn zien en begrijpen. Hierbij werd met betrekking tot de ideeën en de gedragingen die de respondenten als radicaal opgaven een opdeling gemaakt in categorieën. Vervolgens werd de respondenten gevraagd hoe de samenleving radicaal zijn ziet en begrijpt en of dit beeld overeenkomt met de betekenis die zijzelf aan radicaal zijn geven.

---

³⁷¹ *Ibid.*

³⁷² D.B. BAARDA, M.P.M. DE GOEDE & J. TEUNISSEN, *Basisboek Kwalitatief Onderzoek*.

3.1.1. *Betekenis radicaal zijn voor de respondent*

De meerderheid van de respondenten ziet radicaal zijn als iets negatiefs. Enkele respondenten gaven hierbij aan dat ze deze negatieve connotatie van de media hebben overgenomen. Zo stelde respondent 11 het volgende: “... Ik denk ook dat de media daar een grote rol in heeft gespeeld van hoe dat wij naar radicaal zijn gaan zien, doordat we dat allemaal hebben meegekregen van de media.”

Hieronder staan de categorieën van radicale ideeën en gedrag die het meest aan bod kwamen tijdens de interviews.

- Politiek extremisme

De respondenten gaven aan dat deze vorm voorkomt in de vorm van bezettingen, militaire dictaturen en invasies. Als voorbeelden werden genoemd: de Israëliëse bezetting van Palestina, de onderdrukking van Oeigoeren door het Chinees regime en invasies van westerse buitenlandse troepen in Afghanistan en Irak.

“Bijvoorbeeld verkoop van gesofisticeerde wapens naar dictatoriale regimes of machtsgroeperingen waarmee de VSA bevriend is. Bijvoorbeeld belangen van bepaalde groepen of landen verdedigen tegenover andere, zodat belangen van de VSA worden veiliggesteld. Bijvoorbeeld de invasie in Irak is er gekomen om de oliebelangen van de VSA veilig te stellen. Bijvoorbeeld ook het Israëliësch-Palestijns conflict, waarbij altijd partij wordt gekozen voor Israël die dan de Palestijnse bevolking bezetten en onderdrukken enzovoort.” (Respondent 1)

- Religieus extremisme

Alle respondenten begrijpen religieus extremisme als het interpreteren van religieuze teksten zonder de context en de door theologen ontwikkelde exegese mee te nemen. Hierdoor vervallen personen in foute interpretaties van religieuze teksten die tot geweld aansporen en die geweld legitimeren.

“Goh, wat betekent radicaal? Goh, voor mij betekent dat wat je leest wat in de Koran staat en dat je dat letterlijk begint te interpreteren zonder de verschillende bronnen te raadplegen. En dat je dat ook gaat gebruiken voor je eigen belangen, zeg maar. Uhm... dus voor mij is dat zaken verkeerd of letterlijk interpreteren want, euhm..., er worden zaken gezegd in de Koran en als we niet weten welke context erbij past, voor mij is dat radicaal. Dat je contexten door elkaar haalt, het verkeerd begrijpen en mensen daar eigenlijk schade mee aandoet.” (Respondent 11)

- Rechtsextremisme

Het nazisme en de rechtsextremistische aanslagen in Nieuw-Zeeland en in de VSA werden als voorbeelden gegeven. Ook het aanbrengen van racistische slogans en vandalisme bij moskeeën in Nederland werden aangehaald.

“... Je ziet al bijvoorbeeld in Nederland dat er verschillende keren varkenskoppen worden gegooid op moskeeën. Er zijn ook molotovcocktails op moskeeën gegooid. Die groep Pegida in Nederland die ook hard aan het opkomen is. En hier in België heb je het asielcentrum gehad die in brand is gestoken, hè, door extreemrechtse personen.” (Respondent 12)

- Linksextremisme

Een kleine minderheid van respondenten haalt ook linksextremisme aan als vorm van radicalisering. Ze begrijpen dit als radicaal klimaatactivisme of het zich gewelddadig verzetten tegen wat wordt gezien als een onderdrukkend kapitalistisch systeem. Respondent 3 zei hierover het volgende: “Je kunt ook

zeer linkse ideeën hebben. Bijvoorbeeld mensen die niet geloven in kapitalisme, die vinden dat we moeten leven in een communistisch systeem of zo.”

3.1.2. Betekenis radicaal zijn voor de samenleving

Er is een discrepantie tussen hoe respondenten radicaal zijn zien en begrijpen en hoe de samenleving dit volgens hen ziet en begrijpt. Zo is de meerderheid van de respondenten van mening dat de samenleving radicaal zijn vooral ziet en begrijpt als iets wat speelt onder radicale en extremistische moslims die geweld en aanslagen plegen. Dit komt niet alleen door de recente golf van aanslagen die gepleegd zijn door personen met een islamitische achtergrond. Sinds 9/11 wordt de islam geassocieerd met geweld en terreur, waardoor mensen ervan uitgaan dat de islam inspirerend werkt om dergelijke aanslagen te plegen.

“Die attacks en ik denk dat dat al begonnen is met 9/11. Islam werd dan al gelinkt aan radicalisering. Hoe dat is dan, zeg ik weer dat dit komt omdat wij als groep zo herkenbaar zijn en dat dan gedacht wordt van: ah, ja, die mensen zien er net zo uit als diegenen die die bommen hebben laten ontploffen.” (Respondent 10)

Respondent 4 vertelde over ditzelfde onderwerp het volgende: “Ja, want ze gaan ervan uit dat binnen het geloof het verplicht is om jihad te gaan verrichten en mensen te gaan doden, terwijl dat totaal niet is wat het geloof aangeeft. Ze maken er dit wel van.”

De meerderheid van de respondenten gaf aan dat het vooral de media zijn die radicalisme enkel linken aan de islam. Andere vormen van radicalisering krijgen weinig aandacht. Hierdoor wordt het beeld versterkt dat de islam een aanjager is van geweld en terreur.

“Er wordt een groot verband gelegd, natuurlijk. Euhm... ik heb het al gezegd. Dat is het enige waarover ze praten in het nieuws, over radicalisering. Ge kunt radicalisering niet buiten de islam zetten. Als je dat opzoekt, radicalisering, het eerste wat je leest is islam dus.” (Respondent 12)

Een respondent gaf aan dat de samenleving stilaan begint in te zien dat er ook andere vormen van radicalisering bestaan dan de vorm die gelinkt is aan de islam.

“Tot paar jaar geleden was de islamitische radicalisering de enige gekende vorm van radicalisering, maar we zien nu Schild en Vrienden, Reuzegom, bepaalde vormen van radicalisering vanuit de blanke rechtse man. En vanuit de klimaatactivisten zien we nu ook bepaalde vormen van radicalisering vanuit de linkse blanke man of vrouw. Dus vroeger werd enkel de link gelegd met islam en radicalisering, maar nu zijn daar verschillen in aan het komen in het denken.” (Respondent 2)

Volgens de meerderheid van respondenten leidt het verspreiden van een beeld over de islam als een gevaarlijke en gewelddadige religie ertoe dat islamitische orthodoxe uitingen van het geloof en gedrag al snel door de samenleving als radicalisering worden gezien en begrepen. Het dragen van een *niqab*, een lange sluier, gewaden, een lange baard of een *djellaba* wordt gezien als een uiting van radicalisering. Ook het niet willen geven van een hand of kus of niet in de ogen willen kijken van het andere geslacht wordt gezien als radicalisering, terwijl deze orthodoxe uitingen en gedragingen door de respondenten niet als radicalisering worden gezien, maar als een invulling en uiting van een conservatieve geloofspraktijk.

“Bijvoorbeeld je hebt een baard, maar in de islam is dat vaak dan een wilde baard. Die mannen dragen dan van die losse kleren of *abaya* en van die hele losse broeken, driekwart broeken. De vrouwen dragen dan van die lange gewaden. Je hebt de gewone moslimvrouw met een hoofddoek, maar je hebt er ook

die de *chimaar* dragen en nu met de mondkap zie je meer en meer vrouwen die de *niqab* dragen en dat wordt dan... Ik zie dat natuurlijk als normaal, maar dat wordt dan door de samenleving als radicaal gezien. Ik denk dat het ook komt omdat er geen communicatie is. Ik denk dat die personen die voldoen aan de stereotypen wat betreft het uiterlijk, dat zij daartoe worden gerekend." (Respondent 2)

Een aantal respondenten gaven aan dat ook alledaagse geloofspraktijken van moslims als vijf keer willen bidden per dag, meedoen aan de ramadan en een hoofddoek willen dragen als radicaal gedrag wordt gepercipieerd.

"Bijvoorbeeld: ik bid vijf keer per dag en daarnaast vast ik bijvoorbeeld. Mensen die geen kennis hebben zeggen dan van: "Ah, dat is radicaal, je bent extreem in je religie." Maar dat heeft niets met extreems te maken of radicaal, dat is gewoon mijn religie. Maar veel mensen zien dat als radicaal." (Respondent 8)

Een belangrijke nuance die de meerderheid van respondenten aanbrengt is dat niet iedereen in de samenleving radicalisering relateert aan de islamitische geloofspraktijk. Vooral mensen die weinig in contact komen met moslims en hun kennis over de islam louter uit de media halen lijken een dergelijke visie te hebben.

"Met de samenleving bedoel ik niet de moslims of anderen die met moslims zijn opgegroeid of weten hoe moslims zijn en leven, maar wel met zij die nooit in contact zijn gekomen met moslims en de enige informatie die ze hebben over islam en moslims van de media komen of door wat wordt verteld door vrienden of zo. Ik heb het over die mensen." (Respondent 8)

"Euhm... ik denk dat een gemiddelde persoon dan toch, als we kijken naar de bredere samenleving, er zullen daar wel verschillen in zijn, er zullen mensen zijn die extremisme automatisch associëren met de islam. Maar ik weet in mijn leefomgeving zijn ze slim genoeg om te weten dat dit niet het geval is, dus ik heb daar niet al te veel last van dat mensen mijn geloof associëren met extremisme." (Respondent 9)

Toch blijkt de 'media-islam' een grote invloed te hebben op de beeldvorming van de islam in de samenleving.

"Ik denk wel dat er in het westen een probleem is dat er gewoon te weinig kennis is over de religie. Ik denk dat men bang is van iets dat men niet goed kent en dit omdat men niet weet wat islam nu juist is. En de media heeft daar een zeer grote verantwoordelijkheid daarin naar mijn mening, omdat zij uiteindelijk bepalen wat mensen van informatie krijgen en ik denk dat dat te hard is ingeslagen in de weg van sensatie en dergelijken. En ik denk dat dit een zeer gevaarlijk spel is, want ze zorgen ervoor dat de polarisatie die er al in de samenleving is, dat die steeds groter wordt. Ik denk dat het gewoon onwetendheid is." (Respondent 3)

Een respondent gaf aan dat de media een heel belangrijke invloed hebben op de vorming van de publieke opinie, maar dat niet ontkend mag worden dat het ook de daders van de aanslagen zijn geweest die de negatieve beeldvorming betreffende de islam hebben versterkt.

"Ik denk dat de mensen die de aanslagen plegen en die ongenueanceerde uitspraken doen en dat de media dit dan uitvergroot. Ik denk dat zij zowat het beeld hebben gevormd en dat de onwetende mensen en beïnvloedbare mensen, en ik denk dat dit toch wel een groot deel is van de samenleving, dat zij dan dat beeld aannemen." (Respondent 2)

Naast de media wijst de meerderheid van de respondenten ook het verrechtste politieke spectrum aan als de medeverspreider van een 'media-islam'. Vooral rechtse politieke partijen bouwen volgens de respondenten voort op het 9/11-discours over de islam en zij vergroten hierdoor de tegenstellingen tussen moslims en niet-moslims in de samenleving.

"Naar mijn mening moet er altijd een zwart schaap zijn in de samenleving, dat is wat ik erover denk. Euhm... vroeger waren het de joden die een zwart schaap moesten zijn. Die periode is voorbij en nu zijn

het de moslims die een gemeenschappelijke vijand zijn om een samenleving bij elkaar te houden en de problemen in uw eigen gemeenschap door een gemeenschappelijke vijand te zoeken. Bijvoorbeeld politici die zeggen: "Een vrouw met een hoofddoek, dat is een probleem in onze samenleving." En mensen vergeten dan dat er een gat in de begroting is en mensen vergeten dat er nog steeds geen regering is en dat zijn veel grotere problemen dan de islam. En ik denk dat dat de bedoeling is en politici spelen daarin mee en de media doet mee." (Respondent 9)

Alle respondenten gaven aan dat de overgrote meerderheid van de moslims het geloof pacifistisch praktiseert, waardoor de 'media-islam' en de islam die wordt verspreid door de politiek niet overeenkomt met de realiteit. Hierdoor wordt een geloofsgemeenschap onterecht geproblematiseerd en gecriminaliseerd.

3.2. Islamitische identiteit en burgerschap

In dit onderdeel werden eerst vragen gesteld over de islamitische identiteit en religiebeleving van de respondenten. Vervolgens werd de respondenten gevraagd hoe zij gelijkwaardig burgerschap zien en ervaren en of ze zich aanvaard voelen in de samenleving.

3.2.1. Islamitische identiteit

Alle respondenten gaven aan dat de islam centraal staat in hun leven en dat ze ernaar streven te leven volgens islamitische principes, waarden en normen. Dit betekent niet dat alle respondenten praktiserend gelovig zijn, maar dat ze de islam als een leidraad zien voor hun leven. Zo dragen 3 van de 6 vrouwelijke respondenten een hoofddoek en zij zeggen deze beslissing vrij te hebben genomen als uiting van hun religieuze identiteit en beleving.

"Ik weet het niet, ik zat een beetje met mezelf in de clinch. Ik was echt op zoek. Zo die identiteitscrisis, ik geloofde daar nooit in, maar ik had toen een moment van heuh, ik had het moeilijk met mezelf. Ik was echt op zoek naar mijzelf, echt oprecht, en ik stelde mezelf levensvragen als: wie ben ik en wat doe ik hier? Maar ik kreeg geen deftige antwoorden en dan... Ik weet het niet, er waren heel veel mediacampagnes altijd over die hoofddoek en dingen en ik ben altijd heel rebels geweest. Als je zegt tegen mij: 'Doe dat af' dan hou ik dat aan, zo simpel is dat. Ja, ik ben echt zo en ik ben dan op zoek gegaan naar antwoorden en ik kreeg dan antwoorden van, ja, haram en halal en al die dingen en ik wou dat zelf ontdekken. Ik wou zelf weten in hoeverre een hoofddoek inderdaad verplicht is en wat moet je daarvoor doen, want ik wou dat ook niet zomaar dragen om het dan een week later weer af te doen en ben zo tot de beslissing gekomen om het te dragen." (Respondent 1)

De islam biedt voor alle respondenten ook rust en houvast in moeilijke tijden.

"Islam is natuurlijk een heel belangrijk gegeven in mijn leven. Ik bedoel: het is mijn steun in moeilijke tijden, mijn comfort. Uhm... het is ook een zekere *guidance*. Het geeft me een beetje wegwijs in mijn leven, ook een bepaalde rust. Dus het is zeker een belangrijk gegeven in mijn leven, zeker en vast." (Respondent 3)

De islam is en blijft hierdoor een belangrijke identity marker voor alle respondenten. Dit positief uitdragen van de islamitische identiteit wordt volgens de meerderheid van respondenten evenwel negatief bekeken door de samenleving. Zo gaf de meerderheid van de respondenten aan dat als ze uiting willen geven aan hun islamitische geloof, ze minder kansen krijgen in de samenleving.

“... Een vrouw die ervoor kiest om een rokje te dragen en een T-shirt, dat is niet mijn probleem. Als je je er goed bij voelt, ga er dan voor. Maar als ik ervoor kies om mij te bedekken, dan wil ik ook dat mijn keuze die ik voor mezelf maak gerespecteerd wordt. Dat ik minder kansen krijg omdat ik een hoofddoek wil dragen, dat is echt zot als je erover nadenkt.” (Respondent 11, draagt een hoofddoek)

Opmerkelijk is dat alle vrouwelijke respondenten met en zonder een hoofddoek aangaven dat als een meisje of vrouw een hoofddoek draagt of er een wil dragen, ze meer geconfronteerd wordt met discriminatie en uitsluiting in de samenleving. Respondent 7, die geen hoofddoek draagt, verwoordde dit als volgt: “...ikzelf draag geen hoofddoek en kom minder in aanraking met discriminaties, maar meisjes en vrouwen die dat wel dragen worden vaak gediscrimineerd of scheef bekeken.”

Alle zes vrouwelijke respondenten gaven aan dat de samenleving een hoofddoek dragen overwegend associeert met vrouwenonderdrukking en als ondermijndend ziet voor de bevrijding en emancipatie van vrouwen. Deze groep respondenten ziet de islam juist als een religie die vrouwenemancipatie bevordert.

“Ik weet dat de islam, als het niet dé meest feministische geloof is, euhm..., in vergelijking met alle wereldreligies, wij zijn niet diegenen die de naam van onze echtgenoten moeten overnemen, wij bedekken ons voor God en niet voor de mannen. Heel veel mensen weten die dingen niet. De mannen dragen ook wijde kledij, dat wordt zo voorgeschreven door de islam. De westerse wereld is juist anti-vrouwen. Hier mochten ze pas in 1950 een aparte rekening openen zonder hun man, terwijl in ons geloof is een vrouw die werkt heel normaal. Onze profeet, vrede zij met hem, werkte voor zijn vrouw. Dus ja, het is heel jammer.” (Respondent 9, draagt geen hoofddoek)

Deze groep respondenten gaf aan dat veel meisjes en vrouwen verder willen studeren en een baan willen uitoefenen zonder dat ze hierbij hun vrouwelijke religieuze identiteit moeten opgeven of verbergen.

“... Ik word gemotiveerd om te studeren en ik wil ook gewoon gaan werken in een bedrijf en dat is denk ik wat elke mens wil, zonder dat mijn geloof in de weg staat. Dus het is om een beter individu te worden in de samenleving.” (Respondent 10, draagt een hoofddoek)

Deze negatieve kijk van de samenleving op uitingen van het islamitische geloof komt volgens de meerderheid van de respondenten niet enkel door het negatieve beeld van de islam, maar ook doordat in de seculiere samenleving weinig ruimte geboden wordt aan religiebeleving in de publieke ruimte.

“Euhm... voor mij heeft dat een heel belangrijke plaats, zonder dat ik dat altijd laat zien aan de buitenwereld. Ik kan daar een hele grote onderscheid in maken, omdat ik weet, en dat is het jammere, van als ge daar te veel voor uitkomt, dat je dan genekt wordt door de samenleving zal ik het zo maar zeggen. Ge gaat niet altijd dezelfde kansen krijgen, hoe hoogopgeleid je ook bent.” (Respondent 5)

Een deel van de respondenten vermijdt het daarom in de publieke ruimte over de religieuze identiteit te praten of zich zichtbaar islamitisch te kleden.

“... Ik probeer zo min mogelijk mijn geloof te uiten, bijvoorbeeld tijdens de vasten. Als ik de vraag krijg van mijn medestudenten van: “Wil jij een koekje?” Dan zeg ik gewoon van: “Nee dank je, ik heb geen honger.” Ik ga niet meteen zeggen van: “Ik ben aan het vasten.” Pas als ze zeggen van: “allemoed”, dan pas ga ik zeggen: “Ik ben aan het vasten vandaag.” Ik weet wel bij wie ik dat kan doen en bij wie niet.” (Respondent 9)

Een ander deel van de respondenten geeft wel uiting aan de religieuze identiteit, ondanks dat ze hierdoor geconfronteerd worden met (mogelijke) discriminatie en uitsluiting.

“Voor mij is dat heel belangrijk. Ik kijk ook naar mijn studie. Ik heb deze studie gekozen met de gedachte van: ga ik hiermee een job vinden met mijn hoofddoek? Dus ja, dat neemt zeker een centrale plaats in mijn leven.” (Respondent 10)

3.2.2. *Burgerschap*

a. **Gelijke burger**

Van de 12 respondenten voelen 7 zich geen gelijke burger in de samenleving. De redenen die ze hiervoor aangaven zijn ervaringen van racisme en discriminatie in de samenleving.

“Euhm... ik kan mij herinneren dat op een bepaald moment, euhm... Dus in het derde middelbaar had ik latijn gedaan en kreeg op een bepaald moment een B-attest. Maar dat B-attest was gebaseerd op de vakken latijn, wiskunde en fysica, dus het meest logische is dat ik dan een B-attest zou krijgen met uitsluiting van latijn en wetenschappen, maar dan hebben ze me voor mij heel ASO uitgesloten. Ik mocht geen enkele richting meer doen binnen ASO, zelfs niet de humane richtingen waar je veel minder wiskunde krijgt. En dan hebben ze tegen mij gezegd van: “je moet naar TSO gaan”, en ik bleef geloven dat ik naar TSO moest gaan en mijn mama had dan gezegd van: “Oké, we gaan je inschrijven, want je moet niet te streng zijn voor jezelf.” En ik heb dan gezegd, want ik ben wel streng voor mezelf, van: “nee, ik doe mijn jaar gewoon opnieuw” en zo hard afgebroken en al mijn zelfvertrouwen weggenomen op dat moment toch gekozen om het 3e jaar over te doen, maar dan in economie en dat jaar dan toch gehaald.” (Respondent 9)

Ook gaven ze aan dat in de seculiere samenleving weinig ruimte geboden wordt voor hun religieuze identiteit in de publieke ruimte.

“Ik vind ook dat er weinig ruimte wordt gegeven aan moslims om hun geloof te praktiseren. Bijvoorbeeld als ik een studentenjob doe, dan wil ik graag mijn gebeden doen en moet daarvoor helemaal naar de kelder van het gebouw, om dat bij wijze van spreken in het geniep te gaan doen, terwijl ik zoiets heb van: als er rookpauzes worden gegeven op het werk, waarom dan ook geen bidpauzes met een ruimte waar je je gebed kan verrichten?” (Respondent 7, draagt geen hoofddoek)

Van de 12 respondenten voelen 5 zich wel een gelijke burger. Opvallend is dat ze aangaven dat ze zich meer een gelijke burger voelen sinds ze op de hogeschool of de universiteit studeren, omdat ze daar meer hun religieuze identiteit kunnen uiten. Zo is er in tegenstelling tot het secundair onderwijs geen hoofddoekenverbod en worden er stille ruimten voorzien om te kunnen bidden. Ook gaven ze aan dat op de hogeschool en de universiteit een meer open visie is naar andere culturen en religies.

“Vanaf de universiteit voel ik mij wel meer een gelijke burger, omdat je je kan kleden hoe je wilt, zeggen wat je wilt. En ja, in het middelbaar vanaf dat je je hoofddoek moest uitdoen had je het gevoel van dat je niet mag uitspreken wat je wil uitspreken. En ja, toen voelde ik mij wel minder een gelijke burger.” (Respondent 10, draagt een hoofddoek)

Ook opmerkelijk is dat de vrouwelijke respondenten die geen hoofddoek dragen aangaven dat ze door de samenleving meer als gelijke burger worden gezien, omdat ze die hoofddoek niet dragen. Zij die er wel een dragen komen meer in aanraking met discriminatie en uitsluiting. Respondent 4, die geen hoofddoek draagt, drukte dit als volgt uit: “Euh... nee, maar ook ja als ik me vergelijk met meisjes van mijn leeftijd die bijvoorbeeld al een hoofddoek dragen. Daar ga je al heel snel het verschil zien van hoe mensen naar je neerkijken.”

Enkelen van deze groep respondenten gaven aan dat gelijkwaardig burgerschap zelf afgedwongen moet worden en dat er niet moet gekeken worden of de samenleving hen wel of niet als gelijke burger ziet.

“Een gelijke burger, ja ja, het klinkt misschien niet overtuigend, maar ik denk dat je zoiets moet afdwingen. Het is een terrein dat je moet opeisen om het zomaar te zeggen van: “Ik ben hier en ik blijf hier en of je het nu wil of niet, dus je kan het maar beter aanvaarden.” Ik ben ook bereid om me in te zetten en ik zet me ook in, omdat ik vind dat het van beide kanten moet komen. Ik ben een gelijke burger, zeker wel, maar ik denk wel dat er op sommige momenten meer wordt verwacht dat ik meer mijn best moet doen dan Jan of Piet. Ik denk wel dat dit het geval is.” (Respondent 2)

b. Aanvaard

De helft van de twaalf respondenten voelt zich aanvaard door de directe omgeving, zowel door moslims als door andersgelovigen of niet-gelovige mensen. Met de directe omgeving bedoelen de respondenten hun buurt, wijk, hogeschool of universiteit, het verenigingsleven, vrienden, kennissen en familie.

“Euhm... als ik zo de politiciers bezig zie niet. Maar in mijn omgeving, de mensen waarmee ik omga, verschillende soorten nationaliteiten en verschillende geloven, dan weer wel. Er gaan altijd mensen zijn die u niet gaan accepteren en u dit gevoel ook willen geven, maar ik ga me daar niet op baseren. Maar als ik ga zien op het vlak van politiek enzovoort, dan voel ik mij absoluut niet geaccepteerd nee.” (Respondent 11)

Respondent 9 voegde hier het volgende aan toe: “Ik voel mij dus door mijn kleine samenleving wel geaccepteerd, maar door de samenleving daarbuiten veel minder.”

Van de 12 respondenten voelen 5 zich niet aanvaard door de brede samenleving. De redenen die ze hiervoor opgaven zijn ervaringen met racisme, discriminatie of uitsluiting in de samenleving.

“Door mijn studies word ik wel meer aanvaard, want dan zeggen ze: “toekomstige dokter en blablabla” en dat heeft een hoge status in de maatschappij en dat is nog een Marokkaan. Dan word ik meer aanvaard. Maar laat ons zeggen buiten, gewoon op het vlak van persoon, al doe ik niets verkeerd, eerlijk is eerlijk, je wordt niet gelijk aanvaard dan de Belgen met Belgische roots.” (Respondent 8)

Een respondent voelt zich bijna helemaal aanvaard door de brede samenleving:

“Euhm.... niet helemaal, ik zou zeggen bijna helemaal. Euhm... er wordt nog altijd anders gekeken door andere mensen, maar dan zeg ik tegen mezelf: dat ga je altijd hebben. Maar over het algemeen voel ik mij nu wel geaccepteerd in de samenleving, meer dan vroeger.” (Respondent 10)

3.3. Radicalisering en islam

In dit onderdeel werd de respondenten gevraagd of de islam wel of niet tot geweld leidt. Vervolgens werd hun gevraagd of zij IS wel of niet als een islamitische groepering zien. Tot slot werd de respondenten hun mening gevraagd over aanslagen die in naam van de islam worden gepleegd. Er werd onderzocht of zij deze aanslagen wel of niet als islamitisch zien en of deze gruweldaden volgens hen wel of niet gebaseerd zijn op lezingen van de religieuze teksten.

3.3.1. Islam en geweld

Alle twaalf respondenten gaven aan dat de islam niet tot geweld leidt. Interpretaties van de Koran die leiden tot geweld zijn volgens al deze respondenten foute interpretaties en vallen buiten het legitieme islamitische kader van de Koranexegese en traditie. Door de historische, socioculturele en politieke context van Koranverzen bewust weg te laten, ontstaan interpretaties die tot geweld leiden. De islam wordt dus misbruikt om geweld te kunnen plegen.

“Ik denk dat iemand die gelooft in Allah en zijn boodschapper en de Koran leest, ik geloof dat als je de boodschap van de islam goed kent en je opzoekingswerk daarover hebt gedaan, dat je geen mensen kunt vermoorden en niet zo wreed kunt zijn. Want een moslim is niet zo en de profeet was niet zo, dus waarom zou jij dan zo zijn? De profeet heeft nooit een gevecht gestart vanuit zichzelf tegenover mensen. Als je naar het leven van de profeet gaat kijken, heeft hij altijd teruggevochten, maar nooit zelf een gevecht gestart.” (Respondent 1)

“Ik vind van niet, maar natuurlijk heb je IS en andere groepen die verzen van de Koran uit de context halen om mensen op te roepen tot geweld. Maar als je echt de Koran leest en weet wat het is, dan kan islam nooit tot geweld leiden.” (Respondent 12)

Alle respondenten gaven aan dat de islam juist kan beschermen tegen radicalisering.

“Leidt islam tot radicalisme? Ik denk dat als je weet wat islam is en wat islam zegt dat dat helemaal niet tot dat leidt. Integendeel, dat ge juist niet mensen gaat vermoorden, dat ge juist niet je gaat afzonderen, want bij ons wordt er gezegd dat je naaste buur misschien wel belangrijker is dan een familielid die ergens anders woont. Als je buur nu jood, moslim of christen is, dat maakt niet uit.” (Respondent 5)

Van de 12 respondenten gaven 3 wel aan dat er stromingen zijn in de islam die heel streng zijn in de leer. Deze stromingen roepen niet op tot geweld, maar insinueren dat geweld niet noodzakelijkerwijs slecht is. Al deze 3 respondenten hebben het over het salafisme of *wahabisme*.

“Ik spreek niet graag over bepaalde strekkingen of takken, omdat ik dan heel snel een volk over een kam scheer en dat doe ik niet zo graag. Euh... ik denk, zonder hierbij labels te plakken, als je kijkt naar bepaalde YouTube filmpjes en de vrij strengere richtingen, ik ben ook niet zo goed met de termen hoor, dat zijn de salafisten, hoor ik vaak, de wahabisten die streng zijn. En ik zeg het met de termen ben ik niet zo vertrouwd, maar ik denk wel dat, ik heb er zelf ervaring mee gehad, ze spoorden zeker niet aan tot geweld, maar er werd wel geïnsinueerd dat het geweld niet per se slecht is.” (Respondent 2)

3.3.2. *IS een islamitische groepering*

Alle twaalf respondenten gaven aan dat IS zich wel islamitisch noemt, maar het niet is. Allen noemden IS een terreurgroep die de islam misbruikt om haar belangen te dienen en geweld te rechtvaardigen. Dit heeft als doel om macht te verwerven en heerser te worden in het Midden-Oosten.

“Als je zegt de zuivere islam, de overgrote meerderheid van de moslims in de wereld praktiseert en dan heb ik het over 99% van de moslims, dan zou ik zeggen: helemaal niet. Deze mensen hebben een totale andere agenda. Voor hen is dat geen heilige oorlog zoals ze dat aankondigen of verkondigen, voor hen is dat meer een politieke agenda. Het is meer een machtsspel en geopolitiek. Ik denk dat dat totaal niets met religie te maken heeft. Maar zoals ik al zei, de religie wordt wel gebruikt en misbruikt om mensen te overtuigen om bepaalde extreme daden te verrichten, daden die men anders niet zou verrichten.” (Respondent 3)

Een van de respondenten noemde IS bijkomend een sekte.

“Ze halen hun ideeën wel uit de islam en ze identificeren zich ook als een islamitische groep, waardoor automatisch die link wordt gelegd, maar voor mij is dat een sekte die probeert om ideeën uit de islam te trekken en dat om te vormen naar hun eigen geloof eigenlijk.” (Respondent 10)

Opmerkelijk is dat 4 van de 12 respondenten van mening zijn dat IS is ontstaan door het westerse buitenlandbeleid in het Midden-Oosten. De Amerikaanse invasies in Afghanistan en Irak leidden volgens deze groep respondenten tot politieke destabilisering en chaos in de regio, waardoor terreurgroepen als IS konden ontstaan. Deze terreurgroepen claimen dan een strijd te leveren tegen de westerse militaire bezetting en overheersing in islamitische landen.

“Ja, ge hebt van alles hè. Het is begonnen bij de Arabische lente en daarvoor 9/11. Veel van die bewegingen worden dan bestrijd en daaruit zijn dan weer andere groeperingen uit voortgekomen als IS. En die zeggen dan dat ze vechten tegen onderdrukking van Amerika en de westerse macht en dat ze willen dat er een islamitische staat wordt opgericht.” (Respondent 12)

3.3.3. *Aanslagen in naam van de islam*

Alle twaalf respondenten gaven aan dat aanslagen die worden gepleegd in naam van de islam niet islamitisch zijn. De meerderheid van de respondenten noemde dat de daders beïnvloedbare personen zijn die heel weinig kennis hebben over de islam en dat ze zo gerekruteerd zijn door extremistische groeperingen.

“Goh, God heeft letterlijk gezegd dat alleen Hij een leven geeft en een leven neemt. En dan zelfmoord plegen, dat is al heel tegenstrijdig van wat de islam daarover zegt. Hebt gij ooit de Koran gelezen? Hebt gij ook de Hadith erbij gepakt of neem je gewoon allemaal dingen klakkeloos over van iemand die zo'n dingen zegt? Je moet ook onderzoek doen en heel kritisch zijn. Het zijn geen islamitische daden van wat zij doen, maar ik geloof wel dat zij die dat doen wel geloven dat dat allemaal juist is. Dus voor hun is dat wel islam en jihad en zij geloven dat dat oprecht goed is.” (Respondent 11)

Opmerkelijk is dat twee respondenten aangaven dat de daders geen moslims zijn.

“Ja, ik weet niet. Ik denk dat dat mensen waren die geen geloof hebben en die de islam in een slecht daglicht willen stellen. Maar ik denk niet dat dat moslims waren, want moesten dat moslims zijn en die hun geloof goed kennen, dan zouden die zulke dingen nooit doen.” (Respondent 4)

3.4. De root causes van radicalisering

Voor dit onderdeel werd de respondenten gevraagd welke factoren ertoe hebben bijgedragen dat jongeren vanuit België naar het conflictgebied Syrië zijn vertrokken om zich te voegen bij IS. De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan dat radicalisering wordt veroorzaakt door een samenspel van micro- meso- en macrofactoren. Op het microniveau zijn onder meer een moeilijke thuissituatie, opgroeien in armoede, een crimineel verleden, een *no-futuregevoel* en een identiteitscrisis triggers. Op het mesoniveau worden het wegvallen van structuren of zwakke sociale structuren en netwerken, zoals familie, vrienden, kennissen en de schoolcultuur en -omgeving, naar voren geschoven. Deze leemte wordt dan ingenomen door extremistische groeperingen die beïnvloedbare jongeren rekruteren. Het macroniveau gaat dan over structureel racisme, discriminatie en uitsluiting in de samenleving en de geopolitiek in het Midden-Oosten.

“Dat is alles tezamen, dat is die onwetendheid, radicalisering. Een jongetje wordt hier geboren in België. Die krijgt een bepaalde opvoeding en krijgt liefde van zijn ouders. De hoofddoek, de islam enzovoorts is voor hem normaal. En in de buitenwereld hoort die van islam dat zijn monsters en dat moet worden verboden. En als ge dan al die dingen hoort en bovenop al die haat en het gaat niet goed op school. En dat zijn meestal mensen van lagere klassen, meestal van Borgerhout en mensen geven u geen job omwille van uw naam, omwille van uw afkomst. Tuurlijk heb je dan IS en die wakkeren het vuur aan en die zeggen van: “Dat is ook zo, kom naar ons, wij zijn wel uw broeders wij helpen u wel.” En dan kunnen zo’n mensen snel veranderen en hen volgen.” (Respondent 12)

“Euhm... ik denk dat die jongeren, die voelden zich misschien niet geaccepteerd in de samenleving, die hebben misschien een heel moeilijke thuissituatie, misschien heel veel meegemaakt in hun leven euhm..., waardoor ze heel naïef zijn geworden en zoiets horen van: oh, dat is iets waarvan ik deel wil uitmaken, want ik heb het hier toch al zo slecht. En ze gaan dat gewoon willen geloven. Ik denk dat ze ergens vanbinnen wel misschien geloven dat als ze meedoen, dat ze naar het paradijs zullen gaan. Maar het is gewoon omdat hun thuissituatie zo fragiel is en van alles hebben meegemaakt, waardoor ze makkelijk beïnvloedbaar zijn.” (Respondent 10)

Van de 12 respondenten gaven 4 de jihad willen voeren aan als reden van het vertrek van jongeren. Hierbij vertelden ze dat deze jongeren misleid zijn, omdat ze in een conflict zijn terechtgekomen waar iedereen tegen iedereen vecht.

“Er waren er daartussen die zeiden van: “Weet ge, ik ga naar Syrië, ik ga daar vechten voor mijn broeders. Ik doe de jihad, ik vecht daar voor mijn geloof” enzovoort. Maar ik denk dat het daar al vrij snel duidelijk werd dat het weinig met jihad te maken had. En dat is een beetje waar het schoentje wringt, want als ze meer educatieve kennis hadden van wat het geloof is, dan hadden ze kunnen categoriseren van ja, oké, het gaat ook niet enkel om het geloof hè, maar ook om het gezond verstand. Want als je een mens van een dier onderscheidt, dan is dat wel het gezonde verstand dus. Je ziet dan zelf van het is niet alleen puur en alleen vechten om het geloof, want er zijn mensen die gelovig zijn en die vechten tegen mekaar. Dus het is niet alleen Assad die vecht tegen de rest, maar het is ook een beetje tegen elkaar.” (Respondent 5)

Opmerkelijk is dat 9 van de 12 respondenten het westerse buitenlandbeleid in het Midden-Oosten aangaven als trigger voor radicalisering van jongeren. De war on terror en de Amerikaanse invasies in Afghanistan en Irak, de bezetting en kolonisering door Israël van Palestijnse gebieden, waarbij het westen de kant blijft kiezen van Israël, en het niet optreden van het westen tegen president Bachar al Assad, waardoor het geweld in Syrië is geëscaleerd, worden als redenen naar voren geschoven. Dit westerse buitenlandbeleid wekt volgens de meerderheid van respondenten woede op bij moslims

wereldwijd en dat wordt ingegeven op basis van de perceptie dat het westen erop uit is de landen in het Midden-Oosten (militair) te overheersen.

“Goh, ik denk dat dat een totale failure was, een grote, catastrofale failure. Dat is de grootste fout dat ze ooit hebben kunnen maken naar mijn mening. Want Al Qaida was voor 9/11 een zeer, zeer kleine groep van mensen, die nauwelijks aandacht kregen van de wereld. Maar sinds 9/11, sinds de Amerikanen zich hebben bemoeid en Irak zijn binnengevallen en mensen familieleden hebben verloren en hun huizen, ja, door de oorlog hè, ja, mensen beginnen dan afkeer te krijgen tegenover het westen. En dan zijn ze die groeperingen beginnen, volgen, *joinen*, omdat ze een gemeenschappelijk doel kregen, namelijk het westen vernietigen, omdat het westen ons heeft aangevallen.” (Respondent 3)

“Het zet kwaad bloed bij ons allemaal als moslims, want het is onrechtvaardig en de bevolking daar is daar het grote slachtoffer van. Maar dit wil niet zeggen dat wij moslims dan allemaal gaan radicaliseren, dat niet hè. Maar het is wel zo dat dan van die jongeren die het al heel moeilijk hebben en met zichzelf in de clinch zitten en van alles meemaken, zoals discriminatie en weet ik veel wat, dat die oorlogsbeelden in Irak en Syrië en het bewust zijn dat het westen daar ook mee te maken heeft, dat dit voor hen dan een druppel op de hete plaat is. Dat ze dan zich gewelddadig gaan afzetten tegen het westen.” (Respondent 1)

Een respondent noemde de aanslagen die op westers grondgebied worden gepleegd door personen met een islamitische achtergrond een terugslag van westerse militaire interventies in het Midden-Oosten.

“Na zo’n aanslag ga je dan spreken met andere mensen en ik kom met zeer verschillende mensen in contact en sommigen vinden dat heel erg en anderen zeggen dan van boontje komt om zijn loontje. Het westen zit constant in de Arabische wereld bommen te gooien en met straaljagers rond te vliegen, dan is het niet meer dan normaal dat ze dan een klap terugkrijgen. Maar ja, natuurlijk sta ik niet achter zo’n uitspraak, maar het leeft ergens wel.” (Respondent 2)

Naast het westers buitenlandse beleid wees de meerderheid van de respondenten naar de Arabische regimes in het Midden-Oosten die een wanbeleid voeren en oorlogsgeweld veroorzaken.

“Ik denk dat dat verschillend is, dat dat niet dezelfde oorzaak heeft bij iedereen. Wat bedoel ik daarmee: de ene kijkt naar die video’s van hoe vrouwen en kinderen in Syrië mishandeld worden en ze krijgen dan zoveel empathie en ze krijgen dan woede, en ze zien die onrechtvaardigheid en staan machteloos. En ze zien van er wordt niks tegen gedaan in de wereld, door de andere landen, laat mij dan een bijdrage zijn voor die mensen. En daardoor vertrekken zij.” (Respondent 8)

Een samenspel van frustraties en machteloosheid ten aanzien van de gevolgen van dit wanbeleid en politiek in de islamitische landen van het Midden-Oosten zet jongeren die met zichzelf in de knoop zitten en andere problemen en moeilijkheden ondervinden in hun leven er uiteindelijk toe aan te radicaliseren.

3.5. Radicalisering als een lineair proces

In dit onderdeel werden de respondenten bevraagd over de predictive policy van de overheid om de radicalisering van jongeren in een vroeg stadium te detecteren. Deze beleidsaanpak heeft als basis de dominante theorie dat radicalisering een proces is. Radicalisering wordt hierbij in een continuüm geplaatst met extremisme en terrorisme, waarbij radicalisering het eerste stadia is en het laatste stadia terrorisme. Brede maatschappelijke actoren als leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers worden voor deze predictive policy ingezet. De respondenten kregen vier vraagstellingen met betrekking tot het vroegtijdig opsporen van radicalisering bij jongeren:

- Wel of geen voorstander van de inzet van leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers?
- Welke ondersteuning kan de overheid bieden voor de preventie van radicalisering?
- Heeft de Belgische staat het recht om het land tegen terreur(dreiging) te beschermen?
- Wel of geen voorstander van een Belgische islam?

3.5.1. Wel of geen voorstander van de inzet van leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers?

De helft van de respondenten heeft gemengde gevoelens over de inzet van leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers voor de opsporing van radicalisering bij jongeren.

“Ja, maar dan moeten deze personen eerst goed gevormd worden om te weten wat radicalisering nu juist is. Ik vind dat een leerkracht wel die verantwoordelijkheid heeft, maar ik vind ook dat deze de verantwoordelijkheid heeft om goed te weten wat radicalisering precies is en dat het niet wordt gehaald van het laatste nieuws en zulke kranten.” (Respondent 2)

De andere helft is tegen de inzet van deze actoren.

“Nee, ik vind van niet nee, want die leerkrachten zijn waarschijnlijk ook maar onwetende mensen. Als bijvoorbeeld een leerling, pak weg, met een *khimaar*, ik weet niet hoe ik dat moet zeggen in het Nederlands, een lang kleed, alles is bedekt bij een meisje en bijvoorbeeld bij een jongen is dat een lang kleed, dat zien zij bijvoorbeeld al als een vorm van radicaal, terwijl dat niks met radicaal te maken heeft, helemaal niks. Hoe kan je iemand gaan willen opsporen die radicaal is, terwijl je zelf de kenmerken niet kent van wat radicaal zijn is? Begrijp je dat goed?” (Respondent 8)

Deze terughoudendheid wordt ingegeven door drie vaststellingen aan de hand van de meningen en ervaringen van de respondenten. Een eerste vaststelling is dat er geen eenduidige definitie van radicalisering bestaat, waardoor het een containerbegrip is geworden.

“Ik denk niet echt dat deze actoren een duidelijke definitie hebben van radicalisering of dat er alleszins nog veel kennis moet worden opgedaan om dit wel te hebben ... Dan wordt er olie op het vuur gegooid, dat je ervoor zorgt dat die jongeren zich meer geïsoleerd voelen misschien, onterechte conclusies getrokken worden. Ik denk dat het niet slecht is dat leerkrachten hierover meer opleidingen krijgen, zodat ze meer informatie krijgen over wat de juiste definitie van radicalisering is. Want nu is het van: wat is radicalisering? Iedereen kan daar een andere mening over hebben.” (Respondent 3)

Een tweede constatering is dat leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers met een niet-islamitische achtergrond moeilijk een onderscheid kunnen maken tussen islamitisch orthodoxe uitingen van geloof en radicalisering.

“Bijvoorbeeld ik had vroeger een leerkracht op school en als we dan tegen haar zeggen van ik wil later een hoofddoek gaan dragen en dat ik vijf keer per dag wil bidden, dan was dat voor haar al radicaal. Dan was dat van: “Dat kan toch niet, je bent hier geboren.” Voor haar was dat al een radicale gedachte, terwijl dat is niet radicaal zijn, maar praktiserend.” (Respondent 1)

“... Euhm... misschien iemand die heel hard met het geloof bezig is, ik denk dat ze die al als geradicaliseerd gaan zien. Of iemand die heel sterk voor zijn geloof opkomt, terwijl men dat op school niet apprecieert. Ik denk dat vanaf iemand al een grotere baard laat groeien en vaak over de islam praat dat ze dan al een beetje een vermoeden van: ah, ja, dat is wel een extremistische moslim, daar moet ik wat meer een oogje op zetten.” (Respondent 10)

De meerderheid van de respondenten pleitte daarom voor de inzet van maatschappelijke actoren met een islamitische achtergrond. Zij zien dit niet alleen als een bescherming tegen stigmatisering en visering van moslimjongeren, maar ook als een meer efficiënte beleidsaanpak. Actoren met een islamitische achtergrond kunnen immers wel beter een onderscheid maken tussen islamitische orthodoxie en radicalisering, omdat zijzelf zijn opgegroeid met het islamitische geloof. Daarenboven hebben zij meer affiniteit met de leefwereld van jongeren met een migratieachtergrond die vaak te maken hebben met onbegrip, racisme en uitsluiting in de samenleving.

“Het moet van onze eigen gemeenschap komen. Dus die jongeren die dan vatbaarder zijn voor radicalisering, die gaan hulp moeten nodig hebben van andere jongeren. Ik heb zelf gewerkt in een leerlingenbegeleidingscentrum, gewoon als huiswerkbegeleiding, en ik voelde daar soms van: oei, die jongen, als die blijft omgaan met de jongens waarmee hij omgaat, dat die gaat geradicaliseerd geraken. Maar als ik daar dan mee spreek, dan is dat van gij moet naar school gaan, ge moet niet denken dat wij de vijand zijn, absoluut niet. En als ik dat tegen hem zei, dan nam hij dat van mij aan, maar als een Belgische begeleider dat tegen hem zei, dan moest hij daar niks van horen. Van mij wou hij dit wel aannemen, omdat hij denkt van: gij bent ook een moslim en gij maakt hetzelfde als mij door. Politie inschakelen is verkeerd, sociale werkers inschakelen is verkeerd, het moet echt binnen onze eigen gemeenschap gebeuren. Van imams moet er hulp komen, van maatschappelijk werkers die zelf moslims zijn, van vrijwilligers zoals ik die dezelfde problemen doormaken van: gij maakt dat mee elke dag, ik ook. Plus, ge wordt daar comfortabel door van: oké, ik ben niet alleen.” (Respondent 9)

Een derde vaststelling van de respondenten is dat een schoolomgeving niet mag verworden tot een plaats om jongeren te beperken in hun vrijheid van meningsuiting. Veel jongeren uiten tijdens hun adolescentieperiode ongenueanceerde meningen. Dit heeft vaak te maken met een groeiproces dat ze doormaken en dat moet niet altijd gezien en begrepen worden als een opstap naar radicalisering. De respondenten vinden het belangrijk dat jongeren de ruimte krijgen om hun meningen, ervaringen en frustraties te uiten zonder dat dit gesignaleerd wordt als radicalisering.

“Kijk, ik vind het wel goed als er meldingen worden gedaan van zodra er bepaalde grenzen worden overschreden, maar dan bij volwassen mensen. Kinderen, pubers, tieners, vooral in het middelbaar, als je die educatief goed begeleidt, dan zullen zij zulke zaken niet doen. Dan heb ik eerder de mentaliteit van: mensen, geef nu toch meer aandacht aan het educatieve, want dat gaat meer achteruit. Focus meer op minder racisme, minder discriminatie, focus meer op iedereen betrekken, iedereen laten doen wat hij of zij graag doet. Dan ben ik ervan overtuigd dat wij dat probleem met jongeren veel minder gaan hebben. Want jongeren zijn vaak mensen die niet veel begrijpen en het is de manier waarop je met hun omgaat dat er voor gaat zorgen van: oké, nu word ik radicaal of niet.” (Respondent 5)

3.5.2. Welke ondersteuning kan de overheid bieden?

Wat de overheid volgens de meerderheid van de respondenten wel kan doen voor P/CVE zijn de volgende acties.

- investeren in jeugd- en straathoekwerk;
- racisme en discriminatie efficiënter bestrijden;
- erkenning van de islamitische identiteit van jongeren;
- ruimte bieden aan de geloofsbeleving op school en op het werk;
- een gelijkkansenbeleid voeren;
- meer diversiteit in de politiek, onder leraren en in het politiekorps;
- relaties bevorderen tussen moslims en andersgelovigen of niet-gelovigen;

- samenwerken met door moslimgemeenschappen gekozen sleutelfiguren (ook vertegenwoordigers van orthodoxe stromingen in de islam);
- integratie van een vak islam in het onderwijscurriculum om de associatie van de islam met geweld en terreur los te koppelen.

Respondent 7 vertelde het volgende hierover: “Euhm... inzetten op jeugdwerkers en straathoekwerkers, mensen met eenzelfde geloof en achtergrond die die jongeren kunnen begrijpen en hen beter helpen daardoor.” Respondent 1 voegde hier het volgende aan toe: “De overheid kan ook meer ervoor zorgen dat moslimjongeren zich beter aanvaard voelen in de samenleving door meer erkenning te geven van hun islamitische identiteit.” Respondent 8 zei het volgende over deze kwestie:

“Euhm... ja, en ook gewoon duidelijk maken dat de islam vrede is. Want als ge nu op straat gaat zeggen de islam is vrede, de mensen gaan u letterlijk uitlachen. Dat is de realiteit, want hun hoofd is zo hard gebrainwasht over absurde zaken over de islam, dat als ge dan de betekenis wil uitleggen dat ze jou gewoon gaan uitlachen van: ja ja... Dus dat ze duidelijk maken aan de mensen wat de islam nu precies is.”

Ten slotte voegde respondent 12 dit toe: “Het aanbieden van vormingen over de islam in het onderwijsprogramma, zodat niet-moslims leren kennen wat de islam is en waar het voor staat.”

3.5.3. Heeft de Belgische staat het recht om het land tegen terreur(dreiging) te beschermen?

Alle respondenten zijn van mening dat de Belgische staat niet alleen het recht, maar ook de plicht heeft om het land te beschermen tegen alle vormen van terreur(dreiging). Wel gaven de respondenten aan dat dit dient te gebeuren met respect en de mensenrechten moeten worden nageleefd. Geloofsgemeenschappen mogen bij het antiterreurbeleid van de staat niet worden gestigmatiseerd of onder extra surveillance worden geplaatst.

“Ja, natuurlijk. Je moet zeker antiterreurequipes inzetten en zo. Ge moet uw land zeker beschermen tegen mensen die het proberen aan te vallen, dat is iets heel logisch. Marokko heeft ook antiterreurgroepen, andere islamitische landen hebben ook antiterreurgroepen. Dat is normaal dat je je land willen beschermen tegen mensen die kwaad willen doen.” (Respondent 12)

Respondent 9 vertelde het volgende over dit onderwerp: “Ja, natuurlijk wel, maar dan voor alle vormen van terreur en ook in lijn met de mensenrechten. Het moet gedaan zijn dat moslims en de islam gelinkt worden met terreur. Daar ondervinden wij als moslim enorm veel schade aan.”

3.5.4. Wel of geen voorstander van een Belgische islam?

De respondenten werd gevraagd wat zij vinden van een ontwikkeling van een Belgische islam. Deze vraag werd gesteld, omdat in het publieke debat over de plaats van de islam in de samenleving het concept ‘Belgische islam’ vaak wordt gebruikt. Dit concept verwijst naar een vorm van de islam die gezien wordt als inpasbaar in de westerse traditie van verlichting en tolerantie. Een ‘Belgische islam’ zou dan gematigd, verlicht en tolerant zijn. In het P/CVE-beleid wordt het concept gebruikt als een tegenhanger van de ‘radicale islam’ die geweld en terreur zou verheerlijken of die hiertoe zou aansporen. In de beleidspraktijk van het P/CVE-beleid is daarom te zien dat bepaalde overheden geneigd zijn om islamitische organisaties te steunen waarvan wordt aangenomen dat deze een

'Belgische islam' ontwikkelen, in tegenstelling tot de meer orthodoxe islamitische organisaties die weinig steun ontvangen.

De overgrote meerderheid van de respondenten zei geen voorstander te zijn van de ontwikkeling van een 'Belgische islam'. Volgens deze respondenten wordt dit concept gebruikt als legitimatie voor de bemoeienis van de overheid met de geloofsbeleving en -praktijk van moslims. Zij zien dit als een schending van het principe van de scheiding tussen kerk en staat.

"Ik vind van niet. We hebben hier scheiding tussen kerk en staat en dus de overheid mag bepaalde grenzen niet overschrijden, dus neen. Zij kan wel straffen als bepaalde wetten worden overschreden, maar zich niet gaan moeien in een religie. Er is zo lang gestreden voor scheiding tussen kerk en staat, dus moet dit zo blijven en niet alleen wanneer het je goed uitkomt." (Respondent 2)

Verscheidende respondenten gaven aan dat er maar een islam is die universeel is en inpasbaar is in elke tijd, plaats en context, dus ook in het westen. Een respondent vertelde dat de islam juist beter inpasbaar is in het westen dan in de Arabische wereld, omdat in het westen in overeenstemming met wat de islam voorschrijft meer wordt geïnvesteerd in de bevordering van vrouwenrechten en armoedebestrijding.

"Het is zelfs zo dat de westerse wetgeving veel dichter aanleunt bij de islam dan bijvoorbeeld de wetgeving in de Arabische landen. ... Awel, bijvoorbeeld hier in het westen wordt er veel aandacht geschonken aan vrouwenrechten en is discriminatie van vrouwen verboden. De islam denkt daar ook zo over en vindt vrouwenrechten heel erg belangrijk. Dat zie je dan niet in Arabische landen als Marokko en andere, waar vrouwen nog steeds gediscrimineerd worden en bijvoorbeeld waar men nog steeds zonen boven dochters verkiest. De islam wil ook een rechtvaardige en gelijke samenleving en dat vind je hier in het westen veel meer dan in de Arabische landen, waar er veel ongelijkheid en armoede heerst." (Respondent 1)

Een andere respondent gaf daarentegen aan dat er sterke verschillen zijn tussen het islamitische systeem en het westerse systeem, maar dat het ene systeem niet beter is dan het andere. Bij sommige zaken botsen ze met elkaar. Er moet dan in de samenleving rekening gehouden worden met die verschillen.

"Omdat het islamitisch systeem verschilt met het westerse idee en het westen mag denken dat ze zo modern is, maar ik denk dat het heel belangrijk is om te beseffen dat er twee verschillende systemen zijn: het islamitisch en het westers denken. En als je die twee gaat mengen, dan gaan er wat botsingen zijn, maar je moet ook aanvaarden dat er verschillen zijn. En zolang dat niet wordt aanvaard, het feit dat er verschillen zijn betekent niet dat het ene beter is dan het andere, het betekent gewoon dat elk goed is op de eigen manier. Maar ja, je hebt mensen die graag willen gaan vergelijken en ik denk dat dat het beetje het moeilijke is." (Respondent 2)

De meerderheid van de respondenten benoemde dat de universele islam voorschrijft dat moslims die als minderheid leven in een niet-islamitisch land de wetten van dit land dienen te respecteren en na te leven. Respondent 10 zei hier het volgende over: "... Bij ons, in ons geloof staat er al dat wij ons moeten houden aan de wetten van het land waarin wij wonen, dus wordt dat al geïncorporeerd in de islam dat wij ons houden aan de wetten van België."

Daarboven is in het westen de vrijheid van godsdienst grondwettelijk verankerd, waardoor de publiekelijke geloofsbeleving van moslims niet indruist tegen de Belgische grondwet en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.

"Absoluut niet. Ik studeer zelf rechten en ik heb de grondwet meerdere keren moeten lezen. En ik heb niets gezien van wat de islam mij voorschrijft dat dat tegen de grondwet ingaat. Er is niets dat de islam

mij voorschrijft dat tegen het Europees verdrag van de mensenrechten ingaat, niets. Waarom wordt daar zo'n probleem van gemaakt? Dat is gewoon verenigbaar met elkaar." (Respondent 9)

Twee respondenten zeiden wel voorstander te zijn van een 'Belgische islam' of een 'Europese islam' en zij begrijpen dat als een islam die ontdaan is van culturele tradities en gewoonten die in feite meer met de Arabische cultuur te maken hebben dan met de islam.

"Euhm... islam in de Arabische wereld, als je ernaar kijkt, ik denk niet dat dat zoveel gaat verschillen, maar er zijn wel een aantal *keypoints*. Het probleem is tegenwoordig in de Arabische wereld, in Marokko en Noord-Afrika en dergelijke..., het culturele aspect speelt ook een rol. Men kijkt niet zuiver naar het theologische en dan hebben we het bijvoorbeeld over vrouwenrechten. Ja, als je dan kijkt naar de Arabische wereld, ja, de rechten van de vrouwen worden er niet echt toegejuicht, terwijl dit vanuit de islam of het theologische wel zou moeten. Een vrouw is evenveel waard als een man voor God. Ik bedoel: er is geen verschil tussen de twee. Een Europese islam kan denk ik dan meer nadruk leggen op het theologische aspect, waardoor er meer gelijkheid komt voor vrouwen, omdat het culturele minder in de weg gaat staan." (Respondent 3)

3.6. Stigmatisering en surveillance

In dit onderdeel worden twee thema's besproken: stigmatisering en surveillance. Met betrekking tot het thema stigmatisering werd de respondenten gevraagd hoe ze zich voelen na elke aanslag die gepleegd wordt op westers grondgebied door personen met een moslimachtergrond. Vervolgens werd hun gevraagd of ze zich na een dergelijke aanslag wel of niet gestigmatiseerd voelen. Voorts werd gevraagd wat ze vinden van begrippen als 'moslimterreur', 'islamitisch geïnspireerde aanslagen', 'radicale islam', 'radicale moslim' en 'salafist', die gebruikt worden om dergelijke aanslagen te benoemen en te duiden. Verder werd de respondenten gevraagd of zij wel of niet een verschil zien in de verslaggeving over aanslagen die worden gepleegd door personen met een moslimachtergrond en personen met een niet-moslim achtergrond. Tot slot werd de respondenten gevraagd te verwoorden hoe zijzelf een aanslag die gepleegd is door een persoon met een moslimachtergrond zouden benoemen en duiden.

Met betrekking tot het thema surveillance werd de respondenten gevraagd of ze zich wel of niet meer gesurveilleerd voelen na elke aanslag die gepleegd wordt op westers grondgebied door personen met een moslimachtergrond. Vervolgens werd hun gevraagd of de islam sinds deze aanslagen meer of minder gecontroleerd wordt.

3.6.1. Stigmatisering

a. Stigmatisering na een aanslag

Alle twaalf respondenten gaven aan dat ze de aanslagen heel erg vinden en dat deze een heel slecht gevoel geven.

“Eerst en vooral geschokt, want ik ben ook een Belg. Toen de aanslag gebeurde in Zaventem, dat raakte mij enorm. Ik ben daar ook geweest. Er zijn trouwens ook moslims onder de slachtoffers, maar ik voel ook mee met de niet-moslims. Elk mens die zijn leven verloren heeft, omdat het zinloos geweld is, dat heeft mij enorm geraakt, net zoals iedereen. En ook voel ik mij, hoe moet ik het zeggen, verantwoordelijk. Niet omdat ik niets te maken heb met die groepering, maar wel dat je toch het gevoel krijgt van: hoe gaan de mensen weer over ons denken? Die polarisatie gaat weer vergroten, er gaan meer mensen rechtser opvattingen hebben. Ja, dat is dan van *here we go again, 9/11 over and again* en ja, die vragen krijg je dan wel van: “Wat denken jullie hierover?” En dan denk ik van: allee, mensen, hoe durven jullie dat te vragen? Zo precies van dat we zulke daden zouden goedkeuren.” (Respondent 3)

“Goh, amai, soms kan ik dat moeilijk beschrijven, want dat doet heel veel pijn. Anderzijds voel ik heel erg mee met de mensen waarmee zulke dingen gebeuren en vind ik dat enorm, enorm erg. En anderzijds gaat het weer in mijn hoofd van: oké, *here we go again*, we gaan allemaal terug gevisieerd worden. Dus ik wil niet zeggen dat wij ook slachtoffers zijn, maar door die aanslagen, door hen zitten wij ook allemaal in de shit, want wij worden ook allemaal geassocieerd met hem.” (Respondent 11)

Alle twaalf respondenten gaven aan zich gestigmatiseerd te voelen na elke aanslag die gepleegd wordt op westers grondgebied door personen met een moslimachtergrond. Indicaties van stigmatisering zijn scheef bekeken worden, een sfeer van wantrouwen jegens hen omdat ze moslim zijn en zich telkens moeten verantwoorden na een aanslag.

“De leerkrachten, als ze erover beginnen en dan kijken ze naar ons de moslims. Er is altijd een klein groepje moslims in de klas en die zitten dan bij elkaar en dan krijgen we die vraag van: “Wat vinden we ervan?” Allee, jullie weten toch dat we zo’n dingen niet oké vinden? Waarom vragen jullie dan aan ons wat wij ervan vinden? Zien jullie ons ooit zoiets doen? Nee, dan vinden we dat ook niet oké. Alsof dat ons geloof is en alsof dat een van onze broeders dat heeft gedaan en dat frustreerde mij wel.” (Respondent 10)

Een respondent gaf aan dat leerkrachten die universitair geschoold zijn wel een duidelijk onderscheid kunnen maken tussen islam en extremisme bij dergelijke aanslagen. Respondent 9 zei hier het volgende over: “In het 6de middelbaar had ik leerkrachten die een universitaire opleiding hebben gehad die heel slim waren en die nooit hebben gezegd van: “Dat is islam.” Ze zeiden steeds van: “Dat is extremisme.””

De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan dat de mediaberichtgeving over en de politisering van de aanslagen heeft geleid tot een vergroting van de tegenstellingen tussen moslims en niet-moslims in de samenleving.

“... Het is vooral gericht op de moslims en de media doet er alles aan om de aandacht op de moslims te houden. Als niet-moslim moet je je al afzetten van ja, moslims zijn niet de enige die geradicaliseerd kunnen zijn, dat kan ook bij andere bevolkingsgroepen. Want als we het bijvoorbeeld over een *schoolshooter* hebben, ja..., die man heeft dat en dat gedaan, maar ja, dat is ook radicalisering. Maar dat woordje plakken, omdat de media ons wil doen geloven dat enkel met moslims te maken heeft en je

daardoor niet genoeg aandacht geeft aan de anderen, tenzij je daar slim genoeg voor bent. Ik zal het zo maar zeggen.” (Respondent 9)

De omstreden Mohamedcartoons zijn een voorbeeld van polarisering en de toename van anti-moslimsentimenten. Alle twaalf respondenten gaven aan gekant te zijn tegen het tonen van deze beledigende cartoons aan leerlingen op school.

“Ik vind niet dat ze dat mogen tonen. Ik vind dan soort van dat ze de moslimjongeren hiermee provoceren. Euhm... dat wij daar zo gevoelig voor zijn en dat ze dat dan laten zien aan jongeren die gefrustreerd zijn en dan kwaad worden en dan heb ik het gevoel dat ze emoties willen lokken van die jongeren. Ik vind dat helemaal niet nodig. Dat levert geen extra kennis op voor andere mensen. Dat brengt helemaal niets nuttigs op in mijn ogen.” (Respondent 10)

Zij zijn van mening dat het recht op vrijheid van meningsuiting begrensd is en ze storen zich aan het meten met twee maten als het over andere gevoelige thema's gaat, zoals het spotten met vrouwen, joodse mensen en homoseksuelen.

“Ja, dat kunnen ze inderdaad dan gebruiken, maar dan moeten ze ook de andere dingen gebruiken dat gevoelig ligt bij heel wat andere mensen. Nogmaals, dan moet je dat ook naar boven halen. Als je het over alles wil hebben, dan moet je dat ook naar boven halen. Niet het ene wel en het andere niet. Awel, bijvoorbeeld zeggen dat je tegen homoseksualiteit bent of met homo's lachen of daar een bepaalde mening over uiten dat voor anderen heel extreem is, ja, dan moeten ze dat ook kunnen uiten hè. Want als zij dat dan doen door onze profeet te beledigen en dat ons heel veel pijn doet en dat we dat dan wel moeten slikken. Awel, als je wil praten over vrijheid van meningsuiting, dan moet dat over alles kunnen.” (Respondent 11)

b. Gebruik van de begrippen 'moslimterreur', 'islamitisch geïnspireerde aanslagen', 'radicale islam', 'radicale moslim' en 'salafist'

Alle twaalf respondenten zijn gekant tegen het gebruik van de bovenvermelde begrippen om aanslagen die gepleegd zijn door personen met een moslimachtergrond te benoemen en te duiden, omdat deze begrippen associaties oproepen met de islam en terreur. Hierdoor wordt het beeld versterkt dat de islam een gewelddadige religie is. Dit mechanisme leidt ertoe dat het wantrouwen ten aanzien van moslims groeit op basis van een geloof dat zij een religie aanhangen die gevaarlijk is.

“... Mensen krijgen dan angst telkens als ze islam of moslims horen en dan denken ze van: het kan ook mijn moslimbuur zijn die zo een aanslag kan plegen. Als je dat telkens hoort van islamitisch geïnspireerde aanslag of moslimterrorisme, dan begin je erin te geloven dat de islam gevaarlijk en gewelddadig is. En omdat wij als moslims dit geloof aanhangen, dat we dan gevaarlijk zijn en dan willen de mensen weten of je ook zo bent als die terroristen.” (Respondent 1)

Een respondent heeft minder problemen met gebruik van het woord 'salafist', omdat in dat woord islam niet te lezen of te horen is. Respondent 9 zei hierover het volgende: “... Ik ben al blij als ik het woord islam daar niet zie staan. Echt islam en moslims zoveel mogelijk weg krijgen van die begrippen.”

De overige respondenten hebben wel moeite met gebruik van het begrip 'salafisme', omdat het alsnog wordt geassocieerd met de islam. Daarenboven hebben veel mensen weinig kennis over de islam, waardoor ze geen onderscheid kunnen maken tussen 'salafisme' en de zogenaamde *mainstream* islam. Respondent 12 had hier de volgende opmerking over: “Ja, salafisten zijn ook weer... Mensen die niets over de islam weten, die gaan alles van de islam als salafisme zien hè. En een radicale moslim, dat is voor veel mensen hetzelfde hè.”

c. Verslaggeving terreurdaden gepleegd door moslims en niet-moslims

Alle respondenten gaven aan dat de media de neiging hebben onmiddellijk van een terreuraanslag te spreken en te schrijven als de dader een moslim is zonder voorafgaand onderzoek.

“Als ik kijk naar het nieuws en er is iets gebeurd, een aanslag of weet ik wat, en de man heeft een baard of heeft een islamitische naam of een rare achternaam die iets islamitisch kan hebben, gaan ze er al meteen van uit dat het een terroristische aanslag is, altijd. Dat wordt altijd als eerste gezegd. Een terroristische aanslag wordt dus altijd gelinkt met iets islamitisch, terwijl bijvoorbeeld iemand die een joodse, christelijke of boeddhistische ideologie heeft, die kan ook een terroristische aanslag plegen in mijn ogen, maar in de ogen van de media kan dat blijkbaar niet.” (Respondent 1)

Anderzijds zijn de media volgens de respondenten terughoudender om van terrorisme te spreken of te schrijven, als het gaat om aanslagen die gepleegd zijn door blanke personen met een niet-moslimachtergrond. Zo wordt een aanslag die is gepleegd door een blanke man die niet-moslim is eerder geduid als een ‘schietincident’ en wordt de dader veeleer als een schutter dan als een terrorist omschreven. Hierbij geven de media wel een duiding van de psychische toestand van een blanke dader, terwijl dat bij een dader met een moslimachtergrond niet wordt gedaan. Zo wordt een blanke dader vaak omschreven als een mentaal ziek persoon of een persoon met psychische problemen of een depressie. Het psychologische welbevinden van een dader met een moslimachtergrond wordt daarentegen niet onderzocht en aangehaald. Deze wordt louter omschreven als een sympathisant of lid van een terreurnetwerk die erop uit is terreur te zaaien.

“Ja, waarom ze dat doen, dat lijkt me logisch. Als een man tijdens een bomaanslag “Allahoe Akbar” noemt of in Parijs mensen neersteekt, het is ergens logisch, maar het mag niet, want dan kleur je het beeld, waardoor mensen automatisch de islam linken met terreur, terwijl dat dat niet mag. En wat dan ook pijn doet is dat als een blanke man iets fout doet en een aanslag pleegt, dan is het van: het is een verwarde man, iemand die in de psychiatrie heeft gezeten. Dan wordt de term aanslag niet meer gebruikt, maar in de media als een allochtoon iets fout heeft gedaan zie je in de kop staan allochtoon, Marokkaan, Turk heeft dit gedaan. Maar als die allochtoon dan bijvoorbeeld de olympische kampioenschap heeft gewonnen, dan wordt het van: onze Belg waar we trots op zijn. Dus als het iets negatiefs is, dan is het een allochtoon, vreemdeling, moslim. En als het iets positiefs is, dan is het onze Belg, onze landgenoot enzovoorts en dat is gevaarlijk.” (Respondent 2)

Een aanslag die gepleegd wordt door een persoon met een moslimachtergrond blijft volgens de respondenten ook veel langer in de koppen van de media staan dan een aanslag die is gepleegd door een rechtsextremistisch persoon of een schutter.

“Ik denk dat daar wel aandacht voor is, maar meestal heel kort en dan wordt er weer ander nieuws overgebracht. De islamitische radicalisering, daar zie ik wel dat daar veel langer aandacht aan wordt besteed. Ja ja, ik vind toch dat er een verschil is ja.” (Respondent 10)

Respondent 8 voegde hier het volgende aan toe: “Euhm... want als ik denk aan radicalisering, dan denk ik altijd aan de islam, omdat dit altijd in de media komt. Er wordt nooit gesproken over geradicaliseerde christenen of geradicaliseerde joden.”

Andere vormen van terreur of geweld, zoals de repressie van Oeigoeren door het Chinese regime, de Israëlische bezetting van Palestina en het oorlogsgeweld in het Midden-Oosten, komen volgens alle respondenten veel minder in beeld.

“Bijvoorbeeld de Chinezen met hun strafkampen voor de Oeigoeren. Sorry, maar de echte media heeft er nog niet over gesproken. Het nieuws heeft daar nog niets over gezegd, terwijl de sociale media er vol van staan en nog altijd is er niemand die voor hen opkomt. Terwijl dat in principe niet kan, want stel je voor dat als een islamitisch land hetzelfde zou hebben gedaan, dan was het al direct van onderdrukking en weet ik veel wat. Dus nee, sorry. Ik vind dat er op moslims wordt neergekeken.” (Respondent 1)

“Euhm... ja, er werd heel veel tijd aan besteed. Elke les werd erover gesproken. We zijn allemaal op de speelplaats gekomen en hebben een minuut stilte gedaan en er werd een speech gegeven. En dan voelde ik mij ook wel gefrustreerd, want ik dacht zo van: oké, dat is nu gebeurd met de mensen hier in België en iedereen staat op voor die mensen die hier gestorven zijn, maar er zijn zoveel mensen die in het Midden-Oosten door aanslagen sterven en ik vind dat mensen dat gewoon moeten begrijpen. Van: oké, er is iets gebeurd in België, maar er gebeuren veel ergere dingen in het Midden-Oosten. Niet dat dat oké is, maar heb een probleem met dat dat wordt genegeerd, alsof dat dat er niet is en dat frustreert mij. Dat we dan zoveel tijd spenderen aan zoiets wat in België is gebeurd, wat zoveel gebeurd in het Midden-Oosten.” (Respondent 10)

d. Een aanslag gepleegd door een persoon met een moslimachtergrond benoemen en duiden

De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan dat ze een aanslag willen benoemen en duiden zonder de religie van de dader erbij te betrekken. Respondent 7 vertelde het volgende hierover: “Je spreekt toch ook niet over een christenterrorist wanneer een blanke een aanslag pleegt, dus waarom dan wel van een moslimterrorist? Ik zou gewoon zeggen of schrijven: aanslag of terreuraanslag, maar het geloof er niet bij betrekken. Dat is schadelijk.” Respondent 2 voegde hier het volgende aan toe:

“Ik ben van mening dat het niet belangrijk is om te zeggen wie het heeft gedaan. Wat voor nut heeft het om als iemand een aanslag pleegt om dan te zeggen van: “Hij behoort tot die religie.” Je voedt het alleen maar. Als ik bijvoorbeeld vijf keer ga zeggen van: “iemand heeft een vluchtmisdrijf gepleegd en gisteren heeft hij spaghetti gegeten” en twee weken later schrijf ik weer een artikel van: “vluchtmisdrijf en de dader heeft weeral spaghetti gegeten” en de mensen die hun beeld gevoed wordt door de media die gaan dan, ik weet het is een belachelijk voorbeeld, maar gewoon om te tonen, die gaan dan een link leggen van: ah, mensen die spaghetti eten plegen vluchtmisdrijven. Dan worden er foute linken gelegd alsof elke moslim in staat is om terreur te plegen. Ik zou die termen niet gebruiken. Ik vind het niet belangrijk of hij een moslim of christen is. Je mag het wel een aanslag noemen, je mag het terreur noemen, maar je mag het niet linken aan een bepaalde groep. Is het belangrijk om te melden dat Kim de Gelder en Dutroux Belgen zijn? In die gevallen wordt Belg dan weggelaten en gaat het om de persoon of de geest van die persoon is slecht en wordt hij niet tot de Belgische bevolking gerekend.” (Respondent 2)

Een aantal respondenten gaf aan dat indien mensen toch de religie willen betrekken bij de pleger van een aanslag, dat mensen dan duiding moeten geven dat niet de religie, maar een eigen, extreme interpretatie van die religie door de dader als inspiratie voor die aanslag heeft gediend. Van belang hierbij is dat de geloofsgemeenschap van waaruit de dader afkomstig is niet in een negatief daglicht wordt geplaatst.

“Ik zou eerlijk gezegd in de grote titel, want dat is wat blijft hangen bij de mensen: dader, schutter, terrorist. Maar je mag wel natuurlijk de feiten benoemen van wat ze zijn. Je mag bijvoorbeeld zeggen ideologie van die persoon, van hoe dacht hij, wat waren zijn motieven en perspectieven. Dat is vrijheid hè. We leven niet in een politiestaat waar de waarheid een beetje gaan onderdrukken of zo. Als het

bijvoorbeeld iemand was, een moslim die extreme vormen volgde, dan mag dat wel benoemd worden, maar niet in de koptitels en ik zou er ook bij vermelden dat er een groot verschil is, dat die mensen uitzonderingen zijn. En dat er ook artikels komen met goede dingen, als je begrijpt wat ik bedoel. Dat men bijvoorbeeld een aanslag ziet, maar vier, vijf artikels over moslims ziet die zaken hebben gerealiseerd die goede dingen hebben gedaan, zodat men geen vertekend beeld krijgt van de islam. Men doet nu de tv aan en wat ziet men: weer een aanslag, weer een aanslag. Als ik aan de islam denk, dan denk ik aan mijn vader, mijn burens, aan de profeet, de profeten. Mijn beeld is totaal anders. Als zij denken aan de islam, dan is dat van wat ze hiervan hebben gezien of gehoord op tv, radio, de kranten. Daaraan moet gesleuteld worden.” (Respondent 3)

3.6.2. *Surveillance*

Van de 12 respondenten gaven 11 aan dat sinds aanslagen zijn gepleegd door personen met een moslimachtergrond op westers grondgebied moslims meer in de gaten worden gehouden in vergelijking met andersgelovigen en andersdenkenden. Op het niveau van de burgers is er sprake van een toenemend wantrouwen jegens personen met een orthodox islamitisch uiterlijk, zoals personen die een lange baard, lange gewaden of een lange sluier dragen. Respondent 6 vertelde hier het volgende over: “Awel, wanneer er dan een man met een lange baard en lange kleren heeft, en beetje getint, dan zullen ze waarschijnlijk denken van: ah, dat zal er ook wel zo een zijn.”

Volgens een respondent wordt deze groep moslims ook meer in de gaten gehouden door de overheid.

“Zeker en vast en ik heb er heel wat gekend die daar een spel van maken. Ik heb zelf familieleden die meer praktiserend zijn dan anderen en die dan ook zeggen van: “Kijk, ik wil geen hand geven aan het vrouwelijk geslacht, maar voor mij is gewoon praten en beleefd zijn.” En voor mij is dat geen probleem, en daar is vaak een spel van gemaakt. Er is vaak de politie bij gehaald, waarvan ik denk van: oké, wat is het doel hiervan? Dus ik kan me wel heel goed inbeelden dat mensen zulke zaken gaan categoriseren als radicalisering of dat die mensen toch meer in de gaten moeten worden gehouden als anderen. En dan gaat daar melding van worden gemaakt en dan worden er dossiers van opgesteld van: oké, deze is *high priority*, deze moeten we nog eens bekijken en in de gaten houden, allemaal op basis van zaken die voor jou normaal zijn. En dan heb ik zo iets van: waarom moet jij in de gaten worden gehouden voor dingen die voor jou heel normaal zijn? Er is geen algemene normaliteit, oké. Dit is normaal voor jou en heb daar respect voor, maar heb dan ook respect voor anderen waarvoor dit normaal is.” (Respondent 5)

Een andere respondent gaf aan dat sinds de aanslagen meer camera's, politiecontroles en -patrouilles zijn in woonwijken met een moslimmeerderheid.

“Ik denk dat dat al algemeen zo is, van dat moslims meer in het oog worden gehouden. En met die radicalisering, ik herinner me nog, ge hebt van die buurten waar er meer moslims wonen, dat daar toch meer politie langskomt. Zoals ik, ik woon nu in een buurt waar veel moslims wonen en is er veel politie. Elke dag zie je hier politiewagens langskomen en zijn er camera's overal geplaatst na die tijd van radicalisering. Dus ik denk zeker wel dat die meer in het oog worden gehouden.” (Respondent 10)

Een aantal respondenten gaf aan dat preken van imams worden gecontroleerd door de overheid. Een negatief gevolg hiervan volgens een respondent is dat imams bang zijn om nog over moeilijke onderwerpen te praten, zoals een theologische uitleg van het concept jihad en homoseksualiteit. Hierdoor krijgen jongeren geen antwoorden meer op hun vragen in de moskee en gaan een aantal op zoek naar antwoorden op het internet, waardoor ze in aanraking komen met personen of groeperingen die betreffende deze concepten een extremistische visie uitdragen.

“Ik denk dat in Antwerpen de meeste moslimjongeren van Marokkaanse afkomst zijn en dat er in de Marokkaanse moskeeën hier sinds de aanslagen de preken van de imams voor het vrijdaggebed worden nagekeken. Iedereen weet dat en die gaan altijd over hetzelfde als respect voor de buur, respect voor de ouders en de ander. Zij weten dat er mee wordt geluisterd, dus lopen zij op eieren. Dus de pijnpunten, belangrijke, moeilijke onderwerpen raken ze niet meer aan, waardoor wij moslimjongeren achter blijven. ... Sommige jongeren gaan dan hun antwoorden zoeken op YouTube en komen dan uit op predikers van Saoedi-Arabië en daartussen zitten dan sommigen strengere die mogelijks aansporen tot geweld. Dus ik denk dat het vooral doordat de overheid de moskeeën in de gaten houdt en dat daardoor niet alles in vrijheid kan worden gezegd, dat wij enkel nog de preken horen over melk en honing en de moeilijke dingen niet meer horen. En op school het vuur aan de schenen krijgt gelegd, zoals de vrouw is onderdanig in de islam, en dan gaan sommige jongeren hun antwoorden elders zoeken op het internet en dan lees je vrij snel radicale en mogelijks gewelddadige ideeën. Ja, het is misschien een zware uitspraak dat ik doe, maar ik denk dat de overheid en de maatschappij dat een beetje in de hand werkt door te verbieden daarover te spreken. Een imam die het daarover heeft is dan al snel een haatprediker.” (Respondent 2)

Op de vraag of de islam sinds de aanslagen op westers grondgebied die gepleegd zijn door personen met een moslimachtergrond wel of niet meer in de gaten wordt gehouden, antwoordde de meerderheid van de respondenten bevestigend. Als voorbeeld gaven ze onder meer aan dat de overheid in tegenstelling tot andere confessionele en niet-confessionele groepen de oprichting van islamitische scholen tegenwerkt of bemoeilijkt.

“Er zijn ook veel scholen van het jodendom en privéscholen. Daar wordt ook alles gedaan wat zij willen, maar ja, als men dan een islamitische school wil oprichten, amai, dat is een hele miserie. Dan komen er superveel controles en ja, dat heeft dan weer te maken met radicalisering van: wie gaat die school oprichten? Hoe denken zij over bepaalde zaken? Er wordt wel een groot verschil gemaakt, want ik denk niet, allee, dat er ook zo’n controle worden uitgevoerd bij andere religieuze scholen, zeg maar.” (Respondent 11)

Voorts benoemden de respondenten ook maatregelen en verboden die overheden opleggen aan de geloofspraktijk van moslims, zoals het hoofdoekenverbod, het boerkiniverbod, het verbod op ritueel slachten en het bemoeilijken van de organisatie van het islamitische offerfeest.

“Kijk, moskeeën krijgen bijvoorbeeld subsidies. Wij hebben het recht om ons geloof te belijden, er is niets dat ons tegenhoudt, maar ik denk wel dat er een zekere druk is, hè, op moslims. Men probeert precies of ik krijg dat gevoel om onze ruimte steeds meer te verkleinen. Waarom? Ik weet dat niet. Misschien heeft dat te maken met die radicalisering en alle problemen die zijn gebeurd de laatste 20 jaar. Kijk bijvoorbeeld naar Frankrijk. Als je kijkt naar wat voor beleid die hebben, dan stel ik mij wel de vraag of men nu extremisme aan het bestrijden is of de islam... Er zijn er zoveel... boerkini, offerfeest, ja, dat is van ons afgepakt precies hè. Men zegt dierenleed, dierenleed, maar ondertussen heb je wel *foie gras*, kreeften die men levend kookt. Er zijn zoveel andere zaken en toch worden wij op de een of andere manier steeds gevisieerd door het beleid. En in Frankrijk is dat nog veel erger. Dus ja, wat heeft dit nog met extremisme te maken? Dat een vrouw zich niet mag kleden zoals ze wilt. Dat is toch haar eigen keuze? Wat heeft dit met extremisme te maken? Bepaalde acties die worden ondernomen, daar stel ik mij wel vragen bij van: wat is de agenda nu? Wil men het extremisme eruit halen of wil men de islam stillekes aan uitroeien. Ik weet het niet.” (Respondent 3)

4. Discussie en conclusie

In dit onderdeel worden de onderzoeksresultaten op basis van de methode van datatriangulatie gekoppeld aan het literatuuronderzoek, om na te gaan of deze al dan niet overeenstemmen met reeds bestaande, uitgebouwde theorieën betreffende de topics van de vragenlijst. Als deze enigszins met elkaar samenvallen of in dezelfde richting wijzen, dan kan gesproken worden van valide gegevens van de onderzochte groep en dat versterkt aldus de validiteit van het kwalitatieve onderzoek.

4.1. Radicalisering als ambigu en als containerbegrip

Er is een discrepantie tussen hoe de respondenten radicaal zijn zien en begrijpen en hoe de samenleving dit volgens hen ziet en begrijpt. Zo is de meerderheid van de respondenten van mening dat er geen duidelijke definitie van radicalisering bestaat, waardoor het een containerbegrip is geworden. Deze vaststelling komt overeen met de bevindingen in de onderzoeken van Coolsaet en Colaert en Van San.³⁷³ Volgens Noppe et al. en Van San kan radicalisering een meervoud aan oorzaken hebben en is er niet zoiets als een eenlijnig pad naar radicalisering.³⁷⁴ Er kan ook niet voorspeld worden wie wel of niet zal radicaliseren, waardoor radicalisering niet kan worden omschreven als een eenvormig proces. Dit brengt volgens Van San en Colaert met zich mee dat het voor beleidmakers en wetenschappers heel moeilijk is om radicalisering te meten.³⁷⁵

Volgens de respondenten bestaan er verschillende vormen van radicalisering, zoals politiek extremisme in de vorm van onder meer militaire bezettingen, invasies en rechtsextremistisch gedachtengoed. De samenleving ziet radicalisering volgens hen enkel als iets wat actueel is onder moslims. Dit beeld wordt volgens de respondenten niet alleen gevormd door de recente golf van aanslagen die zijn gepleegd op Europees grondgebied door personen die zijn opgegroeid in Europa met een islamitische achtergrond. Sinds 9/11 wordt volgens hen de islam geassocieerd met geweld en terreur, waardoor ervan uit wordt gegaan dat de islam inspirerend werkt om dergelijke aanslagen te plegen. Deze vaststelling komt overeen met de bevindingen van Colaert. Europa heeft het concept radicalisering ingevoerd in het kader van de aanslagen op de WTC-torens in New York in 2001.³⁷⁶ Volgens Coolsaet had het begrip daarvoor geen negatieve betekenis en kreeg het dit wel door het in verband te brengen met terrorisme.³⁷⁷ Kundnani en Hayes en Coolsaet geven aan dat een visie is ontstaan waarbij de islam op de voorgrond staat als vector voor de radicalisering van jongeren.³⁷⁸ Maatschappelijke grondoorzaken voor het plegen van terroristische daden worden hierbij steeds meer naar de achtergrond geduwd. Terroristisch geweld is geculturaliseerd door religie als de belangrijkste ideologische aanjager van dit geweld aan te duiden.³⁷⁹

³⁷³ Rik COOLSAET, *Niemand weet wat radicalisering inhoudt*; M. VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*; Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

³⁷⁴ Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX & Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

³⁷⁵ Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*; Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

³⁷⁶ Lore COLAERT (ed.), *Radicalisering complex fenomeen. Ambigu beleidsconcept*.

³⁷⁷ Rik COOLSAET, *Jihadi Terrorism and the Radicalisation Challenge*.

³⁷⁸ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights Instrumentalising Civil Society*; Rik COOLSAET, *Niemand weet wat radicalisering inhoudt*.

³⁷⁹ *Ibid.*

Volgens de meerderheid van respondenten leidt het verspreiden van een beeld van de islam als een gevaarlijke en gewelddadige religie door vooral de media, maar ook door een aantal rechtse politieke partijen, ertoe dat islamitische orthodoxe uitingen van geloof en gedrag al snel door de samenleving als radicalisering worden gezien en begrepen. Het dragen van een niqab, een lange sluier, lange gewaden, een lange baard of een djellaba wordt gezien als een uiting van radicalisering. Deze orthodoxe uitingen en gedragingen worden door de respondenten juist niet als radicalisering gezien, maar als een invulling en uiting van een conservatieve geloofspraktijk. De Koning, Wagemakers en Becker wijzen in dezelfde richting, door aan te geven dat in het publieke debat radicalisering verward of vermengd wordt met orthodoxe uitingen van het islamitische geloof.³⁸⁰ Dit is een rechtstreeks gevolg van de link die gelegd wordt tussen de islam, geweld en terrorisme.³⁸¹

De berichtgeving over en de politisering van de aanslagen zorgen volgens de respondenten ervoor dat het wantrouwen ten aanzien van moslims in de samenleving vergroot wordt en dit verscherpt de tegenstellingen tussen moslims en niet-moslims in België. Ook deze bevindingen komen overeen met de bekommernissen die de VN-rapporteur van België en Unia hebben geuit.³⁸² Zo worden personen geficheerd als *geradicaliseerd* om redenen die soms heel ambigu en weinig betekenisvol zijn zoals het dragen van een hoofddoek of een aangifte van jongeren, omdat ze afkomstig zijn uit wijken waar een aantal jongeren naar Syrië zijn vertrokken.³⁸³ Ook Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit en Claes et al. geven aan dat het publieke discours over radicalisering in België als stigmatiserend wordt ervaren door moslimjongeren, omdat hun religie als gevaarlijk wordt beschouwd.³⁸⁴ Deze percepties zijn het gevolg van een benadering van de islam door het beleid dat steeds meer vanuit het oogpunt van veiligheid wordt gevoerd.³⁸⁵

4.2. Islamitische identiteit en burgerschap

De islam is en blijft een belangrijke identity marker voor alle respondenten. Dit betekent niet dat alle respondenten praktiserend gelovig zijn, maar wel dat ze de islam als leidraad zien voor hun leven. Deze vaststelling komt overeen met de bevindingen van Ketner, Ahaddour, De Koning en Kanmaz.³⁸⁶ Een zoektocht naar een 'zuivere' islam zorgt ervoor dat jonge moslims een onderscheid kunnen maken tussen traditionele vormen van de islam die beleefd en geprakkiseerd worden door hun ouders, en een universalistische islam die niet etnisch-cultureel gebonden is. Op deze wijze overstijgen jongeren hun etnische identiteit als een Belgische-Marokkaan door zichzelf een moslim te noemen.³⁸⁷

Alle respondenten gaven aan dat de islam hun rust en houvast geeft in moeilijke tijden. Ook Wagemakers, Roy, Abdel-Khalek en Eid, Abu-Raiya en Pargament en Bectovic tonen aan dat een sterke islamitische identiteit door jongeren ervaren wordt als iets dat innerlijke rust, geluk en tevredenheid geeft. Het biedt voor de jongeren ook weerstand tegen ervaringen van racisme en uitsluiting.³⁸⁸

---

³⁸⁰ Joas WAGEMAKERS, Martijn DE KONING & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*; Joas WAGEMAKERS & Martijn DE KONING (ed.), *Islam in verandering*.

³⁸¹ *Ibid.*

³⁸² UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Visit to Belgium-Report of the Special Rapporteur*; UNIA, *Maatregelen en Klimaat. Gevolgen na de aanslagen*.

³⁸³ *Ibid.*

³⁸⁴ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*, p. 29-31;

Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., 'Radicalisering'. *Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*, p. 175-186.

³⁸⁵ *Ibid.*

³⁸⁶ Suzan KETNER, "Ik denk niet in culturen... Ik denk eigenlijk meer in mijn geloof"; Chaima AHADDOUR, *Jongeren en Islam*; Martijn DE KONING, *Zoeken naar een Zuivere Islam*; Meryem KANMAZ, *Religie en Identiteit bij moslims in de diaspora*.

³⁸⁷ *Ibid.*

³⁸⁸ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*; Olivier ROY, *What is the driving force behind Jihadist Terrorism?*

Het uitdragen van de islamitische identiteit wordt echter volgens alle respondenten niet gewaardeerd in de samenleving. Dit heeft niet enkel te maken met het negatieve klimaat ten aanzien van de islam sinds 9/11 en de recente aanslagen, maar dit heeft ook te maken met de vaststelling dat de seculiere samenleving weinig ruimte biedt voor de uiting van geloof in de publieke ruimte. Deze vaststelling komt overeen met de bevinding van Wagemakers. Hij geeft aan dat in de seculiere samenleving van vandaag nog moeilijk over religie gepraat wordt.³⁸⁹ Religieuze praktijken behoren niet meer tot de leefwereld van de meeste Europeanen met een niet-islamitische achtergrond. Het is deze ongedifferentieerde kijk op gelovigen die ervoor zorgt dat al snel gebruik wordt gemaakt van begrippen als conservatisme en fundamentalisme.³⁹⁰

Doordat de media een 'media islam' verspreiden die niet overeenkomt met de dagelijkse praktijk en beleving van de overgrote meerderheid van moslims, wordt volgens de respondenten een opdeling gemaakt tussen een westerse cultuur die tolerant, vrouwvriendelijk en modern zou zijn en een islamitische cultuur die intolerant, vrouwonvriendelijk en achterlijk zou zijn. Ook De Koning, Maly, Massad, Tillie en Scholten geven aan dat er een simplistisch beeld bestaat van de islam als een intolerante, obscure en vrouwonvriendelijke religie, in tegenstelling tot het verlichte, tolerante en bevrijde westen.³⁹¹ Zo gaven alle vrouwelijke respondenten aan dat het dragen van een hoofddoek door de samenleving overwegend gepercipieerd wordt als een symbool van vrouwenonderdrukking, terwijl zij dit juist zien als bevrijdend voor vrouwen en als een uiting van burgerschap. Het construeren van vrouwen met een islamitische achtergrond als onderdrukte slachtoffers in tegenstelling tot westerse vrouwen die *bevrijd* en *modern* zijn, noemt Mohanty een discours dat aan de westerse vrouw een subjectstatus toekent als een autonoom, individueel en vrij beslissende persoon, terwijl vrouwen met een islamitische achtergrond hun objectstatus niet kunnen ontstijgen.³⁹² Dit fenomeen wordt door Duyvendak, Geschiere en Tonkens de *culturalisering van burgerschap* genoemd.³⁹³ Zij zien een verschuiving van een notie van burgerschap die ging over sociale, economische, politieke en juridische rechten naar een notie die normen, waarden, tradities en loyaliteit betreft. Iemand wordt al dan niet als een burger beschouwd, op basis van emoties als trots, loyaliteit en verbondenheid met de samenleving.³⁹⁴ Radicalisering hangt dan volgens Kundnani samen met een gebrek aan burgerschap, omdat mensen weigeren of falen zich in te schrijven voor de waarden en normen van die westerse cultuur.³⁹⁵

Het dominante negatieve beeld over de islam en moslims in de samenleving heeft een weerslag op de perceptie van gelijkwaardig burgerschap door de respondenten. Zo voelt meer dan de helft van de respondenten zich geen gelijke burger in de samenleving. Om hun kansen in de samenleving te vergroten, vermijdt een deel van de respondenten het om hun religieuze identiteit en beleving zichtbaar te maken. Het overige deel dat wel uiting geeft aan zijn islamitische geloof wordt vaker geconfronteerd met racisme, uitsluiting en discriminatie. Het gevolg hiervan is dat meer dan de helft van de respondenten zich enkel aanvaard voelt door zijn of haar directe omgeving, maar niet door de brede samenleving. Een onderzoek van Teich in België uit 2016 toont aan dat een meerderheid van

---

; Ahmed M. ABDEL-KHALEK & Ghada K. EID, *Religiosity and its Association with Subjective Well-being and Depression among Kuwaiti and Palestinian Muslim Children and Adolescents*; Hicham ABU-RAIYA & Kenneth I. PARGAMENT, *Empirically based Psychology of Islam*; Safet BECTOVIC, *Studying Muslims and Constructing Islamic Identity*.

³⁸⁹ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*.

³⁹⁰ *Ibid.*

³⁹¹ Martijn DE KONING, 'De hoofddoek is onderdrukking van vrouwen'; Ico MALY, *De beschavingsmachine.*; Joseph A. MASSAD, *Islam in Liberalism*; Jean TILLIE, *Gedeeld land. Het multiculturele ongemak van Nederland*; Peter SCHOLTEN, *Framing Immigration Integration*.

³⁹² Chandra MOHANTY, 'Under Western Eyes. Feminist Scholarship and Colonial Discourses'.

³⁹³ Jan Willem DUYVENDAK, Peter GESCHIERE & Evelien TONKENS (ed.), *The Culturalization of Citizenship*.

³⁹⁴ *Ibid.*

³⁹⁵ Arun KUNDNANI, *The Muslims Are Coming!*

jonge mannelijke moslims zich niet aanvaard voelt in de Vlaamse samenleving.³⁹⁶ Meer dan 50% van de moslimjongeren in België geeft ook aan racisme te hebben ervaren.³⁹⁷ Het is deze categorie die volgens Miller en Chauhan door het beleid wordt beschouwd als het meest kwetsbaar voor radicalisering.³⁹⁸ De manier waarop moslimjongeren het islamdebat percipiëren in discussies over integratie en terrorisme is volgens De Koning bepalend voor de constructie van hun identiteit.³⁹⁹ Dit komt doordat ze druk voelen om te kiezen tussen ofwel moslim zijn ofwel een autochtoon zijn. Deze negatieve ervaringen betreffende hoe de samenleving aankijkt tegen hun religieuze eigenheid leidt er dan toe dat jongeren de perceptie krijgen dat de islam wordt aangevallen of bestreden. De islam wordt dan een strijdpunt voor sommige jongeren en dat leidt tot een wantrouwen van deze jongeren ten opzichte van de samenleving en haar instituties.⁴⁰⁰

4.3. Radicalisering en islam

Alle twaalf respondenten gaven aan dat de islam niet tot geweld leidt. De meerderheid van de respondenten vertelde ook dat er geen stromingen zijn in de islam die tot geweld leiden. Geweld en terreur worden volgens de respondenten veroorzaakt door socio-politieke en niet door religieuze motieven. Zo gaf de overgrote meerderheid van de respondenten aan dat aanslagen die gepleegd worden in naam van de islam niet islamitisch zijn. IS wordt eveneens door alle respondenten niet gezien als een islamitische groepering. Interpretaties van de Koran die leiden tot geweld zijn volgens de overgrote meerderheid van de respondenten foute interpretaties die buiten het legitieme islamitische kader van de Koranexegese en traditie vallen. Door de historische, sociale en politieke context van Koranverzen bewust weg te laten, ontstaan interpretaties die tot geweld leiden. De islam wordt dus misbruikt om geweld te kunnen plegen.

Deze mening is in lijn met het etnografische onderzoek van Groenick in Brussel, naar hoe moslims zelf invulling geven aan het concept radicalisering en de vraag of gewelddadige radicalisering al dan niet wordt veroorzaakt door de islam.⁴⁰¹ Uit deze studie is naar voren gekomen dat de overgrote meerderheid van de onderzoeksgroep van mening is dat een orthodoxe invulling en beleving van de islam niet leidt tot geweld. Moslims die aanslagen plegen in naam van de islam doen dit volgens deze groep respondenten omdat ze afgedwaald zijn van de orthodoxe islam, door een afwijkende interpretatie en lezing van de islamitische bronnen. Slechts een kleine minderheid is van mening dat de islam in zichzelf geweld veroorzaakt, wanneer de islamitische bronnen op een literalistische wijze worden geïnterpreteerd.⁴⁰²

Ook het veldonderzoek van Roex, Van Stiphout en Tillie naar een verband tussen orthodoxie, salafisme en radicalisering bij moslims in Nederland toont aan dat er geen correlatie bestaat tussen strenge orthodoxie en het gebruik van geweld.⁴⁰³ Volgens deze onderzoekers kunnen de pacifistische vormen van het salafisme juist een buffer zijn tegen radicalisering, omdat op basis van een theologische visie en jurisprudentie geweld wordt afgewezen.⁴⁰⁴ Uit hun onderzoek is verder gebleken dat gewelddadige radicalisering voornamelijk plaatsvindt buiten salafistische organisaties.⁴⁰⁵ Ook

---

³⁹⁶ Sarah TEICH, *Islamic radicalization in Belgium*.

³⁹⁷ *Ibid.*

³⁹⁸ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtengoed en gewelddadig gedrag*, p. 39.

³⁹⁹ Martijn DE KONING, *Zoeken naar een Zuivere Islam*.

⁴⁰⁰ *Ibid.*

⁴⁰¹ Mieke GROENICK, *Considering Internal Debates on 'Radicalism' within the Brussels' Islamic Community*, p. 81-93.

⁴⁰² *Ibid.*

⁴⁰³ Ineke ROEX, Sjeff VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*.

⁴⁰⁴ *Ibid.*

⁴⁰⁵ *Ibid.*

Boender laat zien dat er geen verband is tussen religieuze orthodoxie en gewelddadige radicalisering.⁴⁰⁶ Het antropologische veldwerk over salafisten in Nederland van Roex toont aan dat puristen en politieke salafisten respect hebben voor de democratische wetgeving en rechtsregels in Nederland, dat ze zich daaraan houden en dat ze de politieke rechten niet afwijzen.⁴⁰⁷ Jihadvoeren heeft volgens deze twee stromingen in het salafisme geen plaats in de Nederlandse samenleving. Zij ijveren niet voor de invoering van de shariah in Nederland. Wat zij wel doen, is een middenweg zoeken tussen het beleven van hun geloof en participatie in de samenleving. Niet alle salafisten willen zich segregeren van de samenleving.⁴⁰⁸ Volgens Wagemakers houden conservatisme noch fundamentalisme een veiligheidsrisico in, hoewel mensen deze stromingen kunnen afkeuren.⁴⁰⁹ Wel wordt dan een levensstijl gehanteerd die traditionele waarden, gebruiken en tradities vooropstelt.⁴¹⁰ Een gelijkaardige bevinding is terug te vinden in het onderzoek van Roex, Van Stiphout en Tillie.⁴¹¹ Roy geeft aan dat een dergelijke religieuze levensstijl antagonistisch kan lijken ten opzichte van de liberale seculiere democratie.⁴¹² Toch is dit geenszins het geval, omdat vrijheid van godsdienst grondwettelijk verankerd is in de liberale democratische rechtstaat. Liberaal-progressieve, maar ook conservatieve en fundamentalistische uitingen van geloof worden aldus in Europa grondwettelijk beschermd.⁴¹³

Desondanks blijven de Nederlandse en Belgische veiligheidsdiensten ook de pacifistische stromingen in het salafisme als een bedreiging zien voor de democratische rechtsorde.⁴¹⁴ Deze veiligheidsdiensten bevestigen wel de mening van de respondenten en de resultaten uit de bovenvermelde academische studies, dat gewelddadige radicalisering vooral wordt ingegeven door politieke motieven. Zo geven ze aan dat de dynamiek in het salafistische spectrum onder meer bepaald wordt door de politieke context in het Midden-Oosten, zoals het economische wanbeleid in het Midden-Oosten en geopolitieke factoren als de oorlogen in Afghanistan, Irak en in het bijzonder in Israël en Palestina.⁴¹⁵ Dit leidt tot breed gedragen grieven onder moslims, die ertoe kunnen leiden dat de politiek-salafistische stroming gehoor krijgt als een uiting van verontwaardiging. Het salafisme vormt dan een alternatief voor een bevolking die ontgoocheld is door haar leiders.⁴¹⁶

Het is in de door de bovenvermelde veiligheidsdiensten geschetste context dat religie volgens Lyons-Padilla et al. wordt gebruikt en misbruikt om politiek geweld te rechtvaardigen.⁴¹⁷ Ook Alonso et al. geven aan dat voornamelijk politieke motieven de drijfveer vormen voor gewelddadige radicalisering.⁴¹⁸ Deze motieven worden dan vertaald naar een religieus discours, om jongeren aan de hand van hun etno-islamitische identiteit te mobiliseren voor een politieke strijd.⁴¹⁹ Alle respondenten vragen daarom om de islam los te koppelen van geweld en terreur en om de socio-politieke context als drijfveer voor het plegen van aanslagen door personen met een islamitische achtergrond naar voren te brengen. Ook Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit en Claes et al. pleiten ervoor om niet

---

⁴⁰⁶ Welmoet BOENDER, *Imam in Nederland. Rol, Gezag en Binding in een geseculariseerde samenleving*.

⁴⁰⁷ Ineke ROEX, *Leven als de profeet in Nederland. Over de Salafi-beweging en democratie*, p. 275-287.

⁴⁰⁸ *Ibid.*

⁴⁰⁹ Joas WAGEMAKERS, *'Orthodoxie, zo gevaarlijk nie*.

⁴¹⁰ *Ibid.*

⁴¹¹ Ineke ROEX, Sjef VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*.

⁴¹² Olivier ROY, *De islam en de scheiding van kerk en staat*.

⁴¹³ *Ibid.*

⁴¹⁴ AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*; VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*.

⁴¹⁵ *Ibid.*

⁴¹⁶ AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 8; VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 5.

⁴¹⁷ Sarah LYONS-PADILLA et al., *Belonging Nowhere. Marginalization & Radicalization Risk among Muslim Immigrants*.

⁴¹⁸ Rogelio ALONSO et al., *Radicalisation Processes leading to Acts of Terrorism*, p. 18.

⁴¹⁹ *Ibid.*

meer over *religieuze radicalisering* te spreken.⁴²⁰ Deze term komt immers niet overeen met de realiteit van hoe de islam door de overgrote meerderheid van moslims wordt beleefd en ervaren. Het concept politiek geweld daarentegen dekt meer de lading van de legitimatie en of het gebruik van geweld dat gedreven wordt door politieke motieven.⁴²¹

De overgrote meerderheid van de respondenten is van mening dat door blijvend de nadruk te leggen op de islam, en meer bepaald het salafisme, in het discours over gewelddadige radicalisering een verwarring wordt gecreëerd bij het publiek. De meerderheid van de niet-moslims in de samenleving heeft immers een gebrekkige kennis van de islam, waardoor deze mensen moeilijk onderscheid kunnen maken tussen salafisme en de mainstream islam. Ook Hamdeh, Meijer, Wiktorowicz, De Koning, Wagemakers en Becker, alsook de Nederlandse veiligheidsdiensten geven aan dat het vinden van een juiste definitie voor salafisme niet eenvoudig is, aangezien het een fenomeen is dat in de loop van de tijd veranderd is en verschillende vormen aanneemt.⁴²² Het salafisme kent een grote diversiteit aan overtuigingen, credo's en tendensen die vaak met elkaar conflicteren, waardoor niet gesproken kan worden van een uniforme beweging. In het geheel van het salafistische spectrum kunnen uiteenlopende posities worden ingenomen, met betrekking tot onder meer de legitimatie of de afkeuring van geweld.⁴²³ Daarenboven geven de Nederlandse en de Belgische staatsveiligheid zelf aan dat de salafi-beweging een minderheid vormt onder de soennitische moslims in Nederland en België.⁴²⁴ De nadruk op het salafisme en de radicale islam als een bedreiging voor de democratische rechtsorde verhardt daarom het publieke debat over de islam en moslims. Dit leidt volgens Kundnani en Hayes, Brown en Cesari onvermijdelijk tot de securitization van de islam en moslims.⁴²⁵ Dit mechanisme brengt met zich mee dat moslims die zichtbaar hun religie uitdragen in een klimaat van terreuraanslagen, anders dan andere groepen in de samenleving, meer de aandacht trekken van politie- en veiligheidsdiensten.⁴²⁶

4.4. De root causes van radicalisering

De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan dat radicalisering van jongeren wordt veroorzaakt door een samenspel van micro-, meso- en macrofactoren. De volgende beweegredenen noemden de respondenten voor het vertrek van jongeren naar het strijdgebied Syrië: een moeilijke thuissituatie, opgroeien in armoede, een crimineel verleden, een identiteitscrisis, een no-futuregevoel, zich gediscrimineerd en niet aanvaard voelen, anti-moslimsentimenten, een gebrek aan kennis van de islam – waardoor jongeren vatbaar zijn voor indoctrinatie door extremistische groeperingen –, het willen bestrijden van onrecht in het Midden-Oosten dat veroorzaakt wordt door politiek wanbeleid

---

⁴²⁰ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerkzorgwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., 'Radicalisering'. *Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁴²¹ *Ibid.*

⁴²² Emad HAMDEH, *Introduction. Special Issue on Salafism*, p. 407; Roel MEIJER, *Global Salafism. Islam's New Religious Movement*, p. 3. Quintan WIKTOROWICZ, *Anatomy of the Salafi Movement*, p. 207; Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER (ed.), *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*, p. 55; AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 6.

⁴²³ *Ibid.*

⁴²⁴ AIVD & NCTV, *Salafisme in Nederland. Diversiteit en dynamiek*, p. 7; VSSE, *Salafisme in België. Mechanismen en realiteit*, p. 13.

⁴²⁵ Jocelyne CESARI, *The Securitization of Islam in Europe*; Katherine E. BROWN, 'Contesting the Securitization of British Muslims.'; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights Instrumentalising Civil Society*.

⁴²⁶ *Ibid.*

van Arabische regimes en westerse militaire interventies, het hulp willen bieden in oorlogsgebieden en het avontuur willen opzoeken door een nieuw leven te beginnen.

Dit samenspel van micro-, meso- en macrofactoren, waarbij het een op het ander inwerkt en niet los kan worden gezien van het andere, wordt bevestigd door Veldhuis en Bakker, Slootman en Tillie en Schmid.⁴²⁷ Op het microniveau spelen voornamelijk persoonlijke motieven, zoals een identiteitscrisis en gevoelens van er niet bij te horen, terwijl het mesoniveau gaat om het wegvallen van voor het individu ondersteunende structuren, zoals familie, vrienden en school. Het macroniveau betreft onder meer structurele achterstellingen, economische crises, de verharding van het publieke discours en geopolitieke conflicten.⁴²⁸

Jamine en Fadil, Henkens en Kastit, Claes et al., Van Bouchaute et al. en Coolsaet geven aan dat het P/CVE-beleid in België voornamelijk gericht is op radicalisering als een individueel proces dat zich louter zou afspelen op het niveau van het individu.⁴²⁹ Die lezing van radicalisering omvat het idee dat het individu aan de hand van een combinatie van persoonlijke overwegingen, ideologie en theologische overtuigingen radicaliseert en anderen hierbij aansteekt, om dan via een mobiel netwerk van gelijkgezinden geweld te gaan plegen. De dominante visie in de beleidspraktijk blijft nog steeds dat jongeren procesmatig tot geweld kunnen overgaan, omdat ze hiertoe gedreven worden door religie. Maatschappelijke factoren die bijdragen aan radicalisering verdwijnen hierdoor uit beeld.⁴³⁰

Van de 12 respondenten noemden juist 9 het politieke wanbeleid van Arabische regimes in het Midden-Oosten en het westerse buitenlandbeleid in die regio drijfveren voor radicalisering van jongeren. De volgende situaties haalden de respondenten aan als triggers voor radicalisering: het voortslepende Israëliisch-Palestijnse conflict, waarbij het westen partij blijft kiezen voor de bezettings- en annexatie politiek van Israël, de war on terror met de westerse militaire invasies in Afghanistan en Irak en het niet optreden tegen misdaden tegen de menselijkheid die gepleegd zijn door president Bachar al Assad, waardoor het conflict in Syrië is geëscaleerd. Met name kwetsbare jongeren met reeds persoonlijke, psychologische en sociaaleconomische problemen zijn vatbaar voor deze triggers.

Deze perceptie van de respondenten ligt in lijn met de bevindingen van Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit en Claes et al.⁴³¹ Jeugdwerkers die met maatschappelijk kwetsbare jongeren werken wijzen naast het structurele racisme en de achterstelling op de geopolitieke machtsstrijd, waarbij zich een vijandbeeld aftekent tussen het westen en de Arabisch-islamitische wereld, waardoor moslimjongeren ervaren dat ze als tweederangsburgers worden behandeld.⁴³² Het is daarom de dimensie van politieke ontevredenheid die volgens Slootman en Tillie ertoe leidt dat mensen zich tegen de samenleving gaan keren.⁴³³ Miller en Chauhan, Kundnani en Hayes, Coolsaet en Sageman tonen aan dat individuen en groepen aanstoot kunnen nemen aan het gevoerde buitenlandbeleid van hun

---

⁴²⁷ Tinneke VELDHUIS & Edwin BAKKER, *Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge samenhang*; Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*; Alex P. SCHMID, *Radicalisation, Deradicalisation, Counter-Radicalisation. A Conceptual Discussion and Literature Review*.

⁴²⁸ *Ibid.*

⁴²⁹ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Rik COOLSAET, *'All radicalisation is local'*.

⁴³⁰ *Ibid.*

⁴³¹ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁴³² *Ibid.*

⁴³³ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, p. 4.

regeringen en dit leidt tot de radicalisering van een deel van hen.⁴³⁴ De war on terror met de westerse invasies in Afghanistan en Irak, het voortslepende Israëlisch-Palestijnse conflict en de steun van sommige westerse regeringen voor dictaturen in het Midden-Oosten worden door een grote groep moslims niet alleen in Europa, maar wereldwijd gepercipieerd als een onrechtvaardig buitenlandbeleid in de Arabische-islamitische wereld, die begrepen wordt als een bescherming van westerse belangen.⁴³⁵ Deze perceptie wordt dan volgens Miller en Chauhan ideologisch vertaald door plegers van terrorisme.⁴³⁶ Zo bevestigt een empirische studie van Gartenstein-Ross en Grossman dat wie in West-Europa terrorisme steunt, dit vooral doet op basis van de overtuiging dat het westen de Arabisch-islamitische wereld overheerst.⁴³⁷

Ook de Belgische staatsveiligheid en de Nederlandse AIVD waarschuwden ervoor dat de Amerikaanse invasie in Irak moslimjongeren van Europa zou afstoten.⁴³⁸ Deze invasie leidde volgens Coolsaet daarom tot een nieuwe golf van radicalen die hun boosheid uitten over wat zij zagen als een westerse agressie.⁴³⁹ De lokroep van extremistische groeperingen als Al Qaida en IS, die een narratief verkondigen van 'bij ons word je een held en wij zullen de islamitische wereld bevrijden van westerse onderdrukking' slaat daarom volgens Van Bouchaute et al. aan.⁴⁴⁰ De toevoeging van frustraties rondom discriminatie, achterstelling en uitzichtloosheid was voor een aantal moslimjongeren volgens Coolsaet de laatste aanzet voor het plegen van terroristisch geweld.⁴⁴¹

Het beleid van staten heeft volgens Sageman daarom een impact en kan niet los gezien worden van de radicalisering van jongeren.⁴⁴² Ook Schmid deelt de visie van Sageman dat de relatie tussen statelijke en niet-statelijke actoren opgenomen dient te worden in verklaringsmodellen betreffende de voedingsbodem van radicalisering, wat in het P/CVE-beleid niet wordt gedaan.⁴⁴³ Radicalisering is immers niet enkel te zoeken in individuen en groeperingen, maar in bepaalde contexten en ook bij statelijke actoren als de politie, het leger en de veiligheidsdiensten.⁴⁴⁴ Zo kunnen volgens De Bie bepaalde antiterrorismemaatregelen die gepercipieerd worden als onrechtvaardig en repressief juist radicalisering uitlokken bij de geviseerde groepen.⁴⁴⁵

---

⁴³⁴ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The globalisation of Countering Violent Extremism policies Undermining human rights, instrumentalising civil society*; Marc SAGEMAN, *Turning to Political Violence*; Rik COOLSAET, *Wat drijft de Syriëstrijder?*

⁴³⁵ *Ibid.*

⁴³⁶ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*.

⁴³⁷ David GARTENSTEIN-ROSS & Laura GROSSMAN, *Homegrown Terrorists in the U.S and U.K. An Empirical Examination of the Radicalisation Process*.

⁴³⁸ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*, p. 32; AIVD, *Jaarverslag 2004*, p. 18.

⁴³⁹ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

⁴⁴⁰ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

⁴⁴¹ Rik COOLSAET, *Wat drijft de Syriëstrijder?*

⁴⁴² Marc SAGEMAN, *Turning to political violence*, p. 361.

⁴⁴³ Alex P. SCHMID, *Glossary and Abbreviations of Terms and Concepts Relating to Terrorism and Counter-Terrorism*, 678-679.

⁴⁴⁴ *Ibid.*

⁴⁴⁵ Jasper L. DE BIE, *Involvement Mechanisms of Jihadist Networks*, geciteerd in Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 34.

4.5. Radicalisering als een lineair proces

De helft van de respondenten heeft gemengde gevoelens met betrekking tot de predictive policy van de overheid om radicalisering aan te pakken. De andere helft is tegen deze predictive policy, omdat de respondenten van mening zijn dat er geen eenduidige definitie bestaat van wat radicalisering en het radicaliseringsproces precies zijn. De begrippen blijven steken in vaagheid, waardoor ze geen goed meetinstrument zijn voor de vroege detectie van radicalisering door maatschappelijke actoren, zoals leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers. Vervolgens gaven de respondenten aan dat radicalisering een complex fenomeen is met meerdere lagen, waardoor het moeilijk is om te weten of er wel of geen sprake is van radicalisering.

Deze percepties en meningen van de respondenten komen overeen met de bevindingen van Coolsaet. Het is de tegenstelling tussen ideologie en sociale en contextuele factoren die ervoor zorgt dat een competitief paradigma is ontstaan in de benadering en de aanpak van radicalisering. Dit zorgt ervoor dat radicalisering als beleidsconcept zeer verwarrend wordt.⁴⁴⁶ Noppe et al. en Van San geven aan dat radicalisering een meervoud aan oorzaken kan hebben en dat er niet zoiets is als een eenlijnig pad naar radicalisering.⁴⁴⁷ Volgens Miller en Chauhan en Van San kan niet voorspeld worden wie wel of niet zal radicaliseren, waardoor radicalisering niet omschreven kan worden als een eenvormig proces. Dit brengt met zich mee dat het voor beleidmakers en wetenschappers moeilijk is om radicalisering te meten.⁴⁴⁸ Verklaringsmodellen waarin radicalisering gepresenteerd wordt als het trapsgewijs opklimmen naar steeds hogere stadia van radicalisering worden volgens De Graaf, Patel, Van San en Miller en Chauhan wetenschappelijk gecontesteerd.⁴⁴⁹ Dergelijke modellen hebben een weinig voorspellende kracht om na te gaan wie wel of niet zal overgaan tot terroristisch geweld. Toch worden ze gebruikt in het P/CVE-beleid in de vorm van een predictive policy.⁴⁵⁰

Het is deze complexiteit en onvoorspelbaarheid van het proces van radicalisering die volgens Thomas ervoor zorgt dat een pre-crimebeleid problematisch kan worden, wanneer getracht wordt om jongeren te identificeren die als vatbaar voor radicalisering worden gezien.⁴⁵¹ Alle respondenten gaven aan dat de begrippen radicalisering en het radicaliseringsproces door leerkrachten, welzijns- en jeugdwerkers met een niet-islamitische achtergrond eerder begrepen en ingevuld worden als uitingen en gedragingen van islamitische orthodoxie bij jongeren, dan als radicaal gedrag. Het gevolg hiervan is dat moslimjongeren met een islamitische orthodoxe levensstijl sneller door deze actoren worden geficheerd als geradicaliseerd.

Het onderzoek van Jamine en Fadil toont aan dat verschillende deradicaliseringsambtenaren aangeven dat incidenten van extreemrechtse signatuur of racistische uitlatingen heel weinig worden gesignaleerd door lokale actoren.⁴⁵² Daarentegen worden voornamelijk incidenten opgemerkt en gerapporteerd die gelieerd (kunnen) worden aan moslims en de islam. Deze incidenten worden als problematisch geïnterpreteerd, terwijl het vaak gaat om conservatieve uitingen van geloof of asociaal

---

⁴⁴⁶ Rik COOLSAET, *Radicalization. The Origins and Limits of a Contested Concept*.

⁴⁴⁷ Jannie NOPPE, Jo HELLINCKX & Maarten VANDE VELDE, *Polarisering en radicalisering. Een integrale preventieve aanpak*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

⁴⁴⁸ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*, p. 26; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

⁴⁴⁹ Beatrice DE GRAAF, *Foreign Fighters on Trial*; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*; Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*;

⁴⁵⁰ *Ibid.*

⁴⁵¹ Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

⁴⁵² Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*, p. 72.

gedrag die niets te maken hebben met radicalisering.⁴⁵³ Ook uit een recent onderzoek van het Vlaams Vredesinstituut naar het P/CVE-beleid in Vlaanderen blijkt dat in sommige werkingen van LIPC-R's in Vlaanderen meer geneigd wordt naar een begrip van radicalisering als het aannemen van een islamitische orthodoxe levenshouding.⁴⁵⁴ Een antiradicaliseringsbeleid dat gericht is op orthodoxe uitingsvormen van een religie brengt volgens Wagemakers daarom met zich mee dat mensen die geen enkele veiligheidsrisico inhouden het doelwit worden van het antiterrorismebeleid.⁴⁵⁵ Een dergelijk beleid leidt volgens Van Bouchaute et al. tot risk assessment en controle, op basis van een opdeling tussen wat wordt beschouwd als radicale en als gematigde moslims.⁴⁵⁶

Een andere bekommernis van de respondenten is dat jongeren worden belemmerd in hun ontwikkeling naar volwassenheid, doordat onder meer op school geen ruimte meer wordt geboden voor het uiten van radicale meningen en gedragingen. Jongeren in de adolescentieperiode uiten vaak ongenueanceerde meningen die sinds de predictive policy sneller als radicalisering worden aangemerkt en aangegeven. Deze bezorgdheid wordt ook gedeeld door Jamine en Fadil.⁴⁵⁷ Het fenomeen radicalisering wordt heel breed getrokken, waardoor ook andere maatschappelijke kwesties als samenleven in diversiteit, jeugdcriminaliteit, spijbelen en drugsgebruik aan de hand van een radicaliseringslens worden benaderd.⁴⁵⁸ Van San et al. delen eveneens de bezorgdheid van de respondenten en pleiten ervoor om op school en op andere platformen waar jongeren samenkomen niet meer de aandacht te vestigen op het willen detecteren van radicale gedachten en gedragingen van jonge mensen, maar dat er mogelijkheden gecreëerd moeten worden om grieven over onrecht, discriminatie en uitsluiting te uiten.⁴⁵⁹ Ook Goris is terughoudend om onderwijsprofessionals in te schakelen in een predictive beleid⁴⁶⁰, omdat het onderwijs geen verlengstuk mag zijn van politie- en veiligheidsdiensten.⁴⁶¹ Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit, Claes et al. en CAGE zijn van mening dat jongeren een politieke strijd voor gelijke rechten moeten kunnen voeren, zonder hierbij te worden geframed als geradicaliseerd en zonder een mikpunt te worden van politie- en veiligheidsdiensten.⁴⁶² Volgens Davis dient een school, sport- of jeugdwerkorganisatie gelijkwaardig burgerschap te promoten onder jongeren, door te fungeren als een democratisch laboratorium waarin radicale ideeën een plaats krijgen.⁴⁶³ Het is deze pedagogische benadering die de beste kansen biedt om de weerbaarheid van jongeren te verhogen tegen extremistische boodschappen.⁴⁶⁴

De respondenten zijn daarom eerder voorstander van investeringen in het jeugd- en straathoekwerk, om kwetsbare jongeren te ondersteunen en te begeleiden. Deze visie ligt in lijn met de studie van Van Bouchaute et al. en de visie van Henkens en Kastit van vzw Uit de Marge.⁴⁶⁵ De kernopdracht van het jeugdwerk betreft het bijdragen aan het zich goed voelen van jongeren in de

---

⁴⁵³ *Ibid.*

⁴⁵⁴ Lore COLAERT & Maarten VAN ALSTEIN, *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*, p. 134.

⁴⁵⁵ Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie, zo gevaarlijk nie.*

⁴⁵⁶ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

⁴⁵⁷ Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid.*

⁴⁵⁸ *Ibid.*

⁴⁵⁹ Marion VAN SAN, Stijn SIECKELINCK & Micha DE WINTER, *Idealen op drift.*

⁴⁶⁰ Kevin GORIS, *Onderwijs en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering.*

⁴⁶¹ *Ibid.*

⁴⁶² Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving.*; CAGE, *Beyond Prevent. A Real Alternative To Securitised Policies.*

⁴⁶³ Lynn DAVIS, *Educating Against Extremism.*

⁴⁶⁴ *Ibid.*

⁴⁶⁵ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken.*

samenleving door middel van empowering en het verhogen van sociale mobiliteit.⁴⁶⁶ Alle respondenten pleiten voor de aanwerving en inzet van jeugd- en straathoekwerkers met een moslimachtergrond, omdat zij wel een onderscheid kunnen maken tussen radicalisering en islamitische orthodoxie. Daarenboven hebben jeugd- en straathoekwerkers met een moslimachtergrond meer voeling met de leefwereld van jongeren met een migratieachtergrond, die vaak te maken hebben met onbegrip, racisme en discriminatie in de samenleving.

Alle respondenten zijn ervoor dat de Belgische staat het land beschermt tegen terreur(dreiging). De respondenten zien dit als een natuurlijk gegeven en als een plicht van de staat om de bevolking te beschermen. Hierbij gaven ze aan dat het kader van de mensenrechten als vertrekpunt dient te worden genomen en dat (geloofs)gemeenschappen niet gevisieerd of gecriminaliseerd mogen worden. Ook Unia, de Liga voor de Mensenrechten en de VN-rapporteur van België benadrukken het recht van de Belgische staat om het land te vrijwaren van en te beschermen tegen terreur(dreiging), maar dat mensenrechten hierbij altijd voorop dienen te worden gesteld.⁴⁶⁷ Deze bescherming mag niet enkel gericht zijn op gehele (geloofs)gemeenschappen en deze groepen mogen niet onder extra surveillance worden geplaatst.⁴⁶⁸

De overgrote meerderheid van de respondenten is geen voorstander van de ondersteuning of de ontwikkeling van een Belgische islam door de overheid. Zij zijn van mening dat het principe van scheiding tussen en kerk en staat dient te worden toegepast op alle geloofsgemeenschappen en dat de overheid zich niet mag bemoeien met de geloofsbeleving van moslims in de samenleving. Het is aan de gelovigen om zelf invulling te geven aan hun geloofsbeleving in de context van de samenleving waarin zij leven en wonen.

Bayrakli et al., Groeninck en Coolsaet geven aan dat concepten als een *Europese islam*, de *Belgische islam*, een *verlichte islam*, een *gematigde* en een *rationele islam* voorbeelden zijn van hoe overheden trachten moslims naar een meer *modernistische islam* te leiden, die de plaats moet innemen van orthodoxere en conservatievere vormen.⁴⁶⁹ De ontwikkeling van een Belgische islam aan de hand van het P/CVE-beleid om zogenaamd tot een *gematigde, tolerante islam* te komen brengt volgens Mause et al., Coolsaet en Fadil het risico met zich mee dat sommige overheden in verschillende Europese landen, waaronder Nederland en België, in hun P/CVE-beleid een onderscheid maken tussen *goede*, aanvaardbare vormen van de islam en *slechte*, niet aanvaardbare vormen.⁴⁷⁰ Hiervan was ook sprake tijdens de koloniale periode. Dit leidt volgens Coolsaet tot een verharding van posities betreffende de plaats van de islam in de samenleving en een verdere polarisatie, waardoor het idee dat er geen plaats is voor moslims in het westen wordt versterkt.⁴⁷¹ Discussies over de plaats

---

⁴⁶⁶ *Ibid.*

⁴⁶⁷ LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig*; UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Visit to Belgium*; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights.*

⁴⁶⁸ *Ibid.*

⁴⁶⁹ Enes BAYRAKLI, Farid HAFEZ & Léoard FAYTRE, *Engineering a European Islam*; Mieke GROENICK, *Considering Internal Debates on 'Radicalism' within the Brussels' Islamic Community*; Rik COOLSAET, *Radicalization. The origins and limits of a contested concept.*

⁴⁷⁰ Marcel MAUSSEN, Veit BADER & Annelies MOORS, *Colonial and Post-Colonial Governance of Islam Continuities and Ruptures*; Nadia FADIL, *Tegen radicalisering. Pleidooi voor een postkoloniaal Europa*; Rik COOLSAET, *Radicalization. The origins and limits of a contested concept.*

⁴⁷¹ Rik COOLSAET, *Radicalization. The origins and limits of a contested concept.*

van de islam in Europa dienen steeds in overleg plaats te vinden met moslimgemeenschappen, waarbij moslims zelf determineren hoe zij invulling willen geven aan hun geloofspraktijk.⁴⁷²

4.6. Stigmatisering en surveillering

In dit onderdeel zal na de bespreking een antwoord geformuleerd worden op de onderzoeksvragen. Er is nagegaan of het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid wel of niet contraproductieve effecten genereert onder moslimjongeren en of er in het aanvoelen van moslimjongeren wel of niet sprake is van (groep)stigmatisering en extra surveillering.

De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan zich gestigmatiseerd en extra gesurveilleerd te voelen na elke aanslag die gepleegd wordt op westers grondgebied door personen met een moslimachtergrond. Scheef bekeken worden, een sfeer van wantrouwen, verdachtmakingen, de criminalisering van orthodoxe islamitische geloofspraktijken en de druk om zich persoonlijk te moeten verantwoorden na elke aanslag zijn voorbeelden die werden gegeven door de respondenten. Deze percepties komen overeen met de bevindingen van Unia.⁴⁷³ Zo stelde Unia vast dat ze veel klachten heeft ontvangen van personen die aangaven dat ze als geradicaliseerd zijn aangegeven door burens, collega's en anderen. Het antiterreurbeleid heeft daarom met zich meegebracht dat een klimaat van wantrouwen is gecreëerd ten aanzien van moslimgemeenschappen in België.⁴⁷⁴ Ook de VN-rapporteur voor de mensenrechten, die in het kader van een evaluatie van het P/CVE-beleid een bezoek bracht aan België, deelt deze vaststelling van Unia.⁴⁷⁵ Zo uitte de VN-rapporteur haar bekommernis over het risico dat bestuurlijke actoren bij de aanpak van radicalisering authentieke religieuze praktijken – die grondwettelijk beschermd worden – vermengen met radicalisering. Ze benoemde de raciale of etnische profilering en de stigmatisering van personen met een moslimachtergrond vanwege antiterrorismewetten en -beleid de contraproductieve effecten van het P/CVE-beleid.⁴⁷⁶

De overgrote meerderheid van de respondenten gaf aan dat de berichtgeving over en de politisering van de aanslagen heeft geleid tot polarisering en de vergroting van tegenstellingen tussen moslims en niet-moslims in de samenleving. Vooral de media, maar ook een aantal politici van rechtse partijen worden gezien als verspreiders van een eenzijdig beeld van radicalisering als iets wat enkel speelt onder moslims. Andere vormen van radicalisering, zoals politiek extremisme in de vorm van onder meer militaire bezettingen en gewelddadige westerse invasies in het Midden-Oosten, komen weinig in beeld. Zo gaven de respondenten aan op school ervaren te hebben dat er enkel aandacht werd geschonken aan terreurslachtoffers die gevallen zijn op westers grondgebied, waarbij de daders een moslimachtergrond hadden. Slachtoffers van terreur die gepleegd wordt door blanke schutters in de VSA of de vele terreurslachtoffers in het Midden-Oosten komen nauwelijks aan bod in besprekingen en debatten over radicalisme, extremisme en terrorisme.

Voorts gaf de overgrote meerderheid van de respondenten aan dat daders van aanslagen die gepleegd zijn op basis van rechtsextremistisch gedachtengoed door de media, in tegenstelling tot daders met een moslimachtergrond, minder snel als terroristen worden gelabeld. Deze perceptie komt

---

⁴⁷² *Ibid.*

⁴⁷³ UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen.*

⁴⁷⁴ *Ibid.*

⁴⁷⁵ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS - Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Visit to Belgium*; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights.*

⁴⁷⁶ *Ibid.*

overeen met de bevindingen van Mala Corbin en Slaats.⁴⁷⁷ Aanslagen die worden gepleegd door personen met een moslimachtergrond worden volgens Mala Corbin en Slaats ook veel langer en met meer aandacht gecoverd door de media. Het is deze berichtgeving over een loutere islamradicalisering die onvermijdelijk leidt tot de opinie- en beeldvorming over de islam en moslims in de samenleving.⁴⁷⁸ Begrippen als moslimterreur, islamitisch geïnspireerde aanslagen, radicale moslim, radicale islam en salafist die toegepast worden om aanslagen die gepleegd zijn door personen met een moslimachtergrond te benoemen en te duiden versterken volgens de overgrote meerderheid van de respondenten het beeld van de islam als een gevaarlijke religie. Het publiekelijk en in een schoolomgeving willen tonen van beledigende Mohamedcartoons wordt door de respondenten gezien als de katalysator van de polarisering en de toename van anti-moslimsentimenten in de samenleving. Deze percepties en meningen van de respondenten komen overeen met de bevindingen van Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit en Claes et al.⁴⁷⁹ Zij geven aan dat jeugdwerkers die werken met maatschappelijk kwetsbare jongeren klagen over het stigmatiserende en polariserende effect van het radicaliseringsdiscours. Hierdoor worden de scheidingslijnen versterkt tussen een *wij*-groep en een *zij*-groep, waarvan de laatste een gevaarlijke religie zou aanhangen. Deze percepties zijn het gevolg van een beleidsbenadering betreffende de islam die steeds meer vanuit het perspectief van veiligheid wordt gevoerd.⁴⁸⁰

De associatie in het radicaliseringsdiscours tussen de islam en terreur leidt volgens Cesari, Brown en Kundnani daarom onvermijdelijk tot een securitization van de islam.⁴⁸¹ Dit mechanisme brengt met zich mee dat moslims die zichtbaar hun religie uitdragen in een klimaat van terreuraanslagen, anders dan andere groepen in de samenleving, meer de aandacht trekken van politie- en veiligheidsdiensten.⁴⁸² Het pre-crime- en predictive beleid in het P/CVE-beleid heeft volgens Ragazzi en De Jongh, Jarvis en Lister en Pantazis en Pemberton deze securitization van de islam en moslims vergroot.⁴⁸³ Zo gaf de overgrote meerderheid van de respondenten aan dat sinds 9/11, en nog meer na de aanslagen die gepleegd werden op westers grondgebied door personen met een moslimachtergrond, de islam en islamitische instellingen in tegenstelling tot de andere levensbeschouwingen meer gecontroleerd en beperkt worden door de overheid. Zo worden moskeeën, imams en islamitische orthodoxe organisaties meer gescreend en worden verschillende beperkende maatregelen aan moslims opgelegd, zoals het tegenwerken of het bemoeilijken van de oprichting van islamitische scholen en de invoering van een hoofddoeken- en boerkiniverbod. Thomas wijst er daarom op dat maatregelen en initiatieven die genomen worden voor het P/CVE-beleid niet los staan van hoe jongeren deze ervaren.⁴⁸⁴ Het P/CVE-beleid hangt daarom samen met hoe groepsstigmatisering en marginalisering in de samenleving worden ervaren.⁴⁸⁵

---

⁴⁷⁷ Caroline MALA CORBIN, *Terrorists Are Always Muslim but Never White. At the Intersection of Critical Race Theory and Propaganda*, 86 *Fordham L. Rev.* 455 (2017), <https://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol86/iss2/5> (toegang 25.04.2021); Jonas SLAATS, *Twee maten en twee gewichten. Media, moslims en berichtgeving rond terreuraanslagen*, KIFKIF (21/12/2017), <https://kifkif.be/cnt/artikel/twee-maten-en-twee-gewichten-media-moslims-en-berichtgeving-rond-terreuraanslagen-3681> (toegang 25.04.2021).

⁴⁷⁸ *Ibid.*

⁴⁷⁹ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁴⁸⁰ *Ibid.*

⁴⁸¹ Jocelyne CESARI, *The Securitization of Islam in Europe*; Katherine E. BROWN, *'Contesting the Securitization of British Muslims.'*; Arun KUNDNANI, *The Muslims Are Coming!*

⁴⁸² *Ibid.*

⁴⁸³ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust?*; Lea JARVIS & Michael LISTER, *Disconnected citizenship? The impacts of Anti-Terrorism policy on Citizenship in the UK*; Christina PANTAZIS & Simon PEMBERTON, *From the 'Old' to the 'New' Suspect Community. Examining the impacts of recent UK Counter-Terrorist Legislation*.

⁴⁸⁴ Paul THOMAS, *De perceptie van anti-radicalisering door jongeren*.

⁴⁸⁵ *Ibid.*

De integrale benadering van radicalisering op het lokale niveau brengt volgens Ragazzi en De Jongh een dilemma met zich mee.⁴⁸⁶ Een contradictie duikt op tussen enerzijds een surveillance policy en anderzijds trustbuilding with communities. Zij omschrijven dit dilemma als een partnership- versus een suspect-communitythese.⁴⁸⁷ Deze conflicterende logica van enerzijds het zoeken naar signalen van radicalisering en het rapporteren van individuen, en anderzijds het bevestigen van vertrouwen en samenwerkingen tussen moslimgemeenschappen en de rest van de samenleving is volgens Ragazzi en De Jongh daarom gedoemd om te mislukken.⁴⁸⁸ Het zorgt er immers voor dat moslims zich nog meer vervreemd gaan voelen van maatschappelijke instituties aan de hand van de perceptie dat ze door de instituties benaderd worden als een veiligheidsprobleem en niet als een burger zoals ieder ander.⁴⁸⁹ Ragazzi en De Jongh, Van Bouchaute et al., Henkens en Kastit en Claes et al. en Van San durven daarom te concluderen dat ieder zijn rol moet opnemen om de impasse van dit dilemma te doorbreken.⁴⁹⁰ De politie- en veiligheidsdiensten moeten hun eigen rol vervullen en dit geldt ook voor sociaal-preventieve actoren. Zij pleiten ervoor dat socio-preventieve actoren opnieuw hun oorspronkelijke rol opnemen van brede preventie, door maatschappelijk kwetsbare personen bij de samenleving betrokken te houden en te *empoweren*, zonder dat ze hierbij een verlengstuk zijn van politie- en veiligheidsdiensten.⁴⁹¹

Op basis van de bovenstaande discussie en de conclusies kan daarom besloten worden dat het huidige discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België contraproductieve effecten genereert onder hoger opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit de stad Antwerpen. Zij ervaren dit discours en beleid als (groep)stigmatiserend en extra-surveillerend. In deel 3 van deze masterproef wordt daarom getracht aanbevelingen te formuleren die kunnen bijdragen aan een discours over radicalisering en een P/CVE-beleid die door de onderzoeksgroep als meer evenwichtig, efficiënt en rechtvaardig kan worden aanvoeld en gepercipieerd.

5. Beperkingen en aanbevelingen voor verder onderzoek

Hoewel er uitgebreide wetenschappelijke literatuur bestaat die aantoonde dat het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid stigmatiserende en extra surveillance-effecten heeft op moslimjongeren, zijn in België weinig empirische studies uitgevoerd om moslimjongeren over dit thema te bevragen. Enkel in Brussel en Verviers is een kwalitatief onderzoek verricht over dit topic bij een groep moslimjongeren. Dit onderzoek kan daarom niet voortbouwen op meerdere uitgevoerde empirische studies bij deze doelgroep en deze studie is in die zin explorierend van aard. Daarenboven is vanwege een gebrek aan tijd en onderzoeksmiddelen in het kader van deze masterproef enkel een kleine groep van de doelgroep Marokkaanse moslimjongeren van de stad Antwerpen bevroegd, namelijk de hoger opgeleiden. Hierdoor kan niet vergeleken worden of lager opgeleide Marokkaanse moslimjongeren uit deze stad dezelfde ervaringen en percepties hebben betreffende het discours over radicalisering en het gevoerde P/CVE-beleid.

---

⁴⁸⁶ Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization.Hijacking Trust*

⁴⁸⁷ *Ibid.*

⁴⁸⁸ *Ibid.*

⁴⁸⁹ *Ibid.*

⁴⁹⁰ *Ibid.*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Marion VAN SAN, *De onvoorspelbare terrorist*.

⁴⁹¹ *Ibid.*

Een andere beperking is dat de afbakening van het onderzoek enkel beperkt was tot Marokkaanse moslimjongeren. Hierdoor kan evenmin een vergelijking worden gemaakt met moslimjongeren met andere etnische origines, zoals bijvoorbeeld Turkse of Afghaanse moslimjongeren. Ook deze minderheidsgroepen zijn hoog vertegenwoordigd in de bevolkingscijfers van de stad Antwerpen. Een andere groep, namelijk Vlamingen die bekeerd zijn tot de islam, is eveneens interessant om te bevragen om na te gaan of zij al dan niet dezelfde ervaringen en percepties hebben als moslimjongeren met een migratieachtergrond. Dan kan vastgesteld worden of bij moslimjongeren met een migratieachtergrond andere factoren spelen die ervoor zorgen dat ze een meer negatieve perceptie van en ervaring hebben met het discours over radicalisering en het gevoerde P/CVE-beleid. Verder onderzoek biedt daarom een meerwaarde om te kunnen nagaan of bij al deze verschillende groepen sprake is van dezelfde contraproductieve effecten.

DEEL III: Aanbevelingen

Op basis van het literatuuronderzoek en de resultaten van het kwalitatieve onderzoek is getracht een aantal aanbevelingen te formuleren, die ertoe moeten bijdragen dat het discours over radicalisering en het P/CVE-beleid in België door moslimjongeren als minder negatief, stigmatiserend en extra surveillerend worden ervaren. De aanbevelingen zijn onderverdeeld in de volgende hoofdthema's:

- uniforme conceptuele kaders over radicalisme, radicalisering, extremisme en terrorisme;
- evaluatie van het antiterreur- en veiligheidsbeleid;
- politisering en weerbaarheid;
- rechtvaardig buitenlandse beleid;
- versterking van de sociale cohesie;
- vertrouwen in de politiek en de media;
- religieuze vrijheid;
- gelijkekansenbeleid.

1. Uniforme conceptuele kaders over radicalisme, radicalisering, extremisme en terrorisme

Er moet op basis van de wetenschappelijke literatuur een gedeeld verklaringsmodel ontwikkeld worden, waarin begrippen als radicalisme, radicalisering, extremisme en terrorisme worden verklaard en op een uniforme wijze betekenis krijgen. Hierbij kan als basis het grondwettelijke kader toegepast worden voor de bescherming en de vrijwaring van de mensenrechten.⁴⁹²

- Radicaal gedachtegoed wordt nog te vaak gelieerd aan geweld op basis van een procesmatige visie op radicalisering. Dit leidt ertoe dat meningen die niet als mainstream worden beschouwd in de publieke opinie worden gecriminaliseerd.⁴⁹³
- Er moet een duidelijke scheidingslijn getrokken worden tussen politiek geweld en andere discussies over de plaats van de islam in de samenleving en het integratievraagstuk van minderheden.⁴⁹⁴

---

⁴⁹² Lore COLAERT & Maarten VAN ALSTEIN, *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*; UNIA, *Maatregelen en klimaat. Gevolgen na de aanslagen*; LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig*.

⁴⁹³ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Arun KUNDNANI, *A Lost Decade. Rethinking Radicalisation and Extremism*, Londen, Claystone, 2015; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁴⁹⁴ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*.

- De islam moet opnieuw benaderd worden als een wereldreligie, door deze los te koppelen van terrorisme. Zogenaamde islamitisch geïnspireerde aanslagen dienen als acties van politiek geweld te worden gedefinieerd, in plaats van te spreken over moslimterreur, jihadistische aanslagen, radicale islam, salafisme of islamitisch geïnspireerde terreur. Al deze begrippen bevatten immers een link met de islam, waardoor deze religie een gevaarlijk en gewelddadig karakter krijgt in de publieke perceptie. Dit mechanisme voedt het wantrouwen ten aanzien van moslimgemeenschappen.⁴⁹⁵

2. Evaluatie antiterreur- en veiligheidsbeleid

Er moeten instrumenten ontwikkeld worden voor het monitoren en evalueren van het antiterreurbeleid op mogelijke contraproductieve effecten door voortdurende *outreach*- en feedbackmechanismen te voorzien.⁴⁹⁶

- Antiterreurmaatregelen- en initiatieven van overheden kunnen in bepaalde contexten hun doel voorbij schieten door juist gewelddadige radicalisering in de hand te werken, in plaats van deze te willen voorkomen.⁴⁹⁷
- Personen of groepen die onterecht zijn geïdendeerd dienen herstelmaatregelen te krijgen.⁴⁹⁸
- Burgers mogen zich kritisch uitlaten over het gevoerde antiterreurbeleid zonder te worden gecriminaliseerd.⁴⁹⁹

Er moeten mogelijkheden gecreëerd worden voor onafhankelijk toezicht op het niet overschrijden van grenzen van het wettelijke kader van veiligheidsactoren die aan vroege detectie van terrorisme doen.⁵⁰⁰

Er moet een onafhankelijk orgaan opgericht worden dat toeziet op het beheer van verschillende gegevensdatabanken, waarin individuen worden opgenomen die als geradicaliseerd, als terreurverdachten en als terreurveroordeelden worden gezien.⁵⁰¹

---

⁴⁹⁵ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER, *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*; Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie zo gevaarlijk nie*; Nadia FADIL & Martijn DE KONING, *Turning radicalization into science*; Faiza PATEL, *Rethinking Radicalization*; Arun KUDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*.

⁴⁹⁶ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig*; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights*; Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*; Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*.

⁴⁹⁷ *Ibid.*

⁴⁹⁸ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*.

⁴⁹⁹ *Ibid.*; LIGA VOOR MENSENRECHTEN, *Mensenrechten houden ons vrij en veilig*; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights*.

⁵⁰⁰ *Ibid.*

⁵⁰¹ *Ibid.*

Het antiterreur- en veiligheidsbeleid dient zowel in theorie als in de praktijk gericht te zijn op alle vormen van gewelddadige radicalisering.

- Er gaat nog te veel aandacht naar radicalisering die is gelinkt aan de islam, terwijl rechts-extremistische terreurdreiging een groeiend fenomeen is.⁵⁰²

De werking van LIVC-R's dient getoetst te worden op basis van kwaliteitsindicatoren.⁵⁰³

- Bezorgdheden over het delen van informatie alsook de onduidelijkheden in de LIVC-R-wetgeving dienen te worden weggenomen.⁵⁰⁴

3. Politisering en weerbaarheid

In plaats van dat de aandacht gevestigd wordt op het willen detecteren en opvolgen van radicale gedachten en gedragingen van jonge mensen, dienen mogelijkheden te worden gecreëerd om grieven over onrecht, discriminatie en uitsluiting te uiten.⁵⁰⁵

- Jongeren moeten een politieke strijd voor gelijke rechten kunnen voeren zonder hierbij te worden geframed als geradicaliseerd en zonder dat ze het mikpunt worden van politie- en veiligheidsdiensten.⁵⁰⁶

Het kritisch denkvermogen, mediawijsheid en burgerschapseducatie moeten gestimuleerd worden.⁵⁰⁷

- Een school, sport- of jeugdwerkorganisatie dient gelijkwaardig burgerschap te promoten onder jongeren, door te fungeren als een democratisch laboratorium waar radicale ideeën een plaats krijgen. Het is deze pedagogische benadering die de beste kansen biedt om de weerbaarheid van jongeren te vergroten ten aanzien van extremistische boodschappen.⁵⁰⁸
- Er moet een positieve identiteitsontwikkeling gestimuleerd worden door de levensbeschouwelijke identiteit van jongeren te versterken.⁵⁰⁹
- Er moet op school, op sportclubs of in het jeugdwerk ruimte gecreëerd worden voor de religiebeleving en de meerlagige identiteit van jongeren.⁵¹⁰

---

⁵⁰² Paul THOMAS, *De perceptie van antiradicalisering door jongeren*; Diederik COPS, Annelies PAUWELS & Maarten VAN ALSTEIN (ed.), *Gewelddadige radicalisering & polarisering, beleid & preventie in Vlaanderen. Evaluatie en uitdagingen*; Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*.

⁵⁰³ Lore COLAERT & Maarten VAN ALSTEIN, *Het Vlaams actieplan en de lokale aanpak van gewelddadige radicalisering*.

⁵⁰⁴ *Ibid.*

⁵⁰⁵ Marion VAN SAN, Stijn SIECKELINCK & Micha DE WINTER, *Idealen op drift*; CAGE, *Beyond Prevent. A Real Alternative To Securitized Policies*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁵⁰⁶ *Ibid.*

⁵⁰⁷ Lynn DAVIS, *Educating Against Extremism*; Marion VAN SAN, Stijn SIECKELINCK & Micha DE WINTER, *Idealen op drift*.

⁵⁰⁸ *Ibid.*

⁵⁰⁹ Kevin GORIS, *Onderwijs en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*.

⁵¹⁰ *Ibid.*; Yamina BERREZZEG & Diederik COPS, *Het jeugd(welzins)werk en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS &

Er moet samengewerkt worden met moslimgemeenschappen om counter-narratieven te ontwikkelen, om gewelddadige politieke ideologieën – zoals van IS – te ontkrachten en te de-legitimeren.⁵¹¹

- Bij deze samenwerking moeten organisaties van orthodoxe moslims niet uitgesloten worden, omdat orthodoxie in de islam een belangrijke buffer kan zijn tegen extremistische boodschappen.⁵¹²

4. Rechtvaardig buitenlandbeleid

Er moet erkend worden dat beslissingen die genomen worden met betrekking tot het buitenlandbeleid significant kunnen bijdragen aan het scheppen van politieke contexten, waarin de voedingsbodem voor terrorisme wordt gevoed.⁵¹³

- Er moet resoluut gekozen worden voor een rechtvaardig buitenlandbeleid, waarin de bescherming en de vrijwaring van mensenrechten centraal staan en dit moet duidelijk gecommuniceerd worden naar de samenleving.⁵¹⁴

5. Versterk de sociale cohesie

Het maatschappelijk middenveld dat bijdraagt aan een sociale binding tussen mensen moet versterkt worden. Gemeenschapsvorming zorgt ervoor dat het maatschappelijke vertrouwen wordt vergroot, waardoor mensen zich beter gaan identificeren met de samenleving.⁵¹⁵

- Het jeugdwerk moet ondersteund en versterkt worden. Zijn kerntaak moet erkend worden, die niet bestaat uit probleemgerichte preventie, maar uit het empoweren van jongeren en het verbeteren van hun sociale mobiliteit.⁵¹⁶

Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁵¹¹ Carl MILLER & Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*.

⁵¹² Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie zo gevaarlijk nie*; Ineke ROEX, Sjef VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*; Welmoet BOENDER, *Imam in Nederland. Rol, Gezag en Binding in een geseclariseerde samenleving*.

⁵¹³ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*; Rik COOISAET, *Wat drijft een syriëstrijder?*; Marc SAGEMAN, *Turning to Political Violence*.

⁵¹⁴ *Ibid.*

⁵¹⁵ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

⁵¹⁶ Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Yamina BERREZZEG & Diederik COPS, *Het jeugd(welzijns)werk en de preventie van gewelddadige radicalisering en polarisering*.

6. Vertrouwen in de politiek en media

Er moet gewerkt worden aan een betere vertegenwoordiging van minderheden en kwetsbare groepen in het politieke landschap, zodat hun stem een plaats krijgt in het politieke debat.

- Gewelddadige radicalisering is een gevolg van delegitimatie, omdat mensen het vertrouwen in de samenleving kwijt zijn op basis van het gevoel dat zij niet worden gehoord en er niet bij horen.⁵¹⁷

In de media en de politiek moet het gebruik van dichotome wereldbeelden vermeden worden, zoals het westen versus de islam, waarbij het westen wordt voorgesteld als *vreedzaam, verlicht en bevrijdend* voor de vrouw en de islam als *archaisch, obscuur, gewelddadig* en *(vrouw)onderdrukkend*.

- Het zijn dergelijke negatieve en generaliserende denkbeelden over de islam die ertoe leiden dat moslimjongeren het gevoel krijgen dat hun geloof wordt geminacht en geen plaats verdient in de samenleving.⁵¹⁸
- Positieve voorbeelden moeten gebruikt worden om te laten zien hoe de islambeleving van jongeren een meerwaarde kan zijn voor de samenleving.
- Moslimjongeren moeten zelf in al hun diversiteit aan het woord komen over hoe zij invulling geven aan hun moslimidentiteit.

In de media en de politiek moet het gebruik van formuleringen als *moslimterreur, islamitisch geïnspireerde aanslagen, jihadisme, radicale islam* of *salafisme* vermeden worden bij aanslagen die gepleegd zijn door personen met een moslimachtergrond.

- Dergelijke formuleringen komen niet overeen met de realiteit van de overgrote meerderheid van de moslims die de religie vreedzaam beleefd. Bovendien voedt dit taalgebruik het wantrouwen in de samenleving ten aanzien van moslims.
- Het begrip *politiek geweld* moet gebruikt worden om de islam los te koppelen van terrorisme.⁵¹⁹

In de media moeten aanslagen die gepleegd zijn door gekleurde personen met een moslimachtergrond op eenzelfde wijze benoemd en beschreven worden als aanslagen die gepleegd worden door daders met een blanke en niet-islamitische achtergrond.

- Onderzoek toont duidelijk aan dat blanke daders met een niet-islamitisch profiel veel minder gelabeld worden als terrorist in vergelijking met daders met een islamitische achtergrond.⁵²⁰

---

⁵¹⁷ Marieke SLOOTMAN & Jean TILLIE, *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*.

⁵¹⁸ *Ibid.*; Martijn DE KONING, *Zoeken naar een 'zuivere' islam*.

⁵¹⁹ Arun KUNDNANI & Ben HAYES, *The Globalisation of Countering Violent Extremism Policies Undermining Human Rights, Instrumentalising Civil Society*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al., *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*.

⁵²⁰ Caroline MALA CORBIN, *Terrorists Are Always Muslim but Never White*; Jonas SLAATS, *Twee maten en twee gewichten. Media, moslims en berichtgeving rond terreuraanslagen*.

Er moet gewerkt worden aan een betere vertegenwoordiging van minderheden in het mediabestel, zodat niet enkel *over* minderheden wordt gesproken, maar zodat zijzelf hun stem kunnen laten horen in het publieke debat.

7. Religieuze vrijheid

De islam dient in al zijn diversiteit een plaats te krijgen in de samenleving, zowel in de privésfeer als in de publieke ruimte. Enkel wanneer opgeroepen wordt tot haat, discriminatie en geweld dient door het politionele en justitiële apparaat te worden opgetreden conform de wetgeving betreffende het aanzetten tot discriminatie en het oproepen tot geweld.⁵²¹

- Dit wil zeggen dat ook ruimte dient te worden gegeven aan orthodoxe vormen van de islam. Strenge orthodoxie leidt niet automatisch tot politiek geweld en kan zelfs een buffer zijn tegen extremistische boodschappen.⁵²²

Er moet gewerkt worden aan trustbuilding met moslimgemeenschappen van diverse stromingen in de islam, zonder aan een politiek van surveillance te doen.

- De perceptie van moslimjongeren dat de islam verdedigd dient te worden, omdat deze door overheden beperkt of aangevallen zou worden, kan hierdoor gewijzigd worden.⁵²³

8. Gelijkekansenbeleid

Er moet meer de focus gelegd worden op macrofactoren die een voedingsbodem zijn voor politiek geweld. Dit kan gedaan worden door zowel subjectieve gevoelens als objectieve feiten van onrecht, discriminatie, structurele ongelijkheid en uitsluiting van minderheden aan te pakken.⁵²⁴

- Overheden moeten duidelijk communiceren over hun voornemens om ongelijkheid en onrecht weg te nemen en ze moeten ijveren voor een inclusieve samenleving. Zo krijgen minderheden het gevoel dat ze evenveel kansen krijgen in de samenleving.⁵²⁵

---

⁵²¹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS. Office of the High Commissioner for Human Rights Council, *Violent extremism. Prevention Programmes should not violate Human Rights*; Olivier ROY, *De islam en de scheiding van kerk en staat*.

⁵²² Joas WAGEMAKERS, *Orthodoxie zo gevaarlijk nie*; Ineke ROEX, Sjef VAN STIPHOUT & Jean TILLIE, *Salafisme in Nederland. Aard, omvang en dreiging*; Ineke ROEX, *Leven als de profeet in Nederland. Over de Salafi-beweging en democratie*; Welmoet BOENDER, *Imam in Nederland. Rol, Gezag en Binding in een geseclariseerde samenleving*; Martijn DE KONING, Joas WAGEMAKERS & Carmen BECKER, *Salafisme. Utopische idealen in een weerbarstige praktijk*; Arun KUNDNANI, *A Lost Decade. Rethinking Radicalisation and Extremism*.

⁵²³ Rik COOLSAET, *The Origins and Limits of a Contested Concept*; Francesco RAGAZZI & Lilli-Anne DE JONGH, *Countering Radicalization. Hijacking Trust?*; Martijn DE KONING, *Zoeken naar een zuivere islam*.

⁵²⁴ Carl MILLER en Leah Selig CHAUHAN, *Radicaal gedachtegoed en gewelddadig gedrag*; Bart VAN BOUCHAUTE et al., *Deradicalisering als uitdaging voor het jeugdwerk*; Nina HENKENS & Ikram KASTIT, *Het deradicaliseringsbeleid anders bekeken*; Erik CLAES et al. (ed.), *'Radicalisering'. Donkere spiegel van een kwetsbare samenleving*; Silke JAMINE & Nadia FADIL, *Tussen preventie en veiligheid*; Rik COOLSAET, *Wat drijft de Syriëstrijder?*

⁵²⁵ *Ibid.*